JAUME I
EL CONQUERIDOR
1276 - 1976

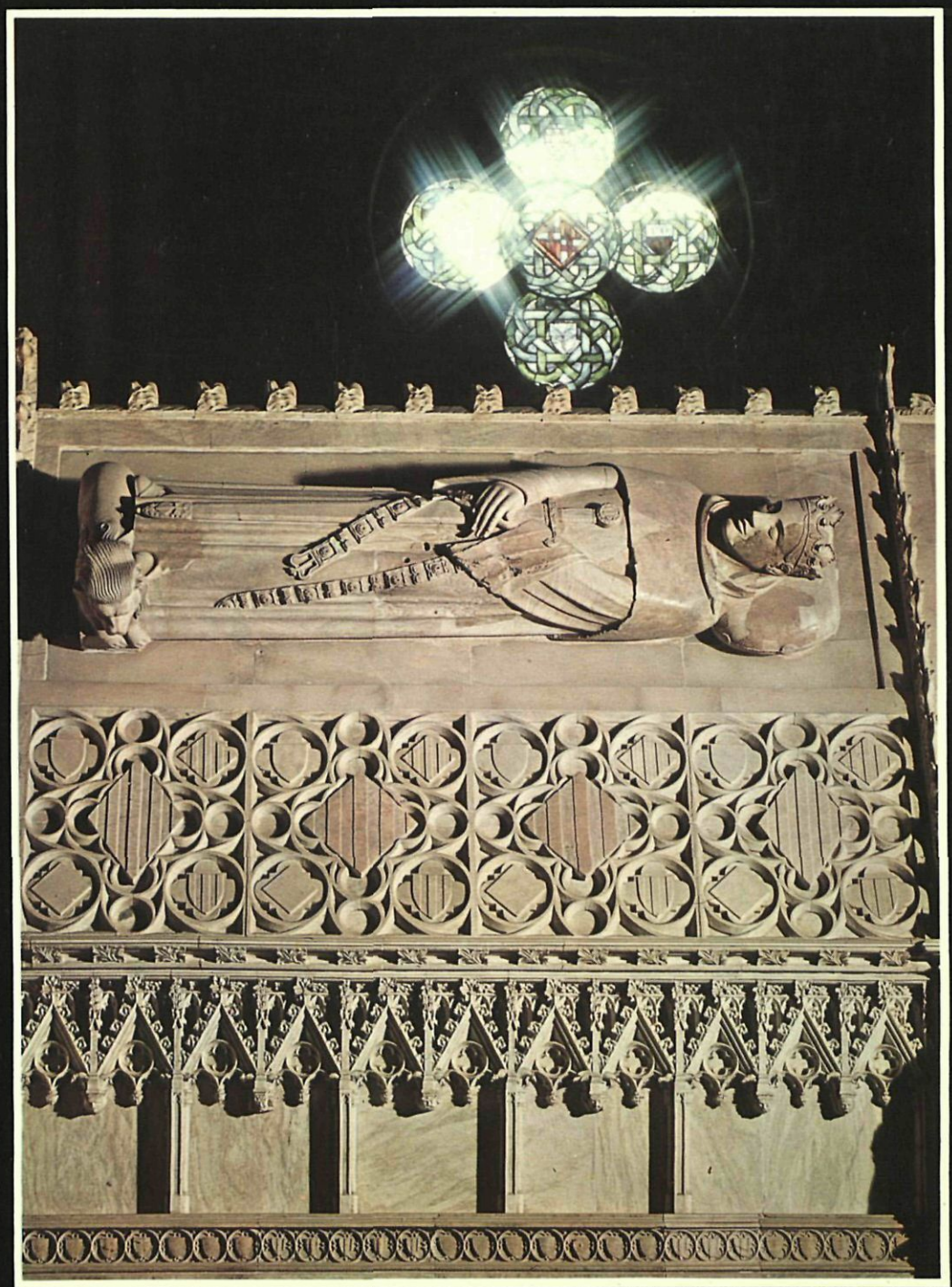

En el
VII
Centenari
de la seva
mort

FUNDACIÓ
CARULLA · FONT

Nadal del 1976

BON NADAL
I ANY NOU
als nostres amics

Lluís Carulla i Canals
Maria Font i Bernaus i fills

El 1225, les Corts Catalanes, reunides a Tortosa sota la presidència de Jaume I, proclamaren les Constitucions de Pau i Treva *que garantien la llibertat i la seguretat dels ciutadans, i que foren la base de les Constitucions Generals de Catalunya. (*Llibre Verd, *vol. I, Institut Municipal d'Història, Barcelona) (Foto Arxiu Mas)*

JAUME I
EL CONQUERIDOR
1276 - 1976

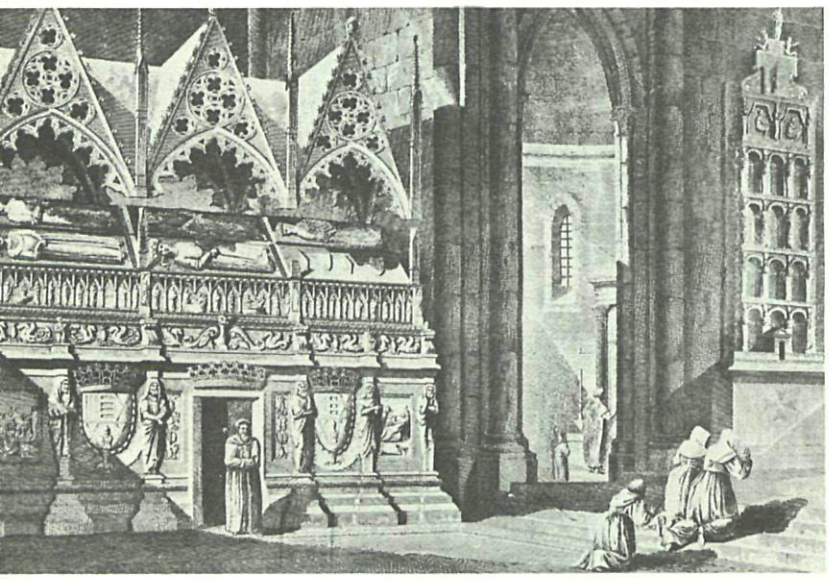

Les tombes reials de Poblet abans de la seva destrucció, tal com les veié Alexandre de Laborde, possiblement a principis del segle XIX. (Del llibre Viatge pintoresc i històric, Pub. de l'Abadia de Montserrat. Barcelona, 1974).

MOT DE GRÀCIES

Col·laboracions que hem d'agrair per haver fet possible la publicació d'aquestes Nadales, en les edicions aparegudes des del 1967. Els anys indiquen els de la Nadala en què es féu la col·laboració.

Joan Ainaud de Lasarte (1976)
Josep M. Ainaud de Lasarte (1970 a 1976)
Joan Alavedra (1971 i 1974)
Lluís Albert (1975)
Montserrat Albet (1976)
Josep Alsina i Bofill (1976)
Ramon Aramon i Serra (1969)
Antoni M. Badia i Margarit (1971)
Josep Benet (1970, 1973 i 1975)
Oriol Bohigas (1973)
Pere Bohigas (1972)
Jordi Bonet (1976)
Josep M. Cadena (1972)
Helena Cambó (1976)
Isidre Clopas i Batlle (1976)
Miquel Coll i Alentorn (1971, 1974, 1975 i 1976)
Antoni Comas (1974)
Miquel Dolç (1974)
Pere Domingo (1971)
Salvador Espriu (1971)
Xavier Fàbregas (1974)
Josep Faulí (1972)
Lluís Ferran de Pol (1974)
Francesc Fontbona (1973)
Joan Fuster (1972)
Tomàs Garcés (1972)
Domènec Guansé (1972)
Francesc Guàrdia (1973)
Josep Iglésies (1975)
Albert Jané (1975)
Enric Jardí (1974)
Josep Pont i Gol (1971 i 1975)
Josep Porter (1972)
Martí de Riquer (1976)
Manuel Ribas-Piera (1976)
Josep Rius (1972)
Jordi Rubió (1971 i 1972)
Josep M. Sala i Albareda (1975)
Ricard Salvat (1974)
Josep Sanabre (1968)
Manuel Sanchis i Guarner (1976)
Jan Scheijbal (1974)
Ferran Soldevila (1969)
Antoni Tàpies (1971)
Joan Triadú (1972 i 1974)
Josep Trueta (1971 i 1976)
Jaume Vidal i Alcover (1976)
Pau Vila (1971)
Cassià M. Just (1971)
Joaquim Llimona de Gispert (1976)
Albert Manent (1972, 1974 i 1975)
Josep Massot (1974)
Joan A. Maragall (1976)
Oriol Martorell (1971)
Gregori Mir (1972)
Josep Miracle (1972)
Francesc de B. Moll (1971 i 1976)
Agustí Montal (1974)
Andrei Morta (1975)
Ramon Muntanyola (1971)
Antoni Noguera (1976)
Joan Oliver (1971, 1972 i 1974)
Josep Perarnau (1975)
Ramon Pla i Arxé (1972)
Jsep M. Poblet (1970, 1974 i 1975)

JUSTIFICACIÓ DEL TIRATGE

De la nostra Nadala se n'ha fet una impressió de:
24.000 exemplars, repartits així:

860 a vells amics, amics novells i coneixences. 100 d'aquests van numerats i signats

21.111 als socis d'Òmniun Cultural, amb tots els quals, coneguts o no, ens sentim lligats per una mateixa vivència.

2.000 de sol·licitats, com cada any, per "Cultura en Ruta" d'Omnium Cultural, per a facilitar-los, a cost estricte, als qui, no essent socis o col·laboradors d'Òmnium Cultural, s'interessen habitualment per aquestes Nadales, que podran trobar també a les llibreries de Catalunya.

17 exemplars destinats als col·laboradors d'aquesta Nadala

Antoni Noguera
Francesc de B. Moll
Helena Cambó
Isidre Clopas
Jaume Vidal i Alcover
Joan Ainaud de Lasarte
Joan A. Maragall
Joaquim Llimona
Jordi Bonet
Josep Alsina i Bofill
Josep M. Ainaud de Lasarte
Josep Trueta
Manuel Ribas-Piera
Manuel Sanchis i Guarner
Martí de Riquer
Miquel Coll i Alentorn
Montserrat Albet

12 exemplars destinats a

Abadia de Montserrat
Arquebisbat de Tarragona
Biblioteca de Catalunya
Casal de l'Espluga de Francolí
Congrés de Cultura Catalana
Fundació Carulla-Font
Grup Rossellonès d'Estudis Catalans
Institut d'Estudis Catalans
Museu Arxiu de Montblanc
Obra Cultural Balear
Òmnium Cultural
Secretariat d'Ensenyament de l'Idioma (València)

DEDICACIÓ D'AQUESTES NADALES

1967 JOAN I EL CAÇADOR
(1.200 exemplars) 17 × 22

Dedicat al "Rei Amador de la Gentilesa"

1968 PAU CLARIS
(1.200 exemplars) 36 pàg. 19 × 24

Mossèn Sanabre acabava de descobrir, a la Biblioteca Nacional de Paris, el parlament que va pronunciar el dia 11 de setembre de 1640, tot just ocorregut el Corpus de Sang, el canonge Pau Claris a l'Assemblea dels Tres Braços de la Generalitat de Catalunya, institució de la qual Claris era president en aquella hora tràgica de la història de la nostra terra.

1969 FERRAN SOLDEVILA
(6.000 exemplars) 44 pàg. 21 × 27

"Gentilesa de Ferran Soldevila", **Lluís Carulla.**
"Breu noticia biogràfica de Ferran Soldevila", **Ramon Aramon.**
"Al llarg de la meva vida", **Ferran Soldevila.**
Extracte de les Memòries, llavors inèdites, que Edicions 62 publicaria després amb el mateix títol.

1970 CENTENARI DEL NAIXEMENT D'ENRIC PRAT DE LA RIBA
(10.000 exemplars) 44 pàg. 21 × 27

"En el Centenari de Prat de la Riba", **Lluís Carulla.**
"Biografia essencial de Prat", **J. M. Poblet.**
"Cronologia de la seva vida" i "Obra col·lectiva de Prat", **Josep Benet.**
"Prat de la Riba vist pels homes del seu temps", **J. M. Ainaud.**

1971 NORANTA-CINQUÈ ANIVERSARI DE PAU CASALS
(13.000 exemplars) 104 pàg. 20 × 24

"El nostre homenatge a Pau Casals", **Lluís Carulla.**
"Aspectes de la vida i de l'obra de Pau Casals", **Joan Alavedra.**
"Catalunya també opina":
R. Muntanyola, J. Trueta, F. de B. Moll, J. Pont i Gol, J. Rubió, Pau Vila, A. Tàpies, A. Badia i Margarit, Cassià M. Just, Joan Oliver, P. Domingo, Oriol Martorell, S. Espriu.
"Oliba, apòstol de la Pau", **M. Coll i Alentorn.**

1972 500 ANYS DEL PRIMER LLIBRE IMPRÈS EN CATALÀ (1474-1974)
(16.393 exemplars) 138 pàg. 21 × 27

"Dos motius de joia", **Lluís Carulla**
"La paraula i el llibre", **Jordi Rubió.**
"L'aventura del llibre català", **Joan Fuster.**
"El llibre manuscrit en llengua catalana", **Pere Bohigas.**
"Assaig de cronologia", **J. M. Ainaud.**
"El llibre en català i els seus editors": **J. M. Cadena, J. Faulí, T. Garcés, D. Guansé, A. Manent, G. Mir, J. Miracle, R. Pla, J. Porter, J. Rius, J. Triadú.**
"Cloenda", **Joan Oliver.**

1973 LLUÍS DOMÈNECH I MONTANER
en el 50è. aniversari de la seva mort.
(18.392 exemplars) 144 pàg. 21 × 27

"Una faceta poc coneguda", **Lluís Carulla.**
"Domènech i Montaner, arquitecte modernista", **Oriol Bohigas.**
"El polític i la seva època", **Josep M. Ainaud de Lasarte.**
"Lluís Domènech i Montaner, teòric i erudit", **Francesc Fontbona.**
"L'home". Textos de **Francesc Guàrdia,** gendre i col·laborador de Domènech i Montaner.
"Cronologia de Lluís Domènech i Montaner 1850-1923".
"Bibliografia de Domènech i Montaner".
"Antologia de textos de Lluís Domènech i Montaner", **Josep Benet.**
"Documents".

1974 ÀNGEL GUIMERÀ (1845-1924)
(18.482 exemplars) 136 pàg. 21 × 27

"Guimerà en el meu record", **Lluís Carulla.**
"1974, any de commemoracions a Catalunya", **Joan Oliver, Joan Triadú, Josep M. Poblet, Antoni Comas, Miquel Dolç, Albert Manent, Josep Massot, Enric Jardí, Agustí Montal, Josep M. Ainaud, i Joan Alavedra.**
"Algunes bases crítiques per a una possible reestructuració dramatúrgica de l'actual teatre de Guimerà", **Ricard Salvat.**
"El teatre d'Àngel Guimerà, trajectòria i significació", **Xavier Fàbregas.**
"Breu antologia de Guimerà poeta", **Ferran de Pol.**
"Guimerà polític i patriota", **Miquel Coll i Alentorn.**
"Maria, l'amor d'en Guimerà", **Ferran de Pol.**
"Projecció internacional d'Àngel Guimerà", **Jan Schejbal.**
"Cronologia d'Angel Guimerà", **Josep M. Ainaud de Lasarte.**

1975 L'EXCURSIONISME A CATALUNYA (1876-1976)
(22.176 exemplars) 112 pàgs. 21 × 27

"Centenari del Centre Excursionista de Catalunya", **Lluís Carulla.**
"Presència de l'excursionisme dins la cultura catalana", **Josep Iglésies i Fort.**
"Assaig de cronologia", **Josep M. Ainaud de Lasarte i Andreu Morta.**
"L'excursionisme esportiu", **Josep M. Sala i Albareda.**
"Breu antologia literària", **Albert Jané.**
"Commemoracions als Països Catalans", **Josep M. Ainaud de Lasarte, Lluís Albert, Josep Benet, Miquel Coll i Alentorn, Albert Manent, Josep Perarnau, Josep M. Poblet i Josep Pont i Gol.**

1976 JAUME I, EL CONQUERIDOR (1276-1976)
(24.000 exemplars) 112 pàgs. 21 x 27

"La família Carulla i el record de Jaume I", **Lluís Carulla i Canals**
"Geni i figura de Jaume I", **Miquel Coll i Alentorn**
"Jaume I, configurador del domini lingüístic català", **Manuel Sanchis i Guarner**
"La llengua com a vincle d'unió entre els Països Catalans", **Francesc de B. Moll**
"L'escriptor Jaume I", **Martí de Riquer**
"Els Nadals del rei Jaume I", **Agustí Duran i Sanpere**
"Cronologia de Jaume I i presència del seu record fins als nostres dies", **Josep M. Ainaud de Lasarte**
"Commemoracions als Països Catalans", **Josep M. Ainaud de Lassaite, Montserrat Albet, Josep Alsina i Bofill, Jordi Bonet, Helena Cambó, Isidre Clopas, Joaquim Llimona, Joan A. Maragall, Antoni Noguera, Manuel Ribas-Piera, Josep Trueta, Jaume Vidal i Alcover.**

Editorial Barcino
Monteseny n.º 9 - Barcelona-12
© Copyright
Lluís Carulla i Canals
Imprès por Edigraf
Tamarit, 132 - Barcelona, Desembre 1976
ISBN. 84-7226-ISBN 022-4
Dipòsit Legal B. D.L. 50.110-1976

CREACIÓ

DELS

PREMIS
"BALDIRI REXACH"

Concurs escolar, de llengua i cultura dels Països Catalans

Imperiosa necessitat

Amb la creació d'aquests **Premis "Baldiri Rexach"**, que avui anunciem, creiem que es podrà assistir a una imperiosa necessitat dels Països Catalans, ja detectada fa més de mig segle –i satisfeta en part mentre pogué actuar– per la inoblidable i benemèrita Associació Protectora de l'Ensenyança Catalana.

Finalitat dels Premis "Baldiri Rexach"

Els **Premis "Baldiri Rexach"** van destinats a l'estímul de tots els infants, nois i noies, –sense oblidar les escoles i els respectius mestres–, dels Països Catalans perquè hi concursin en llengua, principalment, en història, en geografia, en literatura i en cultura general catalana.

Convocatòria

Sota els auspicis de la Fundació Carulla-Font, aquests Premis seran convocats cada

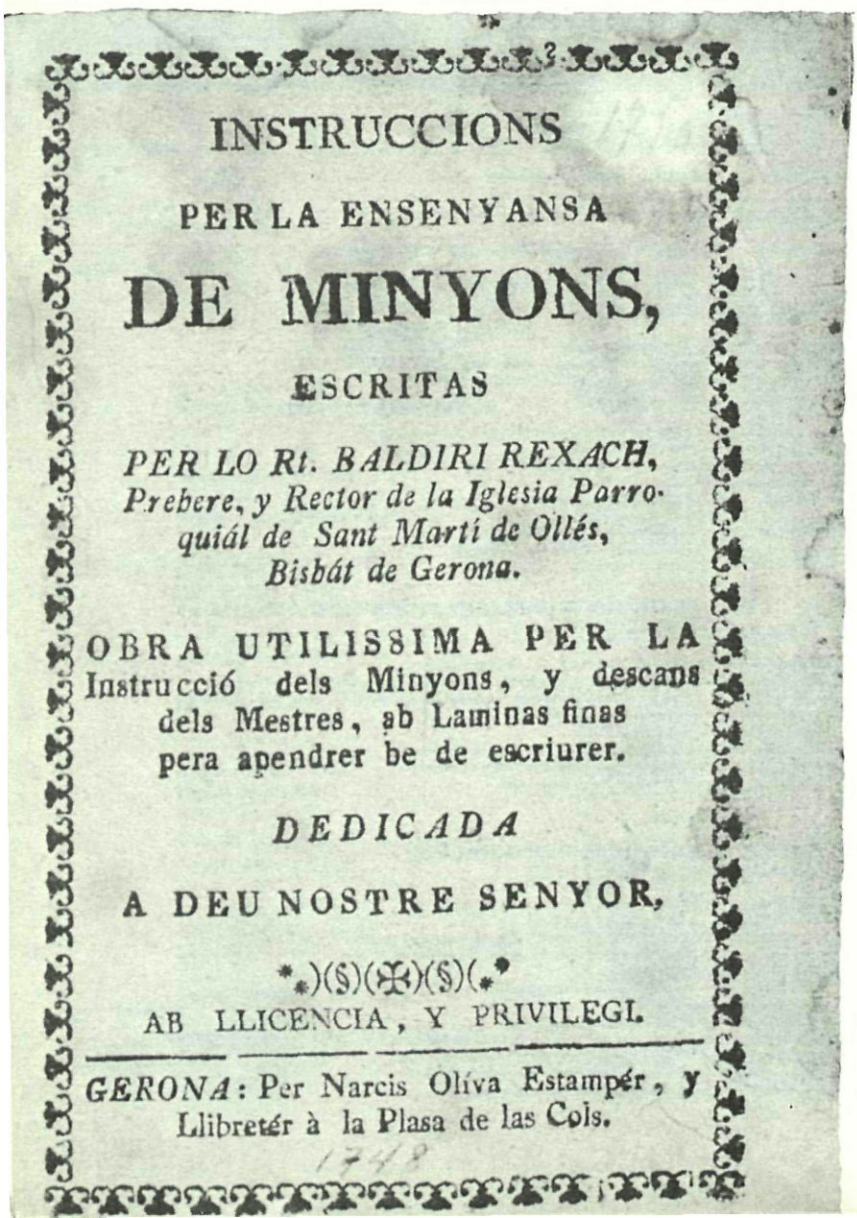

INSTRUCCIONS

PER LA ENSENYANSA

DE MINYONS,

ESCRITAS

PER LO Rt. BALDIRI REXACH,
Prebere, y Rector de la Iglesia Parroquiál de Sant Martí de Ollés,
Bisbát de Gerona.

OBRA UTILISSIMA PER LA Instrucció dels Minyons, y descans dels Mestres, ab Laminas finas pera apendrer be de escriurer.

DEDICADA

A DEU NOSTRE SENYOR,

AB LLICENCIA, Y PRIVILEGI.

GERONA: Per Narcis Oliva Estampér, y Llibretér à la Plasa de las Cols.

1748

1. Per què el CONCURS DE LLENGUA I DE CULTURA DEL PAISOS CATALANS, pren el nom de Baldiri Rexach.

Mossèn Baldiri Rexach, fill de Bell-lloc (Baix Empordà). El 1748, essent rector de la parròquia de Sant Martí d'Ollés, bisbat de Girona, va publicar el llibre de 385 pàgines, titulat **Instruccions par a l'ensenyança de minyons** *que fou objecte de reiterades edicions a Girona.*

Com tantíssims tresors i fites glorioses i oblidades del passat que foren redescobertes pel despertar nacional que es digué Renaixença Catalana, mossèn Rexach, cabdal personalitat del segle XVIII en pedagogia i consciència cívica, deixà de ser la figura arraconada i desconeguda pel poble de Catalunya.

La seva memòria va rebre el 1923 un homenatge multitudinari –de magnitud nacional perquè hi era tot Catalunya–, convocat i promogut per les setze més altes representacions de la pedagogia: des del Consell de Pedagogia de la Mancomunitat i la Comissió de Cultura de l'Ajuntament de Barcelona, fins a l'Associació Protectora de l'Ensenyança Catalana i l'Institut de Cultura i Biblioteca Popular de la Dona.

S'hi adherí tota la premsa de Catalunya (escrita o no en català) i el bo i millor dels ajuntaments, les entitats, les escoles, les acadèmies, els ateneus, les germandats, els orfeons, els seminaris, els clubs i els grups més diversos.

Mossèn Rexach fou una figura humil i excelsa a la vegada, amb plena consciència del fet transcendental que té, pedagògicament, l'ús exclusiu de l'idioma vernacle en l'ensenyança. I això, en ple segle XVIII, quan ja "tocava fons" la decadència provocada pel Decret de Nova Planta de Felip V –1716– que seguí la repressió consumada l'11 de setembre de 1714 pel mateix rei d'Espanya.

És remarcable l'actualitat del llibre de mossèn Rexach, sorprenent per l'època en que fou escrit, pel seu sabor terral i pels pensaments que s'hi troben. No sembla del seu temps. Per exemple, quan defensa la capacitat científica de la dona; quan parla de metodologia; quan recalca la necessitat de la vocació; quan recomana l'amor del mestre per la seva tasca; quan dóna el sentit moral que ha de tenir la pedagogia; quan exalça la cultura humanística, etcètera.

Heus aquí per què, amb els auspicis d'un personalitat tan gloriosa, és batejat el Concurs de Llengua i de Cultura dels Països Catalans, amb el nom de **Premis "Baldiri Rexach"**

any per a l'exercici següent, coincidint amb la publicació d'aquesta Nadala, i seran regits amb plena autonomia (de creació, d'administració, d'organització i de procés fins al veredicte final i el lliurament públic) per la Delegació d'Ensenyament Català d'Omnium Cultural.

La DEC, gerent dels Premis "Baldiri Rexach"

La DEC és, com tots sabem, la meritíssima organització que, en la segona meitat de la nit de tranta-sis anys soferta per la cultura catalana, fou pionera incansable –i amagada els primers anys– de la formació de professors de català i d'ensenyament de l'idioma. Fruit de la seva obra són més de mil cent professors titulats i l'atenció escolar, que enguany és donada a més de dos-cents mil alumnes.

Alt assessorament als Premis "Baldiri Rexach"

Per a l'adjudicació dels **Premis "Baldiri Rexach",** la DEC comptarà amb l'alt assessorament de l'Institut d'Estudis Catalans, dels Estudis Universitaris Catalans, del Centre Universitari d'Estudis Catalans de París (creat pels catalans i sostingut per la Universitat de la Sorbona en un edifici cedit per l'Ajuntament de París), i d'altres alts organismes universitaris i pedagògics.

Adhesió de la "Protectora"

Comptem ja des d'ara amb l'emotiva i plena adhesió dels antics membres de la darrera junta de l'Associació Protectora de l'Ensenyança Catalana, adhesió manifestada en tenir coneixement de la creació d'uns **Premis "Baldiri Rexach",** que són continuació d'una tasca que ells van haver d'interrompre el 1939.

Patronat dels Premis "Baldiri Rexach"

Amb tots els elements esmentats es constituirà un patronat regit per la DEC.

Com, al cap de deu anys de la publicació de la Nadala, en neixen els Premis "Baldiri Rexach".

Deu anys de Nadala

Fa deu anys, el 1967, era iniciada la publicació d'aquesta Nadala que commemora destacadament les efemèrides de patricis i fets cabdals de Catalunya que s'escauen dins l'any. Vegeu com de la Nadala neixen els Premis "Baldiri Rexach".

Difusió de les Nadales

Difusió com a obsequi o sota preu de cost

Les han rebudes, a fi d'any tots els socis d'Òmnium Cultural. A part, dos mil exemplars destinats a no socis han estat posats a la venda a les llibreries, sota preu de cost. Un miler més el difon Cultura en Ruta –la llibreria itinerant d'Òmnium Cultural en col·laboració amb la Fundació Carulla-Font–, que visita tot Catalunya, i que en sis anys porta venuts més de quaranta milions de pessetes de llibres i de discs en català.

Tiratge de la Nadala

Paral·lelisme de socis i tiratge

Ha seguit el ritme ascendent d'inscripció de socis d'Òmnium Cultural, afegint-hi els del públic en general que l'han adquirida: successivament, 1.200, 2.400, 6.000, 10.000, 13.000, 16.000, 18.000, 19.000, 21.000, 22.000 exemplars.

Finançament dels Premis "Baldiri Rexach"

Noves exigències nacionals

Assistim, des de fa un any, a un trascendental canvi de la nostra estructura i de les nostres circumstàncies nacionals. En interès de Catalunya, s'han de fer rendir al màxim –i ben aviat– totes les iniciatives, recordant l'escola i el mirall d'administració que fou Prat de la Riba, el qual "d'una pesseta en feia cinc", al dir del poble.

Durant aquests deu anys, la Nadala ha estat obsequi als socis d'Òmnium Cultural.

La Nadala, fons dels Premis "Baldiri Rexach"

A partir del 1977, la NADALA serà tramesa per la **Fundació Carulla-Font** als socis d'Òmnium Cultural que vulguin, lliurement, abonar el cost estricte del que reben, com a aportació econòmica als **Premis "Baldiri Rexach"** que organitzarà, com ja ha estat dit, la Delegació d'Ensenyament Català d'Òmnium Cultural.

Reviure l'esperit de la "Protectora"

La Nadala podria continuar essent obsequi als socis d'Òmnium Cultural. Però pel que acabem de dir de fer rendir al màxim totes les oportunitats que es presentin, creiem que –deixant de trametre la Nadala com a tal gentilesa– pot canalitzar-se el cost de l'obsequi a finançar el CONCURS ESCOLAR DE LLENGUA I DE CULTURA DEL PAÏSOS CATALANS i donar així, als catalans que ho vulguin, l'oportunitat de fer reviure l'esperit de la gloriosa Associació Protectora de l'Ensenyança Catalana, en una de les seves més enyorades i eficients activitats. I de fer present als escolars de Catalunya i als seus professors que uns milers de catalans els acompanyen en la tasca diària de tot el curs.

Les persones que no essent socis d'Òmnium Cultural s'interessen per les Nadales, les podrán continuar comprant a les llibreries. Això sí, al preu normal de distribució.

Si tots els receptors de la Nadala col.laboren

Si tots els vint-i-dos mil catalans que reben la Nadala (que aquest any té un cost estricte de 148 pessetes) col·laboressin als **Premis "Baldiri Rexach"**, aquests disposarien de més de tres milions de pessetes anuals.

O sigui que la Fundació Carulla-Font continuarà, com en els darrers deu anys, fent ofrena de la inversió necessària per a cobrir el cost total de l'edició, renunciant a les trameses dels receptors de la Nadala, l'import de les quals serà destinat íntegrament a dotar els **Premis "Baldiri Reixach"** i tramès directament a la DEC.

Seguirà informació exhaustiva sobre els Premis "Baldiri Rexach", després de Reis.

Més informació sobre els Premis "Baldiri Rexach"

En prospecte a part, que serà enviat als vint-i-dos mil receptors de la present Nadala, serà donada la totalitat d'informació que no escau aquí, així com les orientacions concretes per a la reserva d'exemplars.

Es poden fer aportacions des d'ara

Invitació, des d'ara, a col.laborar als Premis "Baldiri Rexach"

Serà amb la Nadala pròxima, la de 1977, que es començaran a finançar els *Premis "Baldiri Rexach"*. Malgrat això (i tenint en compte que la DEC muntarà immediatament tot el dispositiu administratiu, el tècnic, el publicitari i el contacte postal amb l'univers escolar dels Països Catalans), fem una crida als receptors de la Nadala d'enguany, dedicada a Jaume I, els quals són pregats a participar-hi ara ja, si els plau, fent l'aportació voluntària i de la quantia que vulguin. Aquesta aportació voluntària la poden adreçar a *"Premis Baldiri Rexach"*, Joan Sebastià Bach, 13, Barcelona-6, Teléfons 250 40 53 i 239 68 76, si ho fan mitjançant talons o girs postals.

Com trametre l'aportació

Si ho fan amb taló nominatiu i remès per correu, preguem que aquest sigui fet a nom de **"Premis Baldiri Rexach"**.

Les Caixes d'Estalvis de Catalunya tindran també compte obert a nom de **"Premis Baldiri Rexach"**. De tota aportació se n'acusarà rebut nominatiu.

Enriquiment de la Nadala. Un nou projecte

El **Llibre de l'any**

Per tal d'ampliar les possibilitats de finançament dels Premis, estem estudiant la viabilitat de l'edició d'un altre volum igual, que sota el títol de LLIBRE DE L'ANY, recollirà, amb molta il·lustració, la universalitat dels principals esdeveniments de l'any que acaba i que afectin els Països Catalans.

Més ajut als Premis "Baldiri Rexach"

Es procurarà que sigui un instrument útil i necessari per als investigadors i els estudiosos i, alhora, ben interessant i àgil per a tothom. El cost de preparació i realització del **Llibre de l'any** correrà a càrrec de la Fundació "Carulla-Font", i serà distribuït, semblantment a les nadales, al cost estricte d'impressió i confecció del llibre, i l'import que es recaptarà serà destinat a dotar els **Premis "Baldiri Rexach"**.

EN EL VII CENTENARI DE LA MORT DE JAUME I

Lluís Carulla i Canals

"Sortosa tu, terra noble que tens aquest passat.
Terra gloriosa petjada pels nostres reis; l'alt Conqueridor, anant cap a Poblet, devia prou escampar-hi la mirada, ell que sabia enamorar-se de Mallorca només que pel que en deien, ell que tenia, pel que parla en la Crònica, el tast del bell paisatge." (1)

La meva vila, casa meva, i el record de Poblet, on reposa el rei

EL lligam entre la meva vila natal l'Espluga de Francolí, i la figura senyera del rei En Jaume I; entre la meva casa pairal i Poblet, tomba del sobirà, forma part del tresor dels records que em plau de reviure, recollits de la tradició oral dels meus avantpassats i del testimoni escrit de mà de monjo.

La farmàcia de Poblet

La vinculació de casa amb el monestir arrencava dels monjos que successivament –i durant les vuit generacions que els Carulla exerciren d'apotecaris a l'Espluga– regentaven la farmàcia de Poblet, segons es desprèn del **Llibre de Família i de la Farmàcia Carulla** que, datat el 1704, és conservat per nosaltres íntegrament. Un llibre escrit per aquelles vuit lleves d'avantpassats, en les quals, sempre, l'hereu de cal Carulla era l'apotecari únic de la vila, cerer, carter i practicant de cirurgia menor.

La població monàstica de Poblet arribà a quatre-centes persones i la seva apotecaria estava molt ben proveïda.

Alguns particulars conservem encara bellíssims pots de la farmàcia populetana que varen desaparèixer amb la destrucció del cenobi.

Dispersió de la comunitat pobletana

Els meus pares i els meus avis, així com una dotzena de vells espluguins pogueren encara ésser entrevistats (i fotografiats) per nosaltres pels volts del 1920 quan, gairebé centenaris, encara calaven la gorra musca. Narraven, per tradició oral de llurs avantpassats, moltes coses de Poblet. Eduard Toda fins i tot pogué entrevistar encara vells coetanis del monestir vivent, a l'Espluga i a Vimbodí.

1. Paraules de Joaquim Folch i Torres en una col·laboració a "El Francolí", periòdic de l'Espluga de Francolí, titulada: "Mirant Poblet. Als amics d'El Francolí", del 18 de setembre de 1922.

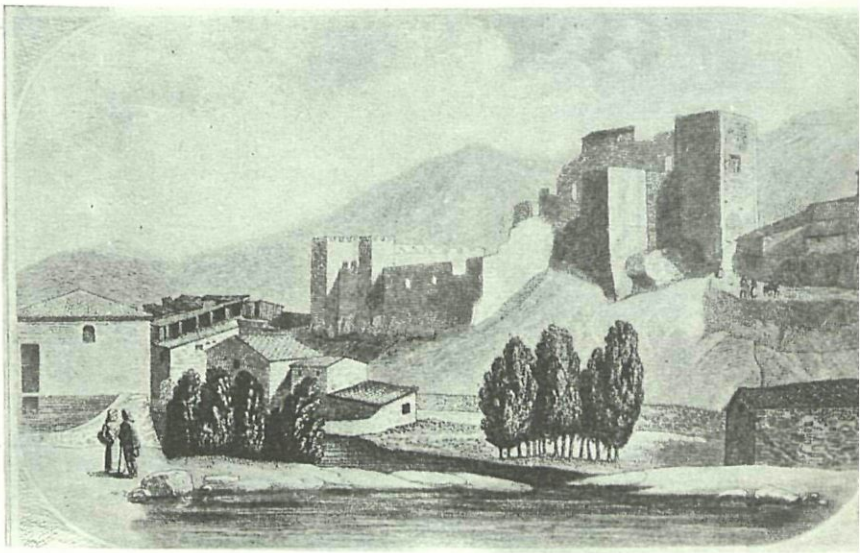

El castell dels Templaris damunt del que avui és la Font Baixa. Reproducció d'un gravat d'A. Fatjó de 1877.

A darrers de juliol del 1835, la majoria dels monjos perseguits trobaren refugi a cases amigues de l'Espluga, que els procuraren roba de seglar, amagatall, plat de recapte, diner i defensa contra les partides de miquelets que els buscaven amb sanya par a matar-los.

La nostra casa pairal, on hi havia la vella farmàcia, acollí entre d'altres el jove organista del monestir i familiar dels Carulla pare Joan Daroca (només tenia 18 anys); l'abat pare Gatell i el bosser pare Valls.

Descoberts aquests monjos pels miquelets, a mitjan agost del 1835, salvaren la vida al preu d'unes bones unces d'or. El mateix dia i en fer-se fosc, esporuguits i amb l'angoixa al cor, pogueren fugir per la porta de l'hort del darrera de cal Carulla acompanyats per algú de la casa, cap a la muntanya de la Pena, on van arribar a mitjanit. Des d'aquella alçària, que domina toda la Conca de Barberà –escriu el pare Daroca en una

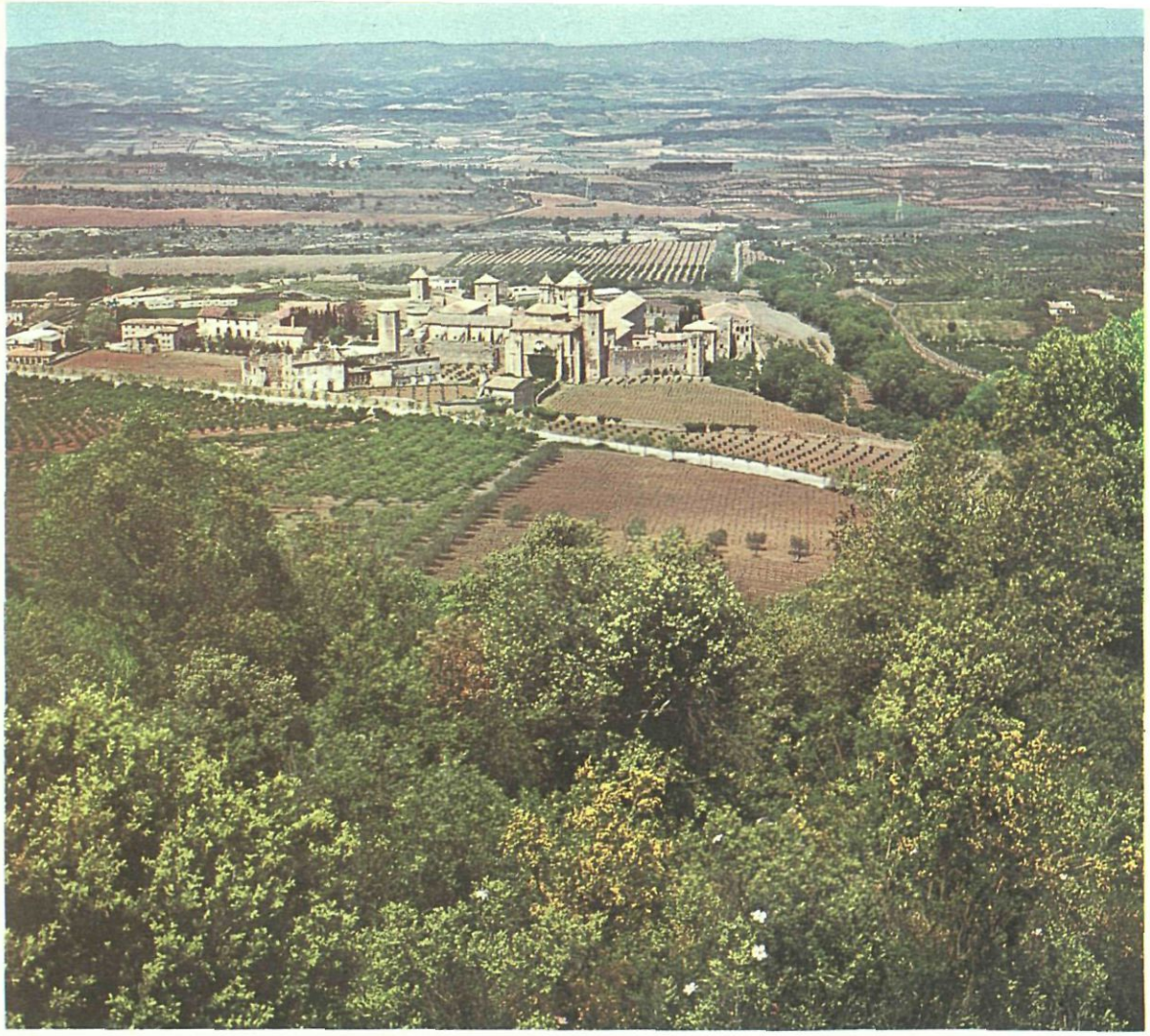

carta que obra a l'arxiu de Poblet–, veieren *"l'espectable horrible: tot el monestir encès"*. I afegeix que ploraren a llàgrima viva.

A la llum de la lluna, els monjos feren cap al Mas de la Fam, passant par l'Albiol (on s'acomiadà el guia de cal Carulla que els acompanyava) i passaren a la Selva del Camp i a Tarragona. (2)

El record d'Eduard Toda

Els anys de l'inici per Eduard Toda de la meritíssima restauració –o almenys bona salvaguarda, fins on fou possible– del monestir saquejat, els vam viure de prop i ens colpiren a fons en la nostra adolescència.

En la biografía que mossèn Ramon Muntanyola escriví sobre la nostra mare, diu: (3).

"La rebotiga de la farmàcia Carulla havia estat, per l'amistat de Josep Cabeça, lloc de reunió ocasional de persones prestigioses, en els seus diferents camps. Eduard Toda, Domènech i Montaner –l'arquitecte del Celler cooperatiu de la vila–, Pau Font de Rubinat, Francesc Macià, i el que havia d'ésser el gran cardenal de Tarragona, aleshores canonge i vicari General, doctor Vidal i Barraquer, havien estat, més d'un cop, els interlocutors amables de la llar dels Carulla. A la mestressa, aquestes assentades en les quals el bagatge de la seva cultura li permetia alternar amb gràcia, li plaïen sobremanera, sobretot quan podia obsequiar els visitants amb l'hospitalitat que mereixia llur categoria."

No és estrany, doncs, que aital ambient afavorís la transmissió de les tradicions i el culte a les personalitats senyeres i les coses de l'antigor, especialment a Poblet.

El salvador de les profanades despulles de Jaume I

Una personalitat d'aquelles –i un dels personatges clau de la història de l'Espluga i del monestir de Poblet– fou mossèn Antoni Sarret i Ribé, que era rector de l'Espluga l'any 1835, i en fou encara després.

Un humil rector que, en un acte de pietat i de clarividència per al futur, recollí d'una a una

2. **Història de Poblet,** *Agustí Altisent. Abadia de Poblet, 1974, pàgines 633-634. I tradició familiar.*

3. **Montserrat Canals de Carulla, 1879-1952. Esbós Biogràfic,** *per Mossèn Ramon Muntanyola. Casal de l'Espluga de Francolí, 1970, pàgina 22.*

–i així les salvà de la desaparició segura i fatal– les despulles glorioses de l'altíssim rei En Jaume i dels altres reis i nobles que havien escollit, per a després de la mort, la santa pau de Poblet. Una pau profanada per la revolució del 1835.

Al sotavolta de l'escala del cor del monument nacional que és l'Església Vella de l'Espluga (segle XIII), foren traslladades i guardades aquelles despulles.

El gest de pietat cristiana i de patriotisme de mossèn Sarret, que potser el 1835 devia semblar un acte intranscendent als ulls dels mateixos espluguins que l'ajudaren, ha anat esdevenint preciós i transcendental.

Sense els reis rescatats per mossèn Sarret, Poblet no hauria pogut reviure totalment, la restauració de les tombes reials no hauria tingut sentit i la voluntat de monarques, prínceps i nobles catalans hauria romàs perpètuament escarnida.

Mossèn Sarret, tanmateix, recollí i salvà del monestir tot allò que bonament pogué, i acudí a tota porta de la vila d'on podia o devia sortir un ajut per al cenobi sacrílegament violat i en abandó.

El pietós gest de mossèn Antoni Sarret fou decisiu i mereixia ser recordat i enaltit degudament.

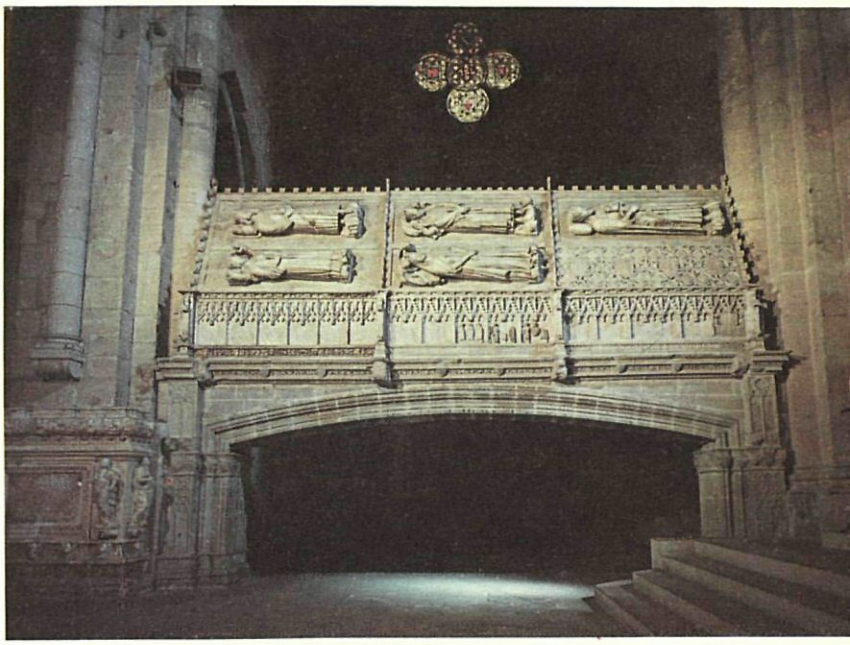

Tombes reials a l'interior de l'església del monestir de Santa Maria de Poblet, malmeses l'any 1835 i restaurades modernament per l'escultor Frederic Marés. (Foto Ernest Esteve)

Monument a mossèn Sarret (4)

Aquest culte i aquesta consciencia ens va moure a bastir, al davant d'aquella Església Vella de l'Espluga de Francolí, un digne monu-

4. En ocasió de la inauguració del monument, Dom Edmond M. Garreta, aleshores Abat de Poblet, va dir unes emocionades paraules, que ens plau de reproduir:

"En l'hora tràgica de la caiguda de Poblet, l'actuació del rector Sarret ens apareix com la d'un home providencial.

Sempre, des del segle XII, regnà la millor harmonia i col·laboració entre el gran monestir i l'Espluga.

Però aquesta col·laboració fou més necessària en l'època de la destrucció. Si en el cicle fundacional, fills de l'Espluga en són monjos, altres fan deixes i d'altres encara donen gratuitament la pedra necessària per a la construcció, el 1835 els fills de l'Espluga, dirigits per mossèn Sarret, salven la comunitat, els reis d'Aragó, i gran part de la biblioteca, de l'arxiu i del tresor litúrgic i mobiliari.

El pare Josep Riba, monjo pobletà, mort el 1871, escriu aquestes paraules referint-se a la persecució de què foren víctimes els monjos de Poblet el 1835: "En la Espluga se quedaron la mayor parte de los monjes, procurándoles aquella caritativa gente vestidos de seglares y cuidando de su conservación con tanto amor y de tan buena voluntad los habían hospedado que pasando en aquellos días de turbación una columna de tropa y miqueletes y deseando tener el bárbaro placer de asesinar monjes iban por las calles con dinero en la mano ofreciéndolo a quien descubriese alguno de ellos, y ni siquiera los muchachos a ninguno descubrieron".

Ens podem imaginar aquella noble figura que era mossèn Sarret anant de casa en casa dels nostres avantpassats exhortant a la prudència i lloant la caritat d'aquelles ànimes, feligresos seus, que ell portava dintre de la seva ànima sacerdotal i vigilant que res del necessari no faltés a aquells pobres perseguits de Jesucrist.

Mentrestant ell mateix s'oferia a les autoritats pobletanes perquè la biblioteca i l'arxiu del gran cenobi fossin custodiats a l'Espluga fins al jorn de la restauració que llavors hom creia pròxima. En efecte, arxiu i biblioteca embalats en innombrables caixes que traginà una cadena de carros, foren guardats a casa del nostres vells. Així fou salvat aquell immens dipòsit del saber i de la història de Catalunya.

Esventrats els panteons reials i regirades les mòmies per a treure'n els tresors que portaven en l'enterrament aquells set reis, dotze reines i quaranta prínceps eixits del Casal Reial de Catalunya, restaven abandonats en llurs tombes en fusió tan horrible que era impossible d'identificar-los.

Altres, llençats per terra en el paviment de l'església major, feien pena de veure i hom només podia esperar l'hora de la desaparició definitiva d'aquelles venerables relíquies.

El cor sacerdotal de mossèn Sarret plora la ruïna de tantes grandeses caigudes i amb amor sense límits, ajudat dels nostres convilatans, remou cendres, escorcolla runes i penetra en els panteons reials per a salvar el que bonament pot d'aquell immens tresor i així les despulles dels nostres reis són custodiades en l'església vella de l'Espluga de Francolí, convertida en panteó reial de Catalunya, fins que el 18 de gener de 1843 són traslladades a la Seu de Tarragona, per retornar a Poblet justament un segle més tard.

Tota aquesta actuació mai no serà prou lloada ni prou agraïda per les ànimes que estimen Poblet i la Pàtria."

Reliquiari (realitzat per Joaquim Cabot) que guarda un rull de cabells de Jaume I recollits per Rafael Patxot. Aquest reliquiari acompanya la senyera de l'Orfeó Català, segons llegim dins del medalló: "Cabells del rei En Jaume I el Conqueridor, recollits de la caputxa que cobria el seu cap quan foren traslladades ses despulles de Poblet a la Seu de Tarragona, on reposen. Són autèntica d'aquesta preuada relíquia els documents que es conserven en l'Arxiu de l'Orfeó Català. A l'Orfeó Català, record i homenatge del seu President En Joaquim Cabot 1902 a 1911 - 1915 a 19..." (Foto Arxiu Mas)

ment a mossèn Sarret i a urbanitzar i ajardinar la placeta que des de llavors li fa de marc i que porta el nom del salvador de les despulles de Jaume I i de les dels altres reis i prínceps de Catalunya.

La festa d'inauguració fou multitudinària i d'inesborrable record, i va respirar pertot i amb tot els aires de la terra.

La presidí des de lloc preeminent el rull de cabells rossos de Jaume I. (5)

Era el 1956. Ni el text de la dedicatòria del monument ni el d'ofrena de la Placeta no pogueren esculpir-se, en els termes que es volia, en la llengua que parlaven Jaume I i mossèn Sarret. Però se cercà i es trobà un text bilingüe. (6)

5. L'any 1963, l'Espluga de Francolí aixecava el monument a mossèn Sarret, el rector que el 1835 havia salvat les restes dels reis enterrats a Poblet. Per la inauguració del Monument va fer-se una gran festa de caràcter popular, un dels atractius de la qual fou l'exhibició del rull dels cabells del rei En Jaume, que l'Orfeó Català conserva.

No fou pas fàcil de treure, ni que fos per un dia, la relíquia de mans de l'Orfeó. No hi havia precedents.

Finalment, hom arribà a un acord: el "rull" aniria a l'Espluga, però havia de fer-se'n responsable del retorn el mateix Abat de Poblet. Condició ben agradable d'acceptar, tanmateix. La relíquia d'aquest mite popular que sempre ha estat En Jaume el Conqueridor fou exhibida, durant uns quants dies, a la porta de l'Església Vella, i pel seu davant desfilà, devotament, tota la població. I el dia de la festa, el reliquiari presidí els actes des d'un lloc preeminent. Ramon Muntanyola, ob. cit. pàg. 44.

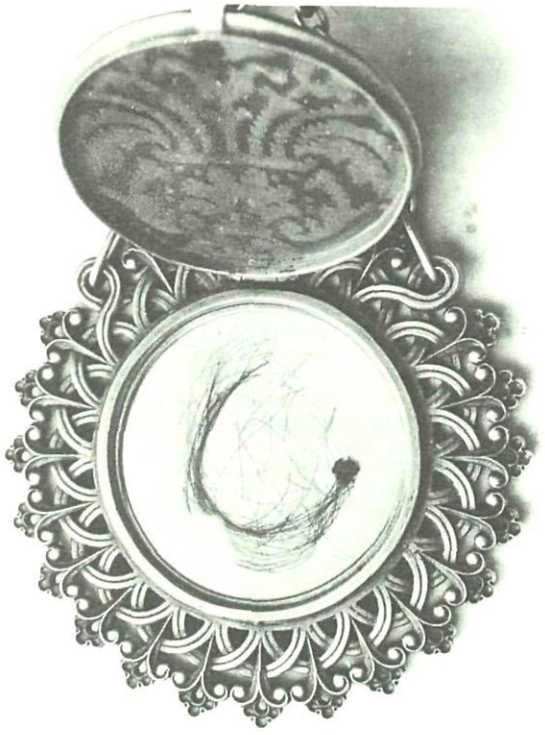

6. El mateix dia i a la mateixa festa teníem anunciada la inauguració, en el passeig de l'església totalment urbanitzat i veí de la placeta de mossèn Sarret, el monument a l'apòstol de la pagesia catalana, promotor de la primera acció social cooperativa agrària de Catalunya i fill de l'Espluga en Josep Maria Rendé.

Ennobleix el monument un baix relleu de Josep Llimona, uns versos de Josep M. de Sagarra i unes paraules lapidàries de Cambó sobre Rendé, escrits arran de la mort d'aquest el 1925.

La inauguració fou suspesa per l'autoritat governativa, perquè no van invitar-la a l'acte.

Fou ajornada. Mentrestant, la Unión de Cooperativas del Campo de Tarragona, tampoc invitada, ens demanà que com a col·laboració seva al monument, i a càrrec d'ella, adornessim el parterre amb una garba de blat i una portadora curulla de verema, en pedra i mida natural.

El projecte s'encarregà al professor de l'escola d'Arquitectura Josep M. Lozoya, i l'escultura a Josep Miret. Les factures encara avui haurien de satisfer-se, si haguéssim fet com qui ens féu la comanda de la garba i la portadora.

Quan, más tard, fou inaugurat el monument, i amb discursos en llengua que no parla la pagesia a la qual predicaba Rendé, fórem denunciats per un comentari que se'ns atribuí, el qual passà a consell de ministres ("dada la personalidad del inculpado") *i fórem sancionats amb una multa.*

El VII Centenari de Jaume I ha de deixar solc

Conscients del que representa per a Catalunya Jaume I, que la seva glorificació dignifica la nació que la promou, que cada poble (a cada oportunitat) llaura la seva història i que per això el VII Centenari de la mort del rei Conqueridor ha de deixar el solc que entre tots poguem obrir, s'ha posat a disposició d'Òmnium Cultural el film **Jaume I,** (7); la Fundació Carulla-Font ha instituït el **Premi d'Honor Jaume I** (8); ha estat reeditada la **Crònica de Jaume I** de l'Editorial Barcino; hem promogut la dedicació a Jaume I d'uns nous i preciosos jardins del Casal de l'Espluga de Francolí (9); dediquem aquesta **Nadala** a Jaume I i promovem, entre els receptors d'aquestes nadales, un concurs escolar de llengua i cultura dels Països Catalans: els **Premis Baldiri Rexach.**

El Premi d'Honor Jaume I

El **Premi d'Honor Jaume I,** dotat amb 500.000 pessetes, serà atorgat anualment a una persona, a un grup de persones, a una entitat o a una institució que per la seva acció, reconeguda arreu dels Països Catalans, mereixi l'agraïment del nostre poble.

L'acció en qüestió podrà ésser de caràcter científic, cultural en general, social, artístic, cívic, etc., i no s'haurà d'haver manifestat preferentment de forma escrita.

Les persones o les entitats susceptibles d'obtenir el Premi han d'ésser dels Països Catalans, vivents o actuals, d'una catalanitat conscient, explícita, exemplar i de ben provada continuïtat, tant si llur residència o lloc d'actuació és als nostres territoris com si és fora d'ells.

El Jurat serà designat per la **Fundació Carulla-Font.**

7. Des de la seva estrena al Palau de la Música Catalana el 22 de maig de 1976, en ocasió de la Festa de Maig en el curs de la qual fou també atorgat el Premi d'Honor de les Lletres Catalanes, s'està projectant arreu de Catalunya i és posat a lliure disposició de tota entitat que el demani.

8. En acomplir-se el VII Centenari de la mort del Rei Conqueridor, ha estat instituït el **Premi d'honor Jaume I.** *Fou donat a conèixer en el curs de la Festa de Maig de les Lletres Catalanes d'enguany, celebrada al Palau de la Música Catalana, i serà atorgat per primera vegada en el curs de la dita Festa del 1977.*

9. Inaugurats pel rei d'Espanya, han estat dedicats al Conqueridor amb una làpida que recorda el discurs pronunciat per Joan Carles I en la seva presa de possessió de la Corona i la seva salutació al Cap i Casal de Catalunya.

ANY DE COMMEMORACIONS A CATALUNYA

Com cada any, també aquest de 1976 és ric en commemoracions dins del nostre àmbit geogràfic. Obres culturals o polítiques; persones destacades, fets a remarcar, són una mostra de la riquesa històrica i social dels Països Catalans. No ens és possible de dedicar a totes aquelles efemèrides l'espai que mereixerien. Així, no podem fer altra cosa que mencionar els aniversaris dels artistes Gosé, Juli González o Ricard Canals; o el Centenari de l'aparició de "L'Aureneta" primera de les revistes catalanes publicades a Amèrica; o el cinquantenari de dues benemèrites cobles de sardanes: la Girona, de Girona i la Popular, de Barcelona, ambdues en ple funcionament, encara avui; o el de la "Colla Vella dels Nens del Vendrell", avui que assistim a un interessant ressorgiment dels populars **castellers**; o el centenari de la fundació de la Cooperativa de Teixidors a Mà, ben arrelada entre les institucions barcelonines; o el del gran jurista Fontanella. Recordar és també homenatjar. I ha de ser propòsit d'imitació. Que la nostra història sigui per a nosaltres lliçó perenne.

CASALS, PROMOTOR D'INICIATIVES MUSICALS (1876-1973)

Joan Maragall

PAU Casals ha estat molt estudiat com a intèrpret, com a compositor i com a director; però hi ha un altre aspecte de la seva personalitat que potser no ha estat tan comentat: la seva passió per promoure música a diversos nivells, amb la creació d'institucions o orquestres que la posessin a fàcil abast del poble.

Seria llarg enumerar els Festivals i cursos que va promoure des del 1920 i sobretot a partir del 1949: Barcelona, Prades, Perpinyà, Puerto Rico, Vermont, Nova York... Però per parlar únicament del que féu més a la vora nostra, hem de considerar la transcendència que va tenir la creació de l'Orquestra Pau Casals i l'Associació Obrera de Concerts, per a fer-nos-en càrrec.

L'Orquestra Pau Casals va donar 355 concerts des de la seva fundació el 1920. Tan important o més que el nombre de concerts, fou la seva programació.

Casals fou el gran introductor de Brahms en el públic barceloni amb la constant interpretació de les seves quatre simfonies i d'alguns concerts; donà a conèixer molta música d'autors catalans, que sovint fou programada: Garreta, Toldrà, Pedrell, Millet, Pahissa, Lamote de Grignon, Manent... Algunes obres eren estrenes. És indubtable que Casals obrí la porta de la vida musical de Barcelona a compositors estrangers desconeguts o molt poc interpretats fins llavors, –Mahler, Alfredo Casella, Vicent d'Indy, Armold Schonberg, Max Bruch, Turina, Falla, Mompou, Tovey, Robert Gerhard, etcètera.

Les obres d'aquests compositors haurien trigat molt a ser conegudes a Barcelona si no hagués estat per Casals. Ell va introduir-les eixamplant la base de la vida musical de la nostra ciutat, base que féu possible el nostre actual desplegament musical.

El mateix podríem dir quant als intèrprets i directors que van venir a Barcelona atrets pel nom de Casals: Thibault, Cortot, Rissler, Adrian Boult, Wanda Landowska, Elisabeth Schuman, Szpac, Schonberg, Isaye, Tovey, Schulhof, Fanny Davies, etcètera.

Tot això fou paral·lel a la benemèrita Associació Obrera de Concerts creada el 1925 i que donà 123 audicions destinades exclusivament a un públic obrer compost pels socis de l'entitat: unes 520 obres foren interpretades, originals de 154 compositors. Mai s'havia donat en el món un exemple d'abast tan profund per a fer arribar la música a estaments amb menys capacitat econòmica.

Crec que això, menys divulgat, és molt important per arribar a conèixer aquest caire de la personalitat de Casals, promotor incansable d'iniciatives musicals.

PERE VIRGILI (1699-1776) I LA INCORPORACIÓ DE CATALUNYA I ESPANYA A LA MEDICINA MODERNA

Josep Trueta

UN dels aspectes potser menys remarcats de la personalitat de Virgili i del que la medicina peninsular, i encara més la catalana, li deu, és que amb tota probabilitat fou el primer emigrat que en retornar portà llum nova a casa seva. Heus aci la història. L'onze de setembre del 1714 cau Barcelona i aviat s'institueix el règim imposat per Felip V[è]. Una de les ordres més colpidores es la supressió dels sis Estudis Generals o Universitats Catalanes (Barcelona, Girona, Lleida, Tarragona, Vic i Tortosa), reunintles totes a Cervera, on, naturalment, es congregaren els fidels al nou règim.

Virgili, fill de pagesos del Camp, nascut a Vilallonga el dia 15 de febrer de 1699, al moment del tancament de les universitats catalanes no tenia disset anys. Segons una vella tradició local, Virgili mostrà un insaciable desig de conèixer els detalls de l'anatomia humana, i segons la biografia de F. Morera havia aprofitat el cadàver d'un ofegat per estudiar què hi havia sota la pell. A disset anys es féu practicant i es traslladà a Tarragona, on treballà a l'hospital i decidí anar-se'n a estudiar a Montpeller, on el doctor Levret l'orientà fins que arribà a ésser un bon cirurgià. A 27 anys tornà a la seva terra i aviat tingué prou reputació –com s'esdevé encara avui amb els qui estudien a l'estranger– per continuar la seva carrera militar. Essent nomenat a València practicant major, el seu cap don Juan Lacomba, cirurgià major de l'Armada, cap del nou cos de Cirurgians de Marina, se l'emportà a Cadis. Prengué part a la reconquesta d'Oran (1732). El 1745 estigué fent estudis a Paris. A la mort de Lacomba, el 1748, fou nomenat per ocupar el seu lloc. El 1754, en premi als seus traballs, li fou atorgat el Privilegi de Noblesa i el feren Hidalgo de Castilla.

La seva gran tasca fou la introducció de la cirurgia moderna, traient-la de les mans dels barbers i sagnadors o dels metges que encara seguien les regles dictades per Guí de Chauliac.

A Cadis féu alçar l'edifici del Col·legi de Cirurgia, encara existent avui. La gran obra de Virgili, com la de tots els mestres, fou la qualitat dels seus deixebles i seguidors, molts dels quals mai no el conegueren. El més reputat de tots fou Antoni de Gimbernat, tarragoní con ell, i seguidor seu, primer a Cadis i, quan ja assegurada la vida del Col·legi de Cadis i Virgili enfeinat a bastir el Reial Col·legi de Cirurgia de Barcelona –avui Reial Acadèmia de Medicina–, que obrí el 1760, fou Gimbernat qui, seguint la petja del seu mestre, portà el nom de l'escola anexa a l'Hospital de la Santa Creu arreu on s'estudia medicina. El miracle el féu una simple troballa de Gimbernat, d'un petit lligament a l'angona, que porta avui el seu nom i que resolgué el problema quirúrgic d'una de les hèrnies abdominals.

Per acabar d'omplenar les ratlles que em demaneu, sols em cal referir-me al trasllat de Gimbernat a Madrid per crear el Col·legi de San Carlos, que esdevindria la Facultat de Medicina de Madrid. Avui també, com a Barcelona, allotja la Reial Acadèmia de Medicina.

Un mot final del que esdevingué el Col·legi de Cirurgia de l'Armada: es pot dir que sols en queda un afectuós record. Les assignacions oficials anaren mermant, absorbides pels creixents requerimens del Col·legi de Madrid, fins a deixar-lo sense vida. El professor de la Facultat de Cadis, Dídac Ferrer, publicà el 1961 la Historia del Real Colegio de Cirugía de Cádiz *(Colegio oficial de Médicos de Cádiz). Fa de molt bon llegir i marca una fita a l'estudi del que esdevé a les obres nascudes per idees extracientifiques, com ho foren les que portaren a la supressió de les escoles universitàries catalanes i andaluses. Quan tot semblava acabat, pel que fa al progrés de la medicina, la llum tornà de nou per una escletxa que, ampliada a Cadis per un català i a Barcelona per un altre, acabà portant a Madrid la seva Facultat de San Carlos. Del que Virgili patí per les enveges, no em plau de parlar-ne. Del que contribuïren Francesc Canivell, Manuel Oromí, continuadors de Virgili, amb la supeditació, no en parlarem aquí. Ens caldria un espai del qual no disposem.*

En el Capítol 4 de l'obra de Dídac Ferrer diu: "El Real Colegio está en su fase de decadencia. Supeditación del Colegio de Cádiz a la Real Junta Superior Gubernativa de los Reales Colegios, radicada en la Corte". *Els investigadors ja anaven essent substituïts pels buròcrates.*

EL IV CENTENARI DE LA MORT DE LLUÍS DE REQUESENS (1528-1576)

Isidre Clopas i Batlle

EL 5 de març de 1576 moria a Brussel·les Lluis de Requesens, una de les personalitats militars i polítiques més importants de la Catalunya del segle XVI. Nascut al Palau Reial Menor de Barcelona el dia 25 d'agost de 1528, havia de morir lluny de la terra catalana que tant havia estimat.

El IV centenari de la mort de Lluís de Requesens ha passat quasi desapercebut i sols unes modestes notes biogràfiques en les quals se'l suposava fill de Molins de Rei, van aparèixer a la secció regional de la premsa.

És cosa corrent atribuir-se la paternitat i a vegades la glòria del naixement d'un fill il·lustre. No volem cansar els nostres lectors amb la llista d'historiadors tan especialitzats com els jesuïtes, pares Josep Maria March i Antoni Borràs, arxivers de l'important arxiu de la família Requesens, guardat a la capella del Palau Menor, els inoblidables historiadors A. Rovira i Virgili, Nicolau d'Olwer i Agustí Duran i Sanpere, Frederic Udina Martorell, director de l'Arxiu de la Corona d'Aragó, Pere Voltes Bou, director de l'Arxiu Històric de la Ciutat i altres que en les seves obres afirmen que Lluís de Requesens va néixer a l'antic Palau Reial conegut de temps immemorial amb el nom del Palau Menor i del qual sols avui és conservada la capella i l'arxiu dels Requesens.

Els pares de Requesens foren de Zunyiga, comanador major de l'Orde de Sant Jaume de l'Espasa, i Estefania de Requesens, que per imposició del seu pare Lluís de Requesens i de Soler la féu hereva amb la condició que el primer baró portés el cognom matern a fi de perpetuar el cognom dels Requesens, tan arrelat a la noblesa catalana.

Joan de Zunyiga i la seva esposa Estefania de Requesens feren testament mancomunat el 16 d'abril de 1546 i instituïren hereu universal de tots els seus béns el seu fill major Lluís.

Joan de Zunyiga va morir el 27 de juny de l'any esmentat i poc temps després la seva esposa Estefania obtingué de l'emperador Carles V el nomenament de comanador de l'Orde de San Jaume per al seu fill Lluís.

A començaments del 1549 el jove Lluís de Requesens partí cap a la guerra de Flandes. Durant la seva absència la seva mare, que li havia donat una formació catalana, l'aconsellà sàviament. L'historiador Calvete de Estrella diu d'Estefania: "Fou una dona tan excel·lent i rara que no li mancà sinó viure en el temps passat perquè fos cel·lebrada i en restés perpètua memòria. Lluís de Requesens va casar-se amb una dona barcelonina, Gerònima Gralla, pubilla d'aquesta família.

Requesens, que a les seves aptituds militars unia grans condicions diplomàtiques, fou nomenat per Felip II ambaixador a Roma i assolí l'el·lecció d'un Sant Pare amic dels interessos d'Espanya: aquest fou sant Pius V. L'any 1567 fou nomenat lloctinent general de la mar i lluità contra els moriscos rebels a les muntanyes de Granada. El 1571 Requesens fou lloctinent de l'armada de la Santa Lliga i cap victoriós de la batalla del golf de Lepant. L'any següent fou nomenat governador de l'Estat de Milà i finalment governador dels Països Baixos els anys 1574-1576, on succeí al duc d'Alba. En l'exercici d'aquest càrrec demostrà una gran comprensió i moderació. Adoptà dues mesures importants: l'amnistia per als rebels i la supressió del monument al duc d'Alba i proposà la constitució de la República dels Països Baixos.

Lluis de Requesens fa quatre segles que morí pobre a Brussel·les, visqué sempre acompanyat i servit per catalans, com foren en Guillem de Sant Climent, Alexandre de Torrelles, Lluís de Queralt, Bernat de Boixadors –mort heroicament a Lepant– i Enric de Cardona i en els últims moments de la seva vida donà una prova més d'amor a la seva ciutat nadiua en disposar testamentàriament que les seves despulles fossin enterrades a la capella de l'antic Palau Reial Menor de Barcelona.

MANUEL DE FALLA (1876-1946)

Montserrat Albet

EL centenari del naixement de Manuel de Falla (1876-1946) ha estat celebrat a tot el món amb nombroses manifestacions: concerts, concursos musicals i literaris, transcripcions d'obres i exposicions documentals. La personalitat creadora de Falla aviat superà el provincianisme musical de l'Espanya de la seva època i Falla s'incorporà en el segon període de la seva creació als corrents estètics europeus partidaris de la simplicitat i de la concisió. El compositor gaditá sabé crear a partir de la música tradicional i culta del seu país, obres musicals que estan dintre de les més representatives de la primera meitat del segle xx.

Aquest centenari és una ocasió per a recordar la llarga i cordial relació entre Manuel de Falla i els Països Catalans. La vinculació familiar és doble, ja que per part paterna provenia de València mentre que la família de la seva mare, els Matheu, eren originaris de Campins i més tard residiren a Mataró. Decisiu fou per a la formació musical de la musical de Falla el mestratge del tortosí Felip Pedrell, l'iniciador de la musicologia a la Península. Falla, que com el seu mestre creia que la música d'un poble es trabava no sols en la cançó popular sinó també en les obres mestres del passat musical culte, llegia els treballs de Pedrell escrits en català sobre els polifonistes hispànics i la cançó tradicional. Catalans foren molts dels seus grans amics, el primer Joan Gispert, seguit de Ricard Vinyes, el pianista lleidatà que el decidí a anar a París, on conegué Isaac Albéniz. A Vinyes li dedicà els nocturns Noches en los Jardines de Espapa *(1916) i a Isaac Albéniz* Piezas españolas *(1908). En els seus desplaçaments a Barcelona es reunia periòdicament amb els pintors Josep M. Sert i Santiago Rusiñol, gràcies a l'hospitalitat del qual acabà en el Cau Ferrat de Sitges.* El amor brujo *(1915). Altres amics foren els músics Pau Casals, Joaquim Nin, Joan Lamote, Enric Granados, Miquel Llobet, Emili Pujol i més tard la gran soprano Conxita Badia, entranyable col·laboradora de Falla a Barcelona i a l'Argentina, que estrenà l'any 1924* Psyché. *El mateix any de la composició d'* El amor brujo, *Falla estrenà una obertura per a* Otelo *(1915) i* El corregidor y la molinera *(1916), que obtingué un gran èxit quan l'estrenaren els ballets russos de Diaghilev a Londres amb el títol de* Le Tricorne *(1922). A Barcelona escrivi també la cançó inèdita* Pan de Ronda.

L'any 1926 Barcelona tributà un doble homenatge a Falla, en el marc del Palau, organitzat per l'Associació de Música de "Càmara" amb el Concert per a clavecí *i dies més tard un altre de caràcter íntim celebrat a la Sala Parés. L'extraordinari acolliment que Falla havia trobat entre els catalans el portaren a escriure música per al poema de Jacint Verdaguer* L'Atlàntida, *que Falla concebia com un homenatge a Catalunya i concretament a Barcelona. L'any 1927 els primers esforços musicals d'aquesta obra que el músic volia que fos estrenada pel seu amic l'admirat Lluis Millet i els cantaires de l'Orfeó Català en el monestir de Santa Maria de Ripoll. Falla es vincula també amb Mallorca, on passà dies de repós i escrivi la* Balada de Mallorca *(1933), estrenada per la Capella Clàsica. L'última actuació pública de Falla fou en el Liceu de Barcelona el 1934 i fou també a Barcelona on embarcà l'any 1939 amb la seva* Atlàntida *sota el braç.*

L'obra verdagueriana que omplí els últims vint anys de la vida artística de Falla malauradament fou deixada inacabada.

Res no ha interromput la llarga i íntima relació entre Falla i Catalunya. El primer grup de compositors catalans que en els anys quaranta lluitaren contra la mediocritat del moment s'autodenominaren Cercle Manuel de Falla (1946), com a homenatge al gran músic gaditá.

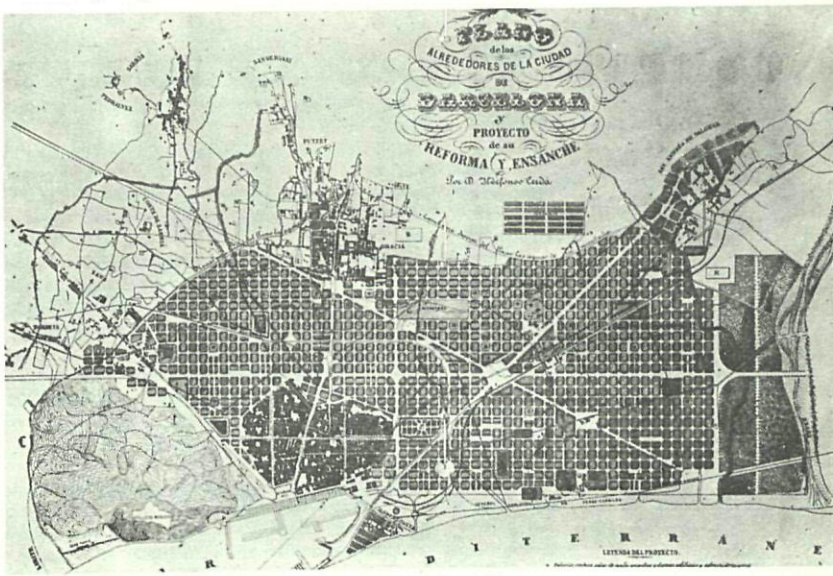

EN EL PRIMER CENTENARI DE LA MORT D'ILDEFONS CERDÀ (1816-1876)

Manuel Ribas i Piera

PER als catalans –i molt especialment per als barcelonins– el nom de Cerdà és un nom familiar i sobretot és un nom familiar en el camp d'una disciplina, l'Urbanisme, en el qual difícilment el ciutadà corrent n'arriba a conèixer cap més.

Això, però, no vol dir que el ciutadà corrent conegui ni poc ni gens a fons la personalitat de l'enginyer de Camins Ildefons Cerdà i Sunyer, nascut a Sant Martí de Centelles, a les planes del Berti que dominen el Vallès Oriental, el dia de Nadal del 1816.

De la família pagesa i arrelada a la terra, aviat, però, la seva condició de "cabaler" el portà a Barcelona, i d'allí a Madrid per tal d'estudiar a la recentíssima Escola especial d'Enginyers de Camins, i passar aviat al servei de l'Estat amb el títol d'enginyer.

Tothom qui coneix el nom de Cerdà, sap també que Cerdà fou -és- l'autor del Pla d'Eixample de Barcelona del 1859, el qui proveí l'ordenació del devessall urbà sobre l'hort i vinyet que s'estenia més enllà de les muralles de la Ciutat, justament les muralles que seguint els desigs fervents dels barcelonins d'aleshores començaven a enderrocar-se en aquells anys de mig segle.

El Pla Cerdà tingué "mala premsa" –com ara es diu– a Barcelona durant molts anys, perquè la Reina el va imposar a la Ciutat, precisament quan l'Ajuntament acabava de convocar i adjudicar a l'arquitecte Rovira i Trias el concurs per a l'esmentat Eixample.

Avui, però, comparant ambdós Plans, i sense negar els mèrits del de Rovira i Trias, veiem com l'empenta i la precursora modernitat del Pla Cerdà excel·lia sobre els dels seus contemporanis.

És també molt sabut que el Pla de Cerdà –l'original volem dir– fou aviat adulterat per la cobdícia que malauradament caracteritza molts en el nostre país.

La que havia d'ésser una Ciutat de blocs de cinc plantes enmig de jardins va convertir-se per obra i profit dels propietaris de terrenys i constructors immobiliaris en la Barcelona que tots coneixem, de blocs o illes tancats, aviat desproveïts dels jardins interiors (esdevinguts invisibles per als vianants), i més modernament bastida en alçades que trencaven per sempre més l'harmonia que haurien tingut els bells carrers de 20 m d'ample, alineats d'arbres i emmarcats d'edificacions que mai no superaven els 20 m d'alçària.

N'han quedat els carrers i les places octogonals de 20 metres de costat que formen les cruïlles. L'Eixample fou el suport per a rebre l'arquitectura i l'empenta econòmica del creixement de Barcelona. Això la convertí en la capital moderna en què recolza el nostre fet nacional. Per això també el nom de Cerdà ha quedat unit a aquest deute d'agraïment, no solament dels barcelonins, sinó també de tots els catalans.

Cerdà fou també l'autor del primer tractat sobre Urbanisme que al Món s'hagi escrit. Col·lectivament, estigué sempre alineat amb els sectors pregressistes. Personalment, fou un tenaç seguidor i defensor del seu Pla, en el qual concentrà tota la seva vocació d'home, d'urbanista i de polític. La lliçó d'Ildefons Cerdà, a cent anys de la seva mort en un balneari de la província de Santander, és la d'una vida dedicada a l'assoliment d'una obra personal en la qual posava el benestar dels seus conciutadans.

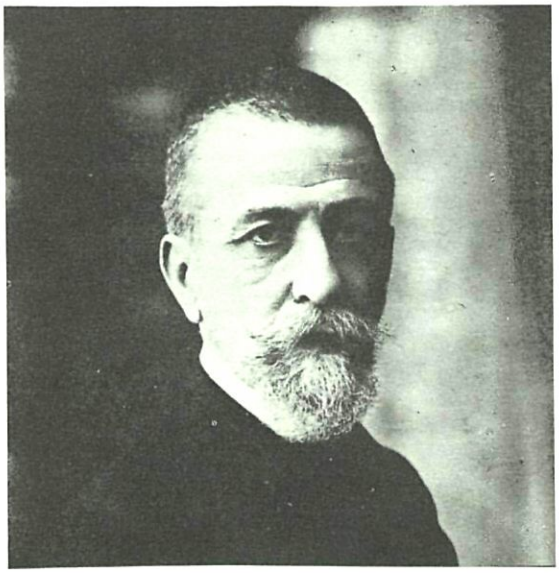

SEMBLANÇA DE JOAN ALCOVER

Jaume Vidal i Alcover

Joan Alcover va·néixer a la Ciutat de Mallorca el 4 de maig del 1854 i s'hi va morir el 26 de febrer del 1926, enguany n'ha fet cinquanta. Va cursar els estudis de Dret a la Universitat de Barcelona i va ésser Relator de l'Audiència a la Ciutat de Mallorca. Això pel que fa al seu modus vivendi. *Pel que fa a la seva inclinació i al seu gust, només s'interessava per una cosa: la literatura. Per això reunia una tertúlia setmanal a ca seva i per això servava una amistat fidel amb Costa i Llobera i freqüentava el tracte de Gabriel Alomar, tot i que les idees socials, morals i religioses de l'un i de l'altre, i no parlem de les polítiques, eren ben diferents de les seves, o millor diríem que se'n feien lluny per extremes, en sentits oposats cada una d'elles.*

Alcover s'avenia prou amb la mentalitat romàntica, que esverava Costa i Llobera, tan temorenc davant qualsevol risc d'heterodòxia contra la fe i la moral catòliques. No se li ocorria, per exemple, condemnar Carducci pel seu agnosticisme; però sí Leopardi pel seu suïcidi. I no cal dir que no compartia les idees socialistes d'Alomar, tot i que la política l'interessava molt secundàriament. Poc més que no gens, diria, i només en la mesura de la seva condició d'home civil. Era maurista, com la majoria mallorquina del seu estament en aquella època: potser per convenciment, però també, i sobretot, per amistat. Els seus escrits polítics no existeixen, i si en trobam algun, és tan circumstancial, que té molt poc valor per entendre la seva fesomia ideològica. (A ca nostra, els polítics eren els meus dos avis: o sigui, el germà segon de Joan Alcover i l'avi de can Vidal.) D'altra banda, és coneguda la seva actuació, nul·la, al Congrés de Diputats i Antoni Comas, en un llibre recent

ha posat en clar les reserves que, en relació justament amb el problema català, li mereixia la política d'Antoni Maura.

La literatura que interessava a Joan Alcover era el fenomen viu de la literatura del seu temps, de la literatura que en aquells moments s'anava fent. No era un estudiós –com si, ho era, en canvi, Costa i Llobera– i els autors clàssics, de l'antigor o de l'Edat Mitjana, només li servien com a referències, però no en va fer mai lectura directa. Entre els escassos llibres que hi havia, i encara hi ha, a ca seva, he vist les obres de Ramon Llull amb els plecs sense tallar, per exemple, i els clàssics llatins i grecs, els coneixia a través de traduccions castellanes publicades en col·leccions d'ampla difusió i de dubtosa solvència. Però ja en tenia prou: no presumia de saber llatí ni de filòleg.

Amb els coneixements propis d'allò que, mundanalment, s'anomena un home culte i amb una sensibilitat que no té nomenclatura en el vocabulari del món, va escriure uns quants poemes, no massa, provadament indestructibles, que va aplegar en dos petits reculls: Cap al tard *(1909)*, l'aplec que resumeix la vida del poeta, en la seva madura plenitud d'entusiasme, dolor i resignació, i Poemes bíblics *(1918)*, que són el fruit de l' asserenada reflexió en els anys d'una vellesa fecunda. I amb aquests dos breus reculls de poemes va enriquir l'art de l'expressió poètica i va alçar un monument més durador que el bronze, valent-se, com a de sòlids carreus, dels mots de la nostra llengua catalana.

ANTONI GAUDÍ I CORNET (1852-1926)

Jordi Bonet i Armengol

EL dia 11 de setembre de 1924, l'arquitecte Antoni Gaudí i Cornet fou detingut. Tenia 72 anys. Aquell matí havia volgut assistir a la missa que s'oferia a l'església dels Sants Just i Pastor en recordança d'aquells que l'any 1714 moriren en la defensa de la ciutat de Barcelona, i que era organizada per la Lliga Espiritual de la Mare de Déu de Montserrat.

A la porta de l'església, la policia va negar-li l'entrada. El gran arquitecte –enguany fa mig segle de la seva mort– insistí i protestà que se li barrés el pas. Ell mateix explicava els procediments poc respectuosos amb què se'l tractà, sobretot perquè va negar-se a emprar altra llengua que la catalana.

El resultat fou, ultra els insults i alguns cops, que va haver de passar unes hores al calabós i pagar una multa. Finalment va poder restar en llibertat. L'explicació d'aquest fet –que l'arquitecte Martinell va transcriure fidelment l'endemà mateix, després d'haver escoltat el relat del mateix Gaudí– crec que es un testimoni, ben bonic i alhora interessant, del pensament de l'artífex de la Sagrada Família.

"Vaig estar detingut quatre hores. Dues tancat en un calabós amb reixes. Pagant deu duros, vaig poder sortir. D'aquesta gent, no se'n pot esperar més que coses així. Tot ho fan anar a la violència: van a la liquidació del país. Em van detenir arbitràriament i amb violència. Em van insultar: em van dir dues vegades "Vaya Vd. a la mierda" i "Sinvergüenza" diverses vegades.

"Em preguntaren si no sabia parlar en castellà i els vaig dir que sí, però que "no em donava la gana de parlar-hi". I no hi vaig voler parlar perquè tota aquesta agressivitat es fa contra Catalunya, i una de les coses que més caracteritza i més estima Catalunya és la llengua, que és la meva i jo no vaig voler deixar-la en aquells moments de persecució, perquè l'odi d'ells era perquè jo els parlava en català..."

La censura governativa prohibí de donar la notícia. A l'Arxiu Històric de la Ciutat, però hi ha la relació de l'incident, que coincideix en línies generals amb la que transcriu l'arquitecte Cèsar Martinell.

No cal dir que és important de conèixer la posició clara i ferma d'en Gaudí en una matèria tan decisiva. No hi ha dubte de la seva catalanitat ni del seu compromís. En Gaudí, que no havia mai intervingut en política, es manifestà contundent: hauria tingut per covardia l'abandó de la pròpia llengua en aquell moment de persecució.

És una característica de tots els grans homes que hem tingut. No es pot passar a la universalitat si hom no és, abans de tot, fidel a la Pàtria.

JOAN LLIMONA (1860-1926)

Joaquim Llimona de Gispert

AQUEST any ha tingut lloc a la Sala Parés de Barcelona una Exposició d'homenatge al pintor Joan Llimona, en en el cinquantenari de la seva mort.

La vàlua i l'interès artístic de l'exposició ha estat notable i ha significat la descoberta per a molts de l'obra del pintor Llimona i la revelació d'un artista una mica oblidat, que ha tornat a reviure i del qual mereixen de ser destacats la finor del color, la transparència de la llum i la presentació de la figura femenina sota un sentit innegable de misticisme i un fort impuls de tendresa.

Joan Llimona nasqué, en el cor de la Barcelona vella, el dia de Sant Joan de l'any 1860. Fou fill d'una família modesta però amb fortes arrels artístiques. Molt aviat descobrí la seva vocació per l'art i s'hi lliurà de ple, abandonant fins la carrera d'arquitecte que havia començat. A vint anys i en companyia del seu germà Josep (escultor) es traslladà a Itàlia. Visqueren quatre anys entre Roma, Florència i Venècia, treballant intensament a diversos tallers i acadèmies. Joan Llimona fou deixeble de Fortuny.

De retorn a Barcelona comença la seva carrera de pintor en el nostre país. En aquella època freqüenta el Círculo Artístico, fins que se'n separa per a fundar el Cercle Artístic de Sant Lluc, entitat que ell dirigí i orientà tota la vida i de la qual han sortit noms que avui són grans figures del nostre món artístic.

Seria difícil d'entendre la vida del Llimona artista sense dir alguna cosa sobre la seva personalitat humana. Fou un home de principis i, per tant, rigorós amb ell mateix alhora que profundament humà i generós amb els altres. I aquesta manera de ser queda palesa, també, en la seva obra. A part la intensa obra religiosa i les pintures murals de Montserrat, de Ripoll, de Vic, etc., els seus paisatges semblen un cant a la creació; les seves figures femenines cerquen la manera de captar el sentimment profund de l'instant, aureolades pel misticisme i per la tendresa dels sentiments que volen explicar.

Tots els seus paisatges, tota la naturalesa que copsa, són una manera de dir les angoixes i les conviccions de l'artista i ens el presenten com un home que mai no deixà d'inclinar-se davant el Creador. Per això Joan Llimona ha estat un artista discutit i sovint se li ha retret el seu excessiu fervor religiós. Però avui davant la mostra que hem vist del seu art, del conjunt de la seva obra mural, dels seus dibuixos, la figura de l'artista ha pres la mida exacta que mereix. La seva obra l'ha situat a la primera fila de la pintura del nostre país de fi del segle XIX i començaments del segle XX. Si fou un místic, això no li impedí de ser també un artista admirable.

L'obra de Llimona és molt extensa: la cúpula i els murals de Montserrat, de Ripoll, de Vic i d'altres; les pintures de Sant Felip Neri i de Santa Anna; les pintures del Pi, de la Catedral, de Pompeia, de la Concepció, etc., i manta pintura religiosa escampada pel país.

Les seves obres figuren al Museu de Barcelona i a molts d'altres.

Col·laborà amb Gaudí en la realització del somni del gran arquitecte: la Sagrada Família. A través del Cercle Artístic de Sant Lluc i de la Junta de Museus realitzà una considerable tasca d'ajut i de captació amb absoluta fidelitat a les seves creences, al seu patriotisme i a les seves conviccions.

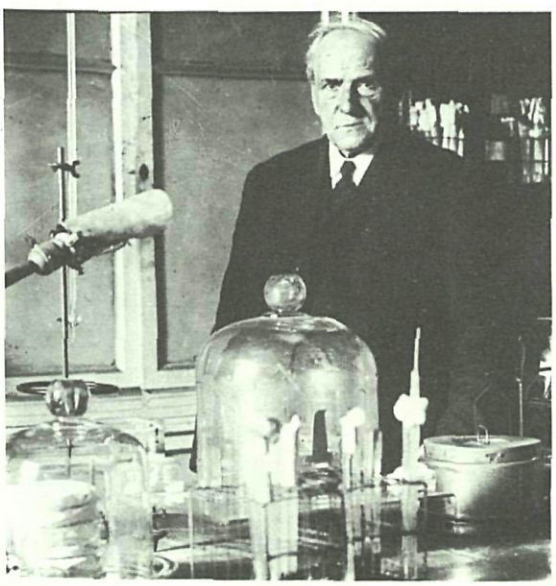

RAMON TURRÓ (1854-1926)

J. Alsina i Bofill

RAMON Turró i Darder, nascut accidentalment a Girona però fill de Malgrat, és una figura il·lustre i singular dins el nostre món cultural. Biòleg doblat de filòsof, va atènyer en ambdues facetes un nivell de ressò universal. Autodidacte irrefrenable no s'avingué a emmarcar els seus estudis en cap pla universitari. No obtingué el títol de batxiller fins que tenia vint anys i ja havia cursat vuit assignatures de Medicina. De moment aquí acabaren els seus estudis universitaris fins que setze anys més tard s'examinà amb aprovació de Patologia quirúrgica. "Però, si deixà els seus estudis de Medicina fou per estudiar devorant els llibres i revistes que li agradaven i deixant de banda allò que no l'interessava", diu el seu biògraf Pere Domingo. Molt més tard obtingué el títol de Veterinari.

Enorme talent, inicialment indisciplinat, que trobà més tard un estricte rigor lògic capaç de les idees més audacioses i de les hipòtesis més brillants. Dotat d'una obsessiva vocació per la ciència, d'una passió indomable per la veritat impersonal i objectiva, dugué a terme una considerable feina d'investigació i inspirà en els qui el voltaven el seu mateix sentit de la tenacitat en la recerca de la fidelitat als fets. Bohemi d'instint, hagué de vèncer-se i disciplinar-se. D'aquesta lluita, i d'aquesta victòria de cada dia va néixer una obra molt important en volum i qualitat, i sobretot, va néixer l'escola catalana de biologia. Deixebles directes foren Dalmau, Pi-Sunyer, Pere González, Pere Domingo, Leandre Cervera, entre d'altres. Tots ells integren una fecunda generació de fisiòlegs i bacteriólegs que han mantingut la vinculació turroniana al positivisme científic, inspirat en la doctrina de Claude Bernard.

Al costat de treballs periodístics i de circumstàncies (d'entre els quals cal destacar el pamflet reivindicant Verdaguer) la seva obra científica comprèn dues branques fonamentals: els treballs de tema bacteriològic i immunològic, i la contribució filosòfica. Entre els uns i els altres podríem col·locar El mètode objectiu *i* Orígens de les representacions de l'espai tàctil. *Estrictament filosòfics són* Els orígens del coneixement: La fam, *successivament traduït a l'alemany, francès, castellà i italià;* La base tròfica de la intel·ligència *punt de partida de* La filosofia crítica; *i dos anys abans de morir apareix la seva darrera obra,* La disciplina mental, *obra fins a un cert punt autobiogràfica, rica d'observacions i d'actualitat permanent.*

No li faltaren distincions unànimement reconegudes com a justes. Fou president de l'Acadèmia de Ciències Mèdiques de Catalunya i de la Societat Catalana de Biologia; i membre de l'Institut d'Estudis Catalans, de la Reial Acadèmia de Medicina i Cirurgia de Barcelona i de l'homònima de Buenos Aires, i de la Société de Biologie, de París.

Una mentalitat de tal envergadura havia d'ésser forçosament fidel al seu país; i també havia de veure el seu país com a producte d'un procés de selecció biològica. Són paraules seves: "Tant en allò moral com en allò físic, el mateix en les qualitats que en els defectes, un poble sempre és el producte d'una selecció que perpetua els seus caràcters diferencials. Aquest fet, que l'observació posa davant els ulls de tothom que el vulgui veure, per la seva universalitat, per la seva persistència, per les condicions que el determinen o les arrels d'on ix, és un fenomen biològic producte del joc d'accions naturals; i aquells que s'entestin a legislar contra ell, legislen contra natura".

MANUEL FOLGUERA I DURAN (1867-1951)

darrer president de la "Protectora"

FA vint-i-cinc anys moria una de les figures més respectades del catalanisme contemporani: Manuel Folguera i Duran, darrer president de l'Associació Protectora de l'Ensenyança Catalana. Nascut a Sabadell l'any 1867, de família industrial, inicià a Barcelona els seus estudis d'enginyer. Ben aviat s'incorporà al Centre Escolar Catalanista, on féu coneixença amb els qui serien els capdavanters del moviment regionalista: Prat de la Riba, Puig i Cadafalch, Duran i Ventosa, Cambó... Però el catalanisme de Folguera no era de partit: trobà la seva millor expressió en l'idealisme de la Unió Catalanista, intent d'aplegar els catalans de totes les tendències en una empresa nacionalista comunitària. I així, Folguera col·laborà activament a tots els actes propagandístics que se celebraven arreu de Catalunya i a totes les publicacions que respiressin aquell esperit: La Renaixensa, Lo Catalanista, *de Sabadell;* Calendari Català, *de Manresa;* Joventut, Renaixement, Ofrena *i, més endavant,* Nosaltres Sols! i La Tralla. *Amatent a la Catalunya Gran, escriví també per a* Nostra Parla *o* La República de les Lletres, de *València. La seva vocació política, però, s'anà formant en la redacció de* L'Arc de Sant Martí, *una revista inspirada per aquell teòric del catalanisme que fóu l'oblidat Josep Narcís Roca i Farreres. D'ell recollí Folguera "l'altra tradició" catalanista: aquella que arrenca del federalisme*

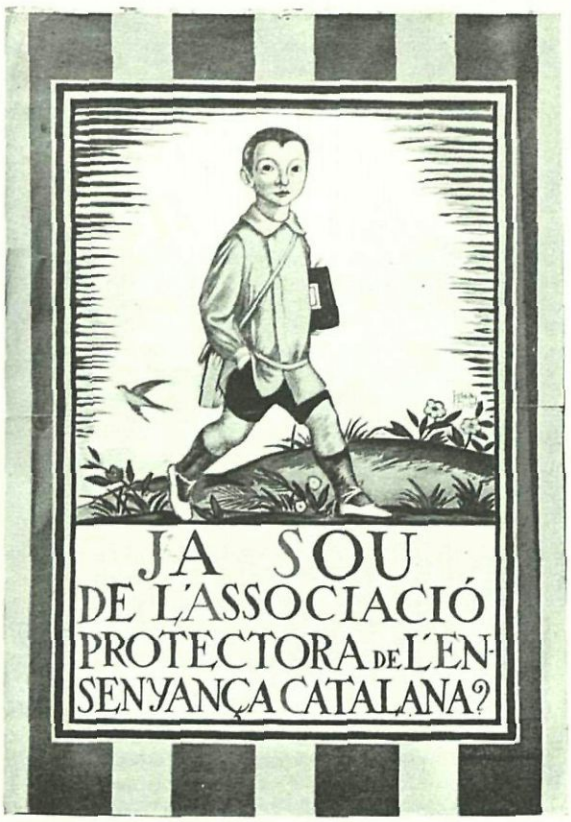

triomfant el 1869 i que la Restauració del 1874 semblà enterrar. Així, el 1909, quan Folguera fou elegit diputat provincial, presentà una moció demanant una Diputació General per a Catalunya basada en el pensament de Roca i Farreres, i que, reiterada el 1911, donà lloc a la futura Mancomunitat de Catalunya. Amb Prat de la Riba col·laborà activament, tot i no militar en els rengles de la Lliga Regionalista, però sabé allunyar-se de les lluites sectàries tan freqüents en aquella època. La mort del seu fill, el poeta i crític Joaquim Folguera i Poal, l'afectà profundament, i si bé no abandonà mai la lluita al servei de Catalunya –fins i tot es presentà a eleccions provincials dins les files d'Acció Catalana–, deixada la presidència de la Unió Catalanista, el seu esforç es concretà en l'Associació Protectora de l'Ensenyança Catalana. Com un altre enginyer, Pompeu Fabra, ell també dedicà els seus millors esforços a l'ensenyament i a la difusió de la nostra llengua. President de l'entitat, preparà el 1936 el Primer Congrés Nacional, amb una esplèndida exposició del llibre escolar català, que era a la vegada una mostra de la gran tasca que feia la Protectora. El 1939, fou una de tantes institucions catalanes que s'endugué la maltempsada. Però Folguera tampoc no desertà del seu lloc de servei. I quan el 1946 es constituí la Comissió Abat Oliva per a aplegar els catalans entorn d'una possible tasca de reconstrucció del país, també hi aportà la seva presència i la seva col·laboració. Poc temps després, el 1951, en el silenci d'aquells anys grisos, moria sense cap mena d'homenatge ni de públic record una de les persones que més havien lluitat per la nostra llengua. Almenys avui siguem agraïts a la seva memòria i, sobretot, a l'exemple de la seva obra preferida: l'Associació Protectora de l'Ensenyança Catalana, l'entitat benemèrita que inicià aquella tasca de promoció de la nostra llengua que, des de fa uns anys, Òmnium Cultural procura d'estendre arreu de Catalunya.

RICARD CANALS (1876-1931)

Joan Ainaud de Lasarte

El pintor Ricard Canals i Llambí nasqué a Barcelona el 13 de desembre de 1876 –ara ha fet un segle– i morí a la nostra ciutat el 7 de febrer de 1931. Si bé el centenari d'un artista pot ser el pretext o la raó de commemorar el seu record, en el cas d'en Canals no hi ha dubte que és la raó: la seva obra pictòrica ho mereix plenament. Començà de ben jove, amb una colla d'amics que pintava temes suburbials barcelonins–la "Colla de Sant Martí"–; marxà a París el 1897 amb el seu amic Nonell; allí conegué el marxant internacional Durand-Ruel i féu amistat amb Picasso, a qui ensenyà de gravar el metall. Al seu retorn a Barcelona –després de viatjar per Andalusia i visitar Madrid– s'incorporà activament a la vida artística barcelonina. Fou president de Les Arts i els Artistes, membre de la Junta de Museus i de la Junta Municipal d'Exposicions de Barcelona. El seu prestigi com a retratista el situà aviat en un primer lloc, i el 1920 tingué una sala especial a l'Exposició d'Art, elogiada per tots els crítics del temps. I encara, després de la seva mort, els amics li dedicaren una exposició a la Sala Parés que encara es recorda com una de les més completes d'un artista contemporani. La bona amistat amb el col·lecionista Lluís Plandiura en fou un dels factors principals. Però ha passat mig segle del gran moment del pintor Canals, i potser la fama que havia aconseguit en vida ha fet que les generacions posteriors no l'apreciessin com calia.

Enguany, amb l'exposició commemorativa que li ha dedicat la Junta de Museus i les publicaciones que en recorden la seva obra, la figura de Ricards Canals adquireix de nou una valoració que no hauria d'haver perdut.

UN JURISTA EMINENT: JOAN PÉRE FONTANELLA (1576-1649)

UNA de les característiques que determinen una nació és el seu Dret. En el cas de Catalunya, el Dret català ha tingut des de fa segles unes peculiaritats que li han donat fesomia pròpia i ben diferenciada. I les figures que han conreat aquest Dret han aconseguit un prestigi reconegut sovint més enllà de les terres catalanes. Aixi, Joan Pere Fontanella, jurista i polític català, nascut a Olot el 1576, del qual s'escau el quart centenari de la seva naixença.

A Barcelona, on residí des de jove, fou elegit Conseller en Cap en uns moments ben difícils: l'any 1640, en començar la Guerra dels Segadors. En un principi la seva posició fou favorable a l'entesa amb França enfront de Castella, però els fets que es produïren al llarg de la guerra el decantaren vers una posició pactista que li ocasionà greus disgustos. Ja abans, la seva gestió com a ambaixador de la Generalitat prop de la cort de Madrid li havia motivat problemes amb els Consells de Madrid. Però una ferma decisió de servir Catalunya per damunt de tot li permeté de no abandonar aquest camí de concòrdia que la seva activitat de jurista i advocat li havia fet descobrir. Les seves obres jurídiques són les que encara avui fan que el nom de Fontanella sigui considerat com el d'un dels juristes catalans més eminents. El seu primer tractat –escrit en llatí, sobre als capítols matrimonials, titulat "De pactis nuptialibus"– fou publicat a Barcelona el 1612, però aviat fou reimprès a l'estranger: Ginebra (1638), Venècia (1647) i Lió (1667). Una recopilació de sentències de l'Audiència de Catalunya, titulada "Sacri Senatus Cathaloniae decissiones", publicada a Barcelona el 1639, tingué un èxit semblant: foren reeditades a Venècia (1640) i a Ginebra (1662). La vigència de les seves doctrines és prou reveladora: eren citades davant els tribunals de l'Estat espanyol fins al 1960, quan, en aprovar-se la Compilació del Dret Civil de Catalunya, es modificà el règim jurídic català.

FRANCESC CAMBÓ (1876-1947)

Helena Cambó de Guardans

LA vida del meu pare és ja tan coneguda que en aquesta ocasió voldria destacar més aviat el sentiment que en va ser el motor i la saba: el seu amor a Catalunya, sempre viu i palpitant, i motivació de tot el que va fer al llarg de la seva existència. Sentiment dominant des dels seus primers passos d'estudiant fins que a Buenos Aires, en el seu llit de mort, s'unia als actes de Montserrat l'abril del 1947.

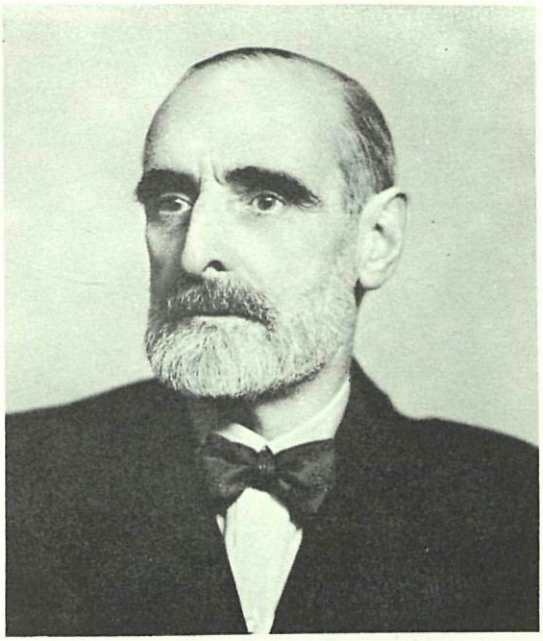

Certament sentia un respecte profund pels altres pobles i cultures d'Espanya. Però sempre des de la seva pròpia identitat catalana: això li feia dir una vegada, després d'un contacte amb intel·lectuals castellans, i veient com ells estimaven la seva pròpia llengua, que aquell dia havia sentit com mai la il·lusió per la grandesa de la nostra.

Crec que aquesta fonda arrel de catalanitat és la que dóna unitat a totes les seves actuacions. En les d'ordre cultural es veu ben clar: en la traducció dels clàssics a la Fundació Bernat Metge, o en les versions de la Sagrada Escriptura a la Fundació Bíblica Catalana, pensa sempre en l'enriquiment de la llengua i de la cultura de Catalunya, com en la Fundació Cambó de la Sorbona se'n proposa la difusió. Forma una col·lecció de pintura amb la idea preconcebuda de donar-la a Barcelona i la constitueix per tal d'omplir buits concrets dels nostres museus. Totes les seves ajudes, ja sia a l'Obra del Diccionari, o al rescat de les pintures romàniques, o a la Biblia de Montserrat, o a tantes altres iniciatives culturals de la nostra terra, són fetes sempre amb la mateixa finalitat última, comuna a totes elles.

I la seva acció pública té també aquella única motivació. És clar que ell sentia una fonda vocació política, però jo diria que mai no veié l'activitat política com un fi en ella mateixa, sinó com una eina posada al servei de Catalunya.

Sempre va veure Catalunya per damunt de qualsevol interès personal seu i la va servir sense defugir l'exigència de sacrifici propi que això li comportà, ni en els moments més dolorosos. Emocionen aquelles paraules dites després dels fets d'Octubre del 34: "Ara quan veig la meva Catalunya malalta..."

A la vegada, elevà aquest ideal de Catalunya per damunt de tot altre ideal, i per damunt d'objectius parcials o de grup. Voldria acabar aquestes paraules recordant el seu prec a la joventut, l'any 1935: "No us afilieu al partit d'un home, no us afilieu al partit d'una classe; afilieu-vos a un partit que –com tots els partits catalanistes– es fundi sobre la roca viva de Catalunya i així l'ideal que defensareu mai no morirà a les vostres mans".

"E don Nuno venc a nós: e tantost enviam per tot nostre consell, per los bisbes e per los nobles." Detall de les pintures del Palau Aguilar. El rei Jaume I, reunit a la porta de la seva tenda amb els nobles que l'acompanyaven a la conquesta de Mallorca. (Foto Ernest Esteve)

GENI I FIGURA
DE
JAUME I

GENI I FIGURA
DE
JAUME I

Miquel Coll i Alentorn

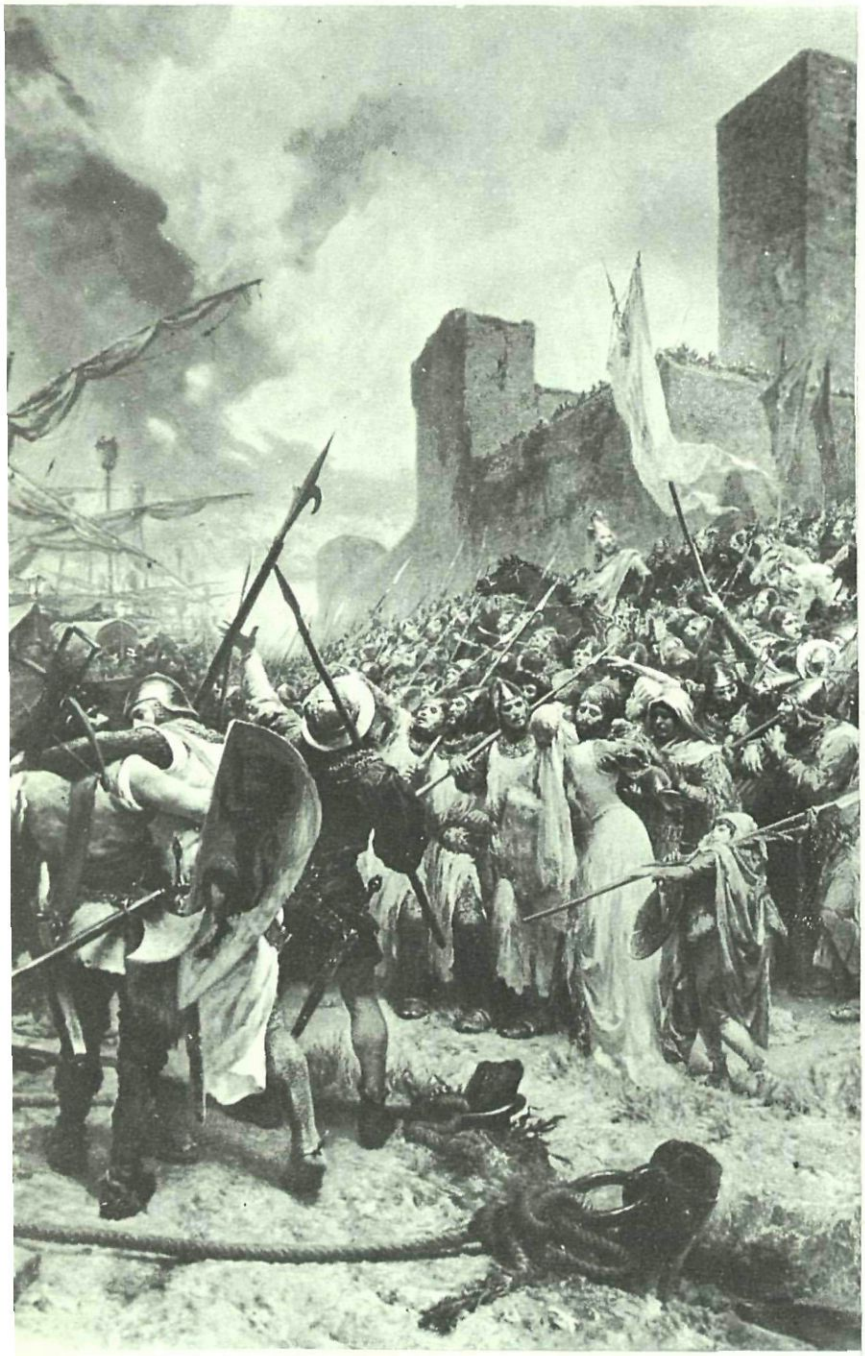

MOLT s'ha escrit i parlat en aquest darrers mesos sobre la personalitat i l'obra del Conqueridor en ocasió del setè centenari de la seva mort, esdevinguda el 27 de juliol de 1276. Per això es fa difícil de dir sobre aquest tema alguna cosa que no hagi estat ja exposada recentment en major o menor detall. Amb tot, potser un dels aspectes en què hom ha insistit poc és el de la seva semblança física i moral, i per això he cregut que podia ésser interessant de dir ací el més important que hom pot saber en aquesta qüestió.

Tot i tractar-se d'un home que va viure fa més de set segles, concorren en la personalitat del nostre gran rei una sèrie de circumstàncies que ens permeten de conèixer-la en la complexitat de molts dels seus caires amb una seguretat d'encert molt superior a la que podem aconseguir en relació amb personatges molt més propers a nosaltres en el temps.

Un retrat corporal detallat

Per començar, disposem d'una descripció del seu físic i d'alguns trets del seu caràcter, feta per un contemporani. El cronista Bernat Desclot, que escrivia mitja dotzena d'anys més tard de la mort del nostre sobirà, ens dóna aquella descripció, sens dubte traient-la d'un text preexistent, escrit probablement poc després del 1230, o sigui quan el nostre rei tenia vint-i-dos anys o poc més. Diu així el gran cronista:

"Aquest rei En Jacme d'Aragó fo lo pus bell hom del món; que ell era major que altre hom un palm, e era molt bé format e complit de tots sos membres, que ell havia molt gran cara, e vermella, e flamenca, e el nas llong e ben dret, e gran boca e ben feita, e grans dents, belles e blanques que semblaven perles, e els ulls vairs, e bells cabells rossos, semblants de fil d'aur, e grans espatlles, e llong cors e delgat, e els braces grossos e ben feits, e belles mans, e llongs dits, e les cuixes

grosses, e les cames llongues e dretes e grosses per llur mesura, e els peus llongs e ben feits e gint cauçants".

De pocs personatges d'aquella època conservem un retrat corporal tan detallat i realista, que, en allò que és possible, ha estat confirmat per l'examen de les restes momificades que en conservem a desgrat de les greus depredacions sofertes el segle passat pel monestir de Poblet, on havia disposat la seva sepultura.

Era, doncs, un home més alt que la major part dels seus contemporanis, que havia heretat l'estatura del seu pare, el qual havia aconseguit els dos metres. Que era molt robust, però al mateix temps esvelt i ben proporcionat. Era ros, com el seu quart avi el Cap d'Estopes, però els seus ulls no eren blaus sinó mesclats de color. I el seu rostre era de faccions regulars i baronívoles i de color encès. Era sens dubte un bell home, d'una bellesa tan extrema que hauria pogut semblar femenina si no hagués anat acompanyada de la robustesa i la impressió de força.

Alt, forçut i ben format

Hem dit que la descripció de Desclot deu correspondre a l'aparença del rei quan tenia vint-i-dos o pocs més anys, però devia ja ésser alt, forçut i ben format des d'alguns anys abans, per exemple quan en tenia divuit i va haver de lluitar personalment amb Pere Ahonès, que, segons la crònica reial, *"era gran cavaller e fort bo d'armes, e volc metre mà a l'espaa, e nós tinguém l'espaa ab la mà, que no la poc traure"*, i després *"volc metre mà al coutell, e nós embargam-lo e no el poc traure"*. I el rei el tenia agafat tan fortament, que van haver d'ésser altres homes que el li traguessin de les mans, *"que ell no havia poder de si que* el *partís de nós."*

Després Desclot esmenta una sèrie de qualitats i característiques morals del seu heroi:

"E fo molt ardit, e prous de ses armes, e forts, e valent, e llarg de donar, e agradable a tota gent e molt misericordiós; e hac tot son cor e tota sa volentat de guerrejar ab sarraïns."

La Crònica, el seu retrat

La comprovació d'aquesta manera d'ésser i de fer del rei ens serà donada pels seus fets i per les reaccions personals reflectides en la seva crònica que, si no va ésser escrita materialment per ell, va rebre, sens dubte, la seva influència d'una manera molt directa en la quasi totalitat de la seva extensió. També alguns dels molts documents emanats de la seva cancelleria s'apartaran de la fredor curialesca i ens mostraran l'empremta d'algun aspecte de la personalitat del Conqueridor.

Una llarga vida

Va viure seixanta-vuit anys i mig, edat molt avançada per a aquell temps, i sembla haver gaudit de bona salut. Dues úniques vegades la crònica ens parla de malalties del rei i sempre semblen ésser de mínima importància. Una de les vegades, que és quan està establint el Puig de cara a la conquesta de València (1237, a 29 anys), diu el rei: *"e nós no havíem estat de bona saó"*, i després reitera en estil directe: *"havem estat malaute, e ara som en juliol, e, si ens prenia calor, havem paor que ens pejoràs la malaltia"*. Sembla, doncs, que es tracta d'un trastorn digestiu degut a l'estació i al menjar poc adequat que exigia la vida de campanya. L'altra és en anar a iniciar el setge de la ciutat de València (primavera del 1238, a 30 anys). Llavors el rei ens explica: *"E nós llavores havíem mal als ulls, e no els podíem obrir menys d'aigua calda"*.

La malaltia final

Naturalment, la malaltia de la qual va morir va ésser greu i va durar cosa d'un mes i mig. La crò-

"E aquí volc Nostre Senyor que fôs lo nostre naiximent en casa d'aquells de Tornamira, la vespra de nostra dona sancta Maria Candeler."
Una placa de marbre diu, en francès: "Aquí va néixer, al palau de Tornamira, el primer de febrer de 1208, el rei Jaume d'Aragó, fill de Pere d'Aragó i de Maria de Montpeller."
(Foto Pere Català)

"E per lo mal ordonament, e per lo pecat que era en ells, hac-se a vençre la batalla, e per la mercè que no hi trobaren aquells qui eren de dins. E aquí morí nostre pare; car així ho ha usat nostre llinatge tots temps, que en les batalles que ells han feites ne nós farem, de vençre o morir."
Sobre la plana de Muret s'alça un senzill obelisc en memòria de la batalla on trobà la mort, el 1213, Pere el Catòlic, pare de Jaume I.
(Foto Pere Català)

"Lou nombre et lou malastre aclapon lou bon dret. Davant lo barri de Muret soun tôuti mort a nosto ajudo."
Frederic Mistral.

nica reial que, com es pot comprendre, ja no és escrita aquí sota la inspiració del monarca, diu d'aquesta situació patològica: *"E quan fom fora la vila, pregà'ns lo maestre del Temple, e En Garcia Ortis, e el bisbe d'Osca e molts d'altres, que nós no deguéssem anar ne fer aquell viatge que havíem en cor de fer contra aquells genets, per ço com feïa gran calor, e que ens poria tornar a gran dan, per ço com havíem estat d'àvol delit"*. Tornat a Xàtiva, i després de coneguda la derrota de Llutxent, diu el text: *"E nós, pel treball que havíem sofert, e car a Déu plaïa, venc-nos algun destemprament"*. Llavors va a Alzira, on serà des del 28 de juny fins al 23 de juliol, i és quan la crònica explica: *"E aquí pujà e cresc-nos la malaltia"*, fins al punt que es fa administrar els Sants Sagraments. Continua després: *"E tot açò, veent nós ésser agreujat per raó de la dita malaltia"*, i més endavant ja parla de perill de mort: *"si cas s'esdevenia que nós d'aquesta malaltia moríssem"*, *"e si nós moríem en aquell endemig"*, *"si moríssem"*. El rei finalment, com és sabut, es va fer dur a València, on el trobem el 26 de juliol, i on la malaltia es va agreujar més encara: *"a nós cregué la malaltia"*. Ja sabem que va morir-ne el 27 de juliol. No creiem que d'aquestes informacions hom pugui inferir quina mena de malura fou aquesta darrera. No sembla que es tracti d'un mal crònic propi de la vellesa, sinó més aviat d'una malaltia aguda afavorida pel cansament, el disgust, la calor i la disminució de la resistència de l'organisme del rei en anar passant els anys.

Bona salut

Aquesta bona salut habitual de Jaume I és confirmada, per altra banda, pel pròleg de la seva crònica (escrit evidentment després de la seva mort), quan diu: *"e ens donà* (Déu) *en nostra vida salut en nostra persona. E si algunes vegades nos dava malauties, feïa-ho en manera de castigament, en semblança de pare qui castiga son fill"*. Tot fa creure que el rei va arribar a vell sense decrepitud física. Ens en fa certs el seu incansable viatjar fins al darrer moment. I també el

Rotlle de Poblet, *de pergamí acolorit, que conté la genealogia dels Comtes de Barcelona i dels Reis d'Aragó, i que es conserva al monestir de santa Maria de Poblet. En el fragment que reproduïm, hom pot veure la miniatura que representa el rei Jaume el Conqueridor entre el seu pare, Pere el Catòlic, i el seu fill, Pere el Gran. (Foto Ernest Esteve)*

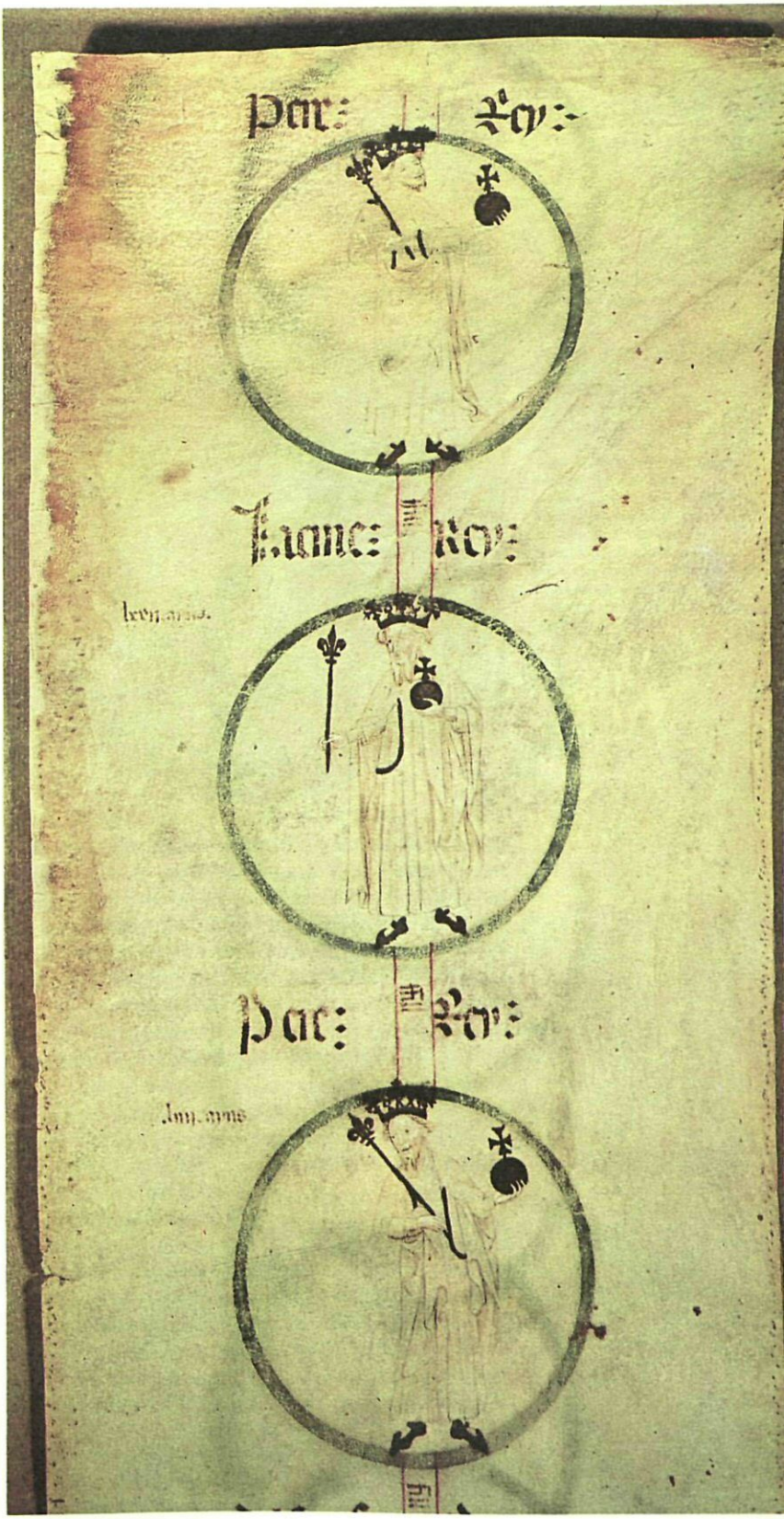

fet que a seixanta-un anys i mig s'embranqués en l'aventura d'una croada, i a seixanta-sis acudís al concili de Lió i s'hi fes remarcar pel braó amb què dominava el seu cavall, fins al punt de fer dir a uns francesos que ho van presenciar, que encara podria donar a un turc una gran llançada.

La sexualitat del sobirà

Abans d'entrar a descriure la semblança moral del sobirà, voldríem aturar-nos en un aspecte que participa a la vegada d'implicacions morals i d'implicacions físiques o fisiològiques. Ens referim a l'aspecte sexual, que en el cas de Jaume I va tenir una importància rellevant.

És ben sabut que el Conqueridor, com el seu pare, va ésser un *"hom de femnes"*. El van casar molt jove, quan tenia tot just tretze anys, i per la seva extrema joventut va haver d'esperar un any sense poder usar del matrimoni. Vol dir això que no va haver de tenir la menor continència inicial en aquest aspecte, i això potser va fer-li difícil la continència en períodes posteriors. El cas és que li sabem tres matrimonis (comptant com a tal la unió amb Teresa Gil de Bidaurre) i almenys mitja dotzena llarga d'amistançaments, el darrer dels quals, amb Sibil·la de Saga, correspon als últims anys de la vida del rei. És evident que aquests fets indiquen aquella dificultat de continència, però ens sembla que admeten, en part, l'explicació de la necessitat sentida pel rei de tenir prop seu una companyia femenina que, amb la seva suavitat i dolcesa, el compensés de la vida dura i aspra del guerrer i el governant. Això podria suposar-se sobretot en esguard de les relacions extramatrimonials darreres: les tingudes amb Berenguera Alfonso (iniciades quan Jaume I tenia cinquanta-set anys), i les corresponents a Sibil·la de Saga (començades a seixanta-sis o poc abans), de cap de les quals no sembla haver tingut descendència. Aquesta necessitat de tal mena de companyia podria explicar el seu desig d'allunyar-se de la seva primera muller, Elionor de Castella, que sembla haver estat eixuta i autoritària, i de qui, en vuit anys de convivència, no va tenir més que un fill, i les pre-

La relació amorosa i sexual tingué una importància rellevant en la vida de Jaume I. Li sabem tres matrimonis i almenys mitja dotzena llarga d'amistançaments. Dors de mirall amb tres escenes amoroses. A l'esquerra, un jove s'agenolla davant l'estimada, probablement jurant-li fidelitat. A la dreta, l'abraça. Al mig, la noble dama lliura a l'aimador, una espasa, penyora d'amor i d'honor; el cavaller portarà des d'ara els colors de la dama i serà el seu campió en els torneigs. (Del llibre Le Moyen Age*)*

tensions d'anul·lació del vincle amb Teresa Gil, en haver esdevingut aquesta leprosa cap al 1265 i haver-se fet així impracticable la cohabitació amb ella. Ens ajudarà a comprendre els sentiments del rei en aquestes qüestions, i especialment en relació amb els darrers amistançaments, el que ell mateix diu de la seva convivència amb Berenguera Alfonso: *"e nós havíem en cor d'esser ab ella menys de pecat, així com hom deu ésser ab sa muller"*.

La seva formació moral i intel·lectual

I passem ara a la semblança espiritual, i en raó d'això comencem per parlar de la formació intel·lectual i moral del rei. És sabut que, fins a tres anys, va viure a Montpeller al costat de la seva mare, segurament en un clima de depressió i angoixa motivat per la situació d'aquesta, pendent del resultat de la demanda de divorci, instada pel seu marit, i del perill de despossëïment de la senyoria de Montpellier. Aquí l'infant devia aprendre de parlar i la seva primera forma d'expressió degué ésser el llenguadocià meridional, llengua de la seva mare i de la seva ciutat nadiua, força semblant al català septentrional. Entre els tres i els sis anys Jaume va viure a Carcassona sota la custòdia de Simó de Montfort i els seus croats, en un ambient de rudesa i aspror, i experimentant, a més de les influències llenguadocianes, les de la llengua francesa que era la de molts dels croats i sens dubte la de Simó de Montfort i la de la seva filla Amícia que li estava destinada.

Montsó

Després, dels sis als nou anys i mig, residiria al castell de Montsó, al límit de les terres de parla catalana i aragonesa, sota la cura dels templers i especialment del mestre del Temple per a Espanya i Provença l'ausetà Guillem de Mont-rodon. Allà devia aprendre el català, que seria la seva llengua més habitual, i també l'aragonès perquè alguns dels templers devien parlar-lo. La formació del rei infant sembla haver estat principalment religiosa i militar, en un règim de gran austeritat i amb poques concessions a la instrucció literària i menys encara a la científica. Després d'això, en sortir definitivament de Montsó, a nou anys i mig, la seva gran mestra seria la vida, i aquesta, a través de les seves experiències d'home, de governant i de guerrer, li ensenyaria el moltíssim que li mancava saber. Si durant aquesta nova etapa haguéssim d'assenyalar algú que pogués haver influït profundament en la formació del rei, esmentaríem el català Guillem de Cervera, senyor de Juneda, que després va ésser monjo de Poblet, que Jaume I anomena *"nostre pare de Poblet"*, i de qui diu que era *"dels pus savis hòmens d'Espanya"*, i l'aragonès Eixemèn Cornel, que qualifica de *"lo pus savi hom que en aquell temps fos en Aragó e el pus aconsellat"* i de qui afirma que *"pus sabia que els altres"*. De tots dos conjuntament diu el rei que eren *"majors consellers"* seus.

Resultat de la formació, dels consells i de l'experiència, sense menyscurar els factors hereditaris, són una sèrie de característiques que anem a analitzar tot seguit.

La religiositat de Jaume I

Una de les que destaca més visiblement és la religiositat i dins ella el providencialisme. Al llarg de la seva crònica, i sobretot en el seu començament, apareix subratllada l'acció de la Providència. Jaume neix per un voler de Déu, tot i que els seus pares vivien distanciats, té sang imperial, tot i la falla en què va incórrer el seu avi i que va ésser esmenada inconscientment pel seu pare, té un naixement que tot seguit és voltat de fets que apareixen com a premonitoris, rep un nom que sembla també escollit per la Providència, i escapa miraculosament d'un atemptat quan encara era al bressol. Després, al llarg de la seva vida i els seus fets, el rei es complau a anar assenyalant allà on veu un designi de la Divinitat. I no és ell solament qui ho creu veure; són també els altres, com, per exemple, aquell senyor de galeres, per nom Berenguer Sesposes, que s'admira d'un insospitat millorament del temps en el segon viatge del rei a Mallorca: *"E feïa nuit escura e torbada, e, a pesar dels mariners, metém-nos en la mar. E quan haguém anades deu milles ab un poc d'oreig que havíem, venc-nos la bella nuit, e bona mar e bella lluna: sí que dix En Berenguer Sesposes que tant nos amava Déu, que en galotxes poríem passar la mar: -que nós cuidàvem haver mal temps, e vós havets aital temps com galees armades demanen, e par que Déus faça per vós."*

"E nós dixem-li que tal Senyor servíem, que no cuidàvem fallir en res que faéssem en nom d'Ell, e que li ho graíem aitant com podíem ni sabíem".

Perquè, al costat del providencialisme, hi ha sempre el sentiment de gratitud pels favors que rep de Déu.

Missa gairebé diària

Té sempre present el voler de Déu, o el que ell creu que ho és, s'encomana sovint a Ell, oeix missa quasi diàriament, i té una especial devoció

Relleu del sepulcre de sant Ramon de Penyafort, que fou confessor i conseller del rei. Capella de sant Ramon de Penyafort de la catedral de Barcelona. (Foto Arxiu Mas)

per la verge Maria. La seva fe és sòlida, i simple i ingènua alhora, però no està mesclada de superstició ni de beateria. Creu obligació seva, com a rei, la protecció a l'Església i a les seves institucions, i especialment els monestirs, que més la necessitin. En aquest sentit són molt interessants els preàmbuls d'algunes de les seves disposicions.

Per exemple, quan diu: *"Ens convé de preocuparnos amb adequada consideració d'aquells que han elegit la vida religiosa, no fos que l'ocasió d'alguna necessitat els fes dessidiosos o, ço que Déu no vulgui, infringís la força de la religió. Per això, encara que per moltes raons estiguem obligats a defensar baronívolment de les incursions i infestacions dels mals homes totes les cases de religió i els altres llocs llurs de la nostra senyoria, ens sentim principalment responsables d'aquells que nós i els nostres predecessors difunts, per reverència i honor de Déu omnipotent i per remei dels nostres i llurs pecats, piadosament els van lliurar molt extenses possessions i també llibertats concedint-los molts privilegis";* o en una altra avinentesa: *"atenent que nós estem obligats a proveir a la pau i tranquil.litat de les religions i especialment de la casa de la cavalleria del Temple",* i encara en una altra: *"nós i els nostres successors*

estem obligats, per deure de l'ofici reial, a defensar els prelats i clergues i religiosos, i els homes i béns llurs, als nostres propis costs i despeses"; o en una altra: *"perquè a l'honor i l'ornament del regne i a la llaor del princip res no sembla millor que l'Església de Déu floreixi plena pacíficament i gaudeixi segura de llibertat".*

Testimonis dels seus sentiments religiosos

Són clàssics ja determinats passatges del **Llibre dels feits** que expressen eloqüentment els sentiments religiosos del rei. Per exemple, quan una tempesta sembla a punt de desbaratar l'estol que el duu a la conquesta de Mallorca: *"E nós, quan vim aquest perill, haguém gran desconhort, mas tornam a nostre Senyor e a la sua Mare, e faém aital oració:*

"–Senyor Déus, ben coneixem que ens has feit rei de la terra e dels béns que nostre pare tenia, per la tua gràcia, e anc no començam gran feit ni perillós tro aquesta saó. E jassia que l'ajuda vostra hajam sentida del nostre naiximent entrò ara, e hajats-nos honrats dels nostres mals hòmens qui ab nós volien contrastar, ara, Senyor, creador meu, ajudats-me, si a vós ve en plaer, en aquest tan gran perill, que tan bon feit com jo he començat no es pusca perdre, car no el perdria jo tan solament, mas vós lo perdríets majorment, car jo vaig en aquest viatge per exalçar la fe que vós nos havets donada, e per baixar e per destruir aquells que no creen en vós. E, doncs, ver Déus e poderós, vós me podets guardar d'aquest perill e fer complir la mia volentat que he per servir a vós. E deu-vos membrar de nós, que anc nulla re no us clamà mercè, que no la trobàs en vós, e majorment aquells que us han en cor de servir e traen mal per vós, e jo só d'aquells. E, Senyor, membre-us de tanta gent que va ab mi per servir-vos. E vós, Mare de Déu, que sóts pont e pas dels pecadors, prec-vos, per les set alegries e per les set dolors que hagués del vostre car fill, que us membre de mi en pregar al vostre car fill que ell m'estorça d'esta pena e d'aquest perill en què jo só, e aquells qui van ab mi".

En una altra avinentesa difícil, el rei invoca la verge Maria. És en el moment de l'assalt final a la ciutat de Mallorca. Els cristians vacil.len i no es decideixen a atacar a desgrat de les ordres del rei, i aquest ho explica així: *"e quan nós vim que ells no es movien, venc-nos gran pensament, car ells no complien lo nostre manament. E tornam-nos a la Mare de Déu, e dixem:*

"–E, Mare de Déu senyor, nós venguém aquí per ço que el sacrifici del vostre fill hi fos celebrat, pregats-lo que aquesta honta no prengam jo ni aquells qui serven a mi per nom de vós e de vostre car fill".

Agraïment a la Providencia

Si Jaume I és fervorós en les súpliques, ho és també en el retiment de gràcies quan rep un favor de la Divinitat. És sabuda la seva reacció en el moment que les ciutats de València i Múrcia cauen en el seu poder. El rei, en veure la nostra senyera enarborada damunt les ciutats retudes, baixa del cavall, s'agenolla donant gràcies a Déu, i, plorant, besa la terra.

La seva gran devoció a Maria queda plasmada en un altre passatge ben conegut de la seva crònica. És quan converteix la mesquita major de Múrcia en església consagrada a la Mare de Déu. Diu el **Llibre dels feits**: *"E quan venc que nós haguém l'església, sempre manam-hi fer altar de nostra dona sancta Maria, car en totes les viles, que grans fossen, que Déus nos havia donades a guanyar de sarraïns, havíem edificada església de nostra dona sancta Maria".* I més endavant: *"E quam vim l'altar e ens acostam a ell, pres-nos tan gran devoció de la gràcia e de la misericòrdia que Déus nos havia feita per precs de la sua mare (car no passàvem entorn de Múrcia nulla vegada que nós no la pregàssem que nós hi poguéssem metre lo nom de la verge gloriosa sancta Maria, e ella, pregant al seu car fill, féu-nos complir nostra voluntat), e nós, abraçats ab l'altar, ploram tan fort e tan de cor, que per anadura d'una granmilla no ens poguém partir d'aquell plorar ni de l'altar".*

Fidelitat a la paraula donada

Una altra de les seves característiques morals és la fidelitat a la paraula donada. Per això respecta els tractes amb Castella quant a les conquestes sobre sarraïns; per això manté i fa mantenir els compromisos que contreu amb les comunitats islàmiques: recordem que la baralla amb Pere Ahonès és perquè aquest no vol respectar-los; per això, en fi, no vol que desmuntin la seva tenda a Borriana fins que l'oreneta que hi havia fet niu no se'n vagi amb la seva fillada, *"pus en nostra fe era venguda"*. Ell mateix prea tant aquesta fidelitat que volenterosament la reconeix als mateixos sarraïns quan diu: *"car anc sarraí no ens trencà fe que ens hagués promesa per raó de castell que ens hagués promès de retre, d'AlAlazarc enfora en lo feit de Rugat"*. I en donar consells al seu gendre Alfons el Savi, destaca: *"Lo primer consell fo que, pus sa paraula hagués promesa a negú, que en totes guises la'ls complís... L'altre consell fo que, pus carta hagués feita a negú, que la li tingués"*.

Atenció pels sotmesos

Un altre tret sobresortint seu és la preocupació pel bé dels seus sotmesos. Ací també ens són d'ajut els preàmbuls documentals, com el que diu: *"La cura del govern reial es comprova veraçment com vigila i actua sol.lícitament envers la utilitat dels sotmesos, fins a anteposar llur comuna utilitat a la seva utilitat privada"*, o el que explica: *"atenent que és propi de la nostra reial majestat de tractar de la comoditat dels sotmesos"*. I també el que fa escriure, en conferir al seu fill Pere la procuració i el govern de Catalunya: *"així que vós tingueu i exerciu justícia bé i certament, absolent els innocents i punint els culpables, i pugueu el judici atemperar amb la misericordia"*.
I, en relació amb aspectes particulars de la dita preocupació, podem subratllar frases com: *"atenent que la redempció dels captius és la primera ha de donar a això consell i acció eficaç"*, o bé: *"perquè hom no ha d'augmentar l'aflicció als afligits, i hom ha de subvenir misericordiosament als detinguts en presó"*.

"E nós romanguem en Carcassona en poder del comte, car ell nos nodria e tenia aquell lloc."
Conjunt de les muralles que cenyeixen la ciutat de Carcassona, restaurades en el segle XIX per l'arquitecte francès Viollet-le-Duc. (Foto Pere Català)

Misericordiós

Alguns d'aquests passatges ens testimonien també una altra de les qualitats del rei que ja havia destacat l'elogi contingut en Desclot: era *"molt misericordiós"*. Als fragments abans indicats podríem afegir la frase relativa als seus súbdits no prou complidors de llurs deures que diu: *"que recordem amb misericòrdia fins i tot quan estem irats"*, respecte als quals diu també: *"i per*

El monestir de Sixena guarda la tomba de Pere el Catòlic, pare de Jaume I, mort a Muret, de qui el seu propi fill diu que, essent "home de femnes... tolien-li son bon propòsit e feien-lo mudar en ço que ells volien." (Foto Pere Català).

això els excessos dels sotmesos que s'humilien a nós i s'exposen reverentment als nostres beneplàcits, amb molta mansuetud suportem, particularlarment quan es tracta només de cosa nostra i l'efusió de la liberalitat reial no torna en perjudici d'altri".

La feblesa com a aspecte negatiu

Aquesta misericòrdia té, però, el seu aspecte negatiu quan és excessiva i contribueix al desgovern i a l'anarquia. És el que sembla esdevenir-se en el darrer terç de la durada del regnat del Conqueridor, la qual cosa el contrapunta amb el seu fill Pere, partidari d'una energia major en el regiment dels afers públics.

És el que Desclot descriu amb aquests mots: *"E el rei son pare veïa que aquest* (Pere) *era tan enfortit e que no dubtava neguna res, ans volia mantenir justeïa e dretura, així dels grans com dels pocs, e que no volia blandir los cavallers ne els barons, **així com ell havia fet,** tolc-li tot lo poder que poc, e feïa'l viure molt pobrament a tenc-lo en molt gran vincle".* És la mateixa situació que fa dir a Cerverí de Girona: *Molt m'asaut del nostr'Enfan, car no say nul veyll tam bo";* i també: *"E vey valer mays que nuyl rey l'Enfan";* i encara: *"A tots aug dir que si·l regne regia - l'Enfans adreit, sens tort lo regiria".*

Sabem de molts actes de violència en aquest temps, i especialment durant la dècada dels 50, com els que van donar lloc a l'assassinat del barceloní Bernat Marquet i a la crema de les seves cases, o els que van comportar l'atac contra el lleidatà Guillem Sa-sala, que el rei va acabar perdonant amb l'aplicació de multes als principals culpables. Un aspecte d'aquesta feblesa del rei és el que es relaciona amb els seus familiars i especialment amb el seu gendre Alfons el Savi. La muller d'aquest, Violant, era la filla gran del Conqueridor i sembla haver estat una dona extremosa i un tros teatral. I és sabuda la preferència que molts pares tenen per les seves filles més grans.

Un gran cap militar

Fou indiscutiblement un gran cap militar, amb un segur instint o coneixement tant en l'estratègia, com en la tàctica, com en la logística, i fins i tot en la poliorcètica, en la qual va acabar donant lliçons al seu propi mestre, el ligur ser Nicoloso d'Albènguena. Aquestes qualitats arriben al seu punt culminant en l'empresa de la reconquesta valenciana, iniciada quan el rei té vint-i-quatre anys i acabada quan en té trenta-set.

El van ajudar en el reeiximent de les seves empreses militars altres dues qualitats seves: la tenacitat i l'habilitat negociadora, filla sobretot del coneixement del cor dels homes i de llurs febleses.

És la seva tenacitat, a prova de tot obstacle, el que li permet d'arribar a una fi victoriosa després dels interminables tretze anys de la conquesta del País Valencià, i és aquella habilitat la que, entre altres avantatges, li dóna, en els tractes amb els sarraïns, la possibilitat d'obtenir moltes rendicions sense haver de lluitar. Aquesta qualitat té, però, la seva petita ombra: el rei és conscient de posseir-la i té la ingènua vanitat de subratllar repetidament els avantatges que li proporciona.

Moderació i desmesura

També l'ajuda en les empreses bèl.liques, i en general en l'obra de govern, la seva moderació que fa que no porti quasi mai les coses fins a l'últim extrem i busqui la manera de trobar, sense arribar-hi, un terreny d'entesa.

Això no vol dir que algun cop no surti de polleguera i no en faci alguna de grossa, com quan va fer penjar un espia que el seu propi gendre feia entrar dins Xàtiva durant el setge d'aquesta ciutat, o com quan, en una qüestió relacionada amb això, va fer executar disset sarraïns d'Énguera, o com quan va fer tallar la llengua al bisbe de Girona Berenguer de Castellbisbal, probablement per haver revelat un secret d'Estat.

Són sobretot els cavallers i els castellans els qui li fan perdre els estreps. Dels primers diu que *"al món no ha tan sobrer poble com són cavallers"*, i, en aconsellar Alfons el Savi, li diu així en el seu quart consell: *"que si a retener n'havia negú, que en retingués dues partides, si tots no els podia retener, ço és l'Església, e els pobles e les ciutats de la terra, car aquells són gent que Déus ama més que no fa los cavallers, car los cavallers se lleven pus tost contra senyoria que els altres; e si tots los podia retener, que bon seria, e, si no, que aquests dos retingués, car ab aquests destruiria los altres"*. Quantals castellans, és famosa la imprecació que els fa el rei: *"–No ha hom al món que vosaltres no féssets eixer de mesura, per ço quan fets totes les coses ab ergull, e cuidats-vos que tot ço que vós volets deja hom fer"*.

És donat per sabut que abans d'emprendre accions importants o a l'hora de les grans decisions, solia anar En Jaume a prostrar-se davant el sepulcre del seu pare, al monestir de Sixena. "Nostre pare lo rei En Pere fo lo pus franc rei que anc fos en Espanya, e el pus cortès, e el pus avinent, si que tant donava que ses rendes a ses terres ne valien menys. E era bon cavaller d'armes, si bo n'havia al món."
(Foto Pere Catalá)

Home sensible i emocionable

Era, a desgrat de les seves qualitats guerreres, un home sensible i propici a l'emoció i a la preocupació. Ja hem vist que fàcilment li ve el plor als ulls. Quant a l'obsessió que el pren quan se li planteja un problema greu i difícil, recordem que en dues avinenteses el Conqueridor ens explica en la seva crònica que a la nit no podia dormir i suava d'angúnia com si estigués en un bany. I això és corroborat també per un document en el qual el rei afirma que, per a conservar la seguretat dels seus sotmesos, sovint ha "estat nits sense *dormir*".

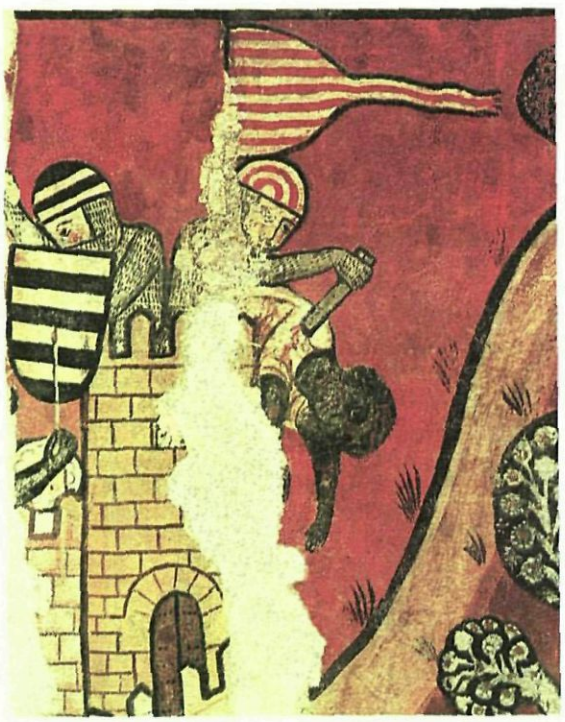

"...els hòmens de peu que hi eren escudats eren tan prop dels sarraïns que ab les espaes se cuidaven ferir los uns als altres, si que negú no gosava traure el braç per paor que d'altra part vingués espaa que·ls feris en la mà." Detall d'una pintura mural del Palau Aguilar. (Foto Ernest Esteve)

Les seves afeccions

Moltes altres coses sabem o podem deduir del caràcter del rei. Era amic de la cacera, i en un moment de la conquesta del País Valencià, després de la presa de Borriana, la crònica ens explica; *"E nós no lleixàvem la caça, sí que de nostra caça, entre senglars, e grues e perdius, vivíem en nostra casa, de carn, vint cavallers, menys dels altres oficials que hi eren".*

Un dels indrets que freqüentava per lliurar-s'hi a la cacera era el muntanyam a l'est de Viliarroya, prop del límit entre les actuals províncies de Terol i Castelló. No li calien guies per a travessar la contrada perquè la coneixia molt bé *"per la caça dels porcs que solíem caçar en aquella muntanya algunes vegades".*

Sembla que li agradava molt la caça amb falcons. Un cop ens diu en anar a Borriana: *"e entrem ab nostres falcons gruers per la via".* I quan és davant d'Almenara, un xic més al sud explica: *"un prenén una grua, així com nós volíem que es presés, alta e ben presa; e nós fom dels primers acorredors que anc hi foren, e no lleixam oceir la grua, ans la tolguém als falcons";* mots que ens deixen endevinar la perícia i la fruïció del caçador.

Era, per altra banda, home ben capaç d'una facècia i fins i tot d'algun sarcasme. Parlant amb el mestre del Temple, que era francès, li fa broma a base de la semblança del mot francès **tours** (torres) i el mot català "turcs". I en les cartes de deseiximent que envia a alguns nobles que prèviament s'han deseixit d'ell, els diu: *"Vim vostra carta en què era contengut que ens acuidàvets perquè teníem les postats del comte d'Urgell, e que us pesa molt. No sembla que us pés molt, pus sabets que davant vós perferim dret al comte, e no fo pres nostre dret".*

En fi, fins i tot sabem que li agradava més la prosa que el vers. Així podem interpretar els versos de Cerverí que diuen: *"Al rey platz plas ditz bos - mays que rima trencada".*

Figura històrica i home de cara i ossos

Aquest és l'home que va morir ara fa set segles després d'una vida llarga i fecunda, i que per bé i per mal ha deixat una empremta inesborrable en la nostra història. Espero que, després d'aquesta exposició, que temo que haureu trobat massa llarga, us aparegui, no com una figura històrica desencarnada i inconcreta, sinó com un home de carn i ossos, amb les seves qualitats i els seus defectes, que condicionen els encerts i les falles que va tenir, amb un ròssec evidentment positiu que encara el fa vivent entre nosaltres.

Miniatures del Llibre Verd *que conté els* Usatges i Constitucions de Pau i Treva. *El pactisme entre el sobirà i els diversos estaments, com a forma de govern, és un dels signes determinants del nostre poble. (Foto Arxiu Mas)*

DOMINI LINGÜÍSTIC
CATALÀ

JAUME I CONFIGURADOR DEL DOMINI LINGÜÍSTIC CATALÀ

Manuel Sanchís Guarner

Sant Jordi ajuda els cristians contra els musulmans. Goigs de la ciutat d'Alcoi en honor del seu primer patró sant Jordi màrtir. (Gravat dels goigs impresos por J. Martí, d'Alcoi, l'any 1846)

Ineſcias ego ſum Rex Jacobus ille primus/cognomen
to bonus: qui tribus infidelium ſarracenorum regnis Balearico primum
Valentino deinde/Murcie poſtremo vi armorum a me ſubactis: t duobus
ibidem edicularum mulibus: quas ſarracenī mezquitas appellant: in eccle-
ſias catholice veneration is conuerſis et xpiano nomini reſtitutis/ſequentem hanc de-
me hiſtoriam. C. ceſaris exemplo propno calamo ſicut et enſe et depinxi et contexui.

UNS ANTECEDENTS PROU VINCULADORS

Els lligams transpirinencs

COM a fruit de la Marca Hispànica de l'Imperi de Carlemany, havien sorgit els comtats catalans, vassalls dels reis de França. Fins al segle XIII els catalans foren denominats francs, tant pels àrabs com pels castellans. Durant el segle X, en descompondre's l'Occident europeu en el caos feudal, els catalans hagueren de defensar-se tots sols contra les envestides dels sarraïns, i de fet s'independitzaren dels reis francs; de fet, però no pas de dret.

La llengua catalana és autòctona, perquè deriva del llatí vulgar parlat al nord-est de la Província Tarraconense de l'Imperi romà. Però durant el període del regne visigot de Tolosa, van intensificar-se els nexes lingüístico-culturals transpirinencs. W. von Wartburg considera que fou aleshores quan alguns dels trets que distingeixen el català del castellà, atenyerien Barcelona venint de la Gàl·lia meridional.

Formació de les comunitats primàries

Com que la llengua és instrument de comunicació, ho és ensems de lluita i de desenrotllament de la societat. Històricament les comunitats primàries eren fruit de relacions de producció precapitalistes, les quals es caracteritzen per la dispersió econòmica. Fou durant el període feudal que es formaren les comunitats: el príncep, l'Església i les ciutats, n'eren els factors de cohesió. I cada comunitat desenvolupava el seu dialecte propi. Els gironins que es lliuraren a Carlemany l'any 786, ja no parlaven llatí, sinó un romànic primitiu, el qual resultava més o menys entenedor pels diversos pobles occidentals, tot i que Bartardas fa observar

que existien diferències entre els romànics català i provençal ja en el segle IX.

Europa reviscola i comença a perfilar-se en els segles XI i XII, en què renaix l'economia agrària. Els monjos de Cluny revifen i estructuren la Cristiandat occidental, que unifiquen tot i sotmetent-la al Papa. Llavors sorgeix a l'Occident l'esperit de Croada amb la pretensió de conquerir Jerusalem, i es defineix a Hispània l'ideal de Reconquesta concebut com l'eliminació violenta dels musulmans de la Península Ibèrica.

A la mort sense hereu del rei d'Aragó Alfons el Batallador, el rei de Castella plantejà les seves pretensions sobre Saragossa. Per tal de defensar-se, el 1137 els aragonesos s'uniren als catalans. Els comtes barcelonins, avesats a la coexistència de sobirania amb els d'Urgell, de la Cerdanya, del Rosselló, etc., implantaren la fórmula d'unió amb autonomia, solució que, segons observa Vicens Vives, es revelarà fructífera en el futur, quan es plantegi el problema del govern de Mallorca i de València, i el més complicat dels estats italians de la Corona d'Aragó.

Una nova cultura en vulgar per als laics

Els països de la Gàl·lia meridional on s'havia desenvolupat la llengua d'oc, tot i llur manca de coherència política, es trobaven en el segle XII més desenrotllats i eren més cultes que els de llengua d'oïl de la Gàl·lia septentrional o França. Tant als rics i poderosos castells senyorials com a les pròsperes ciutats burgeses d'Occitània, floria una cultura predominantment laica, mentre que aleshores França continuava essent feudal i agrària i gairebé tota la saviesa era clerical. En aquell segle XII s'havia produït l'arribada dels laics a la cultura, món abans privatiu dels clergues. Els nobles eren ja menys ferotges i les ciutats guanyaven importància política. Aquesta gent freturava una literatura en llengua vulgar, puix que el llatí només l'entenien els clergues i els curials. Llavors comença-

"...e ab segell novell que ens faeren fer..." Els pergamins eren tancats amb cera calenta, sobre la qual el sobirà posa el seu senyal. A les il·lustracions, veiem un pergamí amb diversos segells i dos segells de Jaume I. Cavalcant, llueix les seves armes. Assegut, veiem el rei amb l'espasa, signe de poder, administrant justícia. Es conserven a l'Arxiu de la Corona d'Aragó. (Foto Arxiu Mas)

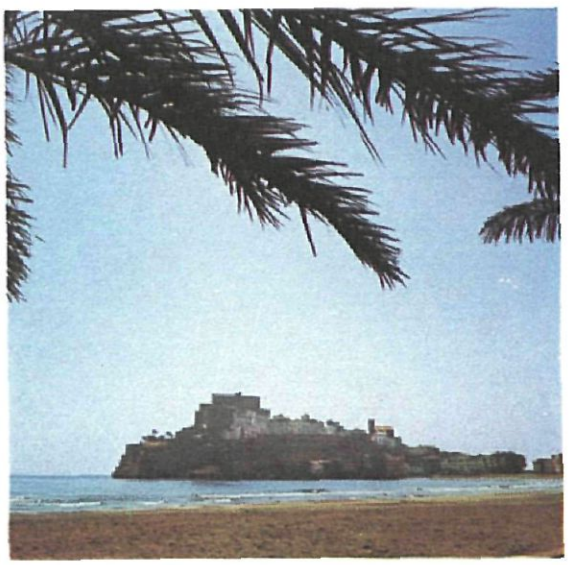

Peníscola, una conquesta inicialment frustrada. Potser per aquest motiu, Jaume I no parla d'aquella expedició en la seva Crònica. *(Foto Pere Català)*

ren les llengües romàniques a ser fixades per l'escriptura.

Refinament i mundanitat trobadoresques

L'estabilitat que en la dotzena centúria havia assolit l'organització feudal, afavoria la mundanitat a les corts dels castells, principalment als de la Provença, on els senyors es distingien pel seu refinament. Els trobadors provençals, afectats i brillants, reeixiren o donar el to a la societat cavalleresca de tot l'Occident, amb llur poesia lírica. Els trobadors cantaven l'honor, la croada i sobretot l'amor cortès, i empraven el provençal, una llengua literària artificiosa superposada als dialectes occitans, la qual fou molt usada també com a vehicle d'expressió poètica culta fora del domini lingüístic d'oc, dellà el Pirineu i dellà els Alps, per trobadors catalans i llombards.

La intervenció transpirinenca era consubstancial amb el Comtat de Barcelona i amb el Regne d'Aragó, que sempre havien participat com a protagonistes en la complicada política dels comtats i baronies d'Occitània. El nostre rei Alfons el Cast estigué a punt de crear un regne pirinenc amb les conques de l'Ebre i del Garona, i el seu fill, el rei Pere el Catòlic, persistí en el mateix afany, i per matrimoni amb Maria de Montpeller, adquirí la senyoria d'aquesta ciutat provençal.

Propagació del catarisme entre els burgesos occitans

El fort desenvolupament de la burgesia a les ciutats occitanes, afavorí que s'hi propagués la doctrina dels càtars –anomenats també albigesos–, la qual fou declarada herètica. La teocràcia papal havia arribat aleshores a l'apogeu, amb el pontífex Innocenci III, refermat pels reis de França. La causa nacional d'Occitània apareixia, doncs, vinculada al catarisme, heretgia amb imbricacions polítiico-socials, i la darrera esperança dels occitans fou el rei d'Aragó: en efecte, Pere el Catòlic morí defensant-los l'any 1213 en la batalla de Muret. Llavors els francesos exterminaren els càtars, i començaren a anexionar-se Occitània, imposant-hi una colonització interna que encara avui no ha cessat.

UNA HERÈNCIA MOLT DIFICULTOSA: OCCITÀNIA

L'àrdua infantesa de Jaume I

JAUME I, nat gairebé prodigiosament a Montpeller el 1208, quan només tenia tres anys, fou lliurat al comte Simó de Monfort, el vencedor en la batalla de Muret, però aquest, comminat pel papa, hagué de cedir l'infant als cavallers del Temple, els quals el dugueren a llur castell de Montsó. Residí Jaume I a Montsó dels sis als nou anys, en companyia d'un altre infant, cosí seu, el futur comte de Provença Ramon Berenguer V. Per a Jaume I, doncs, la llengua d'oc fou la materna i la de la infantesa.

L'educació, poc literària i molt religiosa d'un príncep

Jaume I no pogué rebre dels templers de Montsó gaire educació literària i tota la vida se'n ressentí. Sí que hi fou amarat, però, íntimament i perdurable, d'esperit cavalleresc –arrogància, lleialtat, alt concepte d'ell mateix, fidelitat a la paraula donada– i sobretot de l'ideal de Croada. La gallardia i la dignitat seran constants en la seva peripècia vital, humana i política. Es negarà altivament a declarar-se vassall de la Santa Seu, però incapaç d'esmenar-se dels seus reiterats amors pecaminosos, temerà sempre els anatemes papals i mai no gosarà fer front a la política pontifícia.

La religiositat de Jaume I, però, fou només una de les concauses de l'abandó d'Occitània a la seva sort. L'any 1218 el comte Anaurí de Montfort, fill de Simó, fou vençut pel comte de Tolosa Ramon VII, oncle de Jaume I. Els occitans es reconfortaren transitòriament, però Anaurí cedí els seus drets al rei de França, Lluís VIII, que els acceptà de molt bon grat. Jaume I, amb tan sols deu anys d'edat i sense gens d'autoritat sobre la díscola i insolidària aristocràcia dels seus estats, era absolutament incapaç d'enfrontar-se amb Roma i França.

"...En Simon de Monfort, qui tenia la terra de Carcassès, e de Bederrès, e en Tolsà co que hi havia guanyat lo rei de França, volc haver amor ab nostre pare; e demana-li que ens lliurás a ell, car ell nos nodriria. E ell fiá's tant en ell e en la sua amor, que lliurà ad ell nós per nodrir."
Recinte murallat de la ciutat de Carcassona.
(Foto Pere Català)

Renúncia a l'expansió ultrapirinenca, tradicional de la dinastia.

Debades els patriotes occitans demanaven socors als catalans. Els trobadors Tomier i Palaizí els increpen per no venjar llur rei Pere el Catòlic, caigut a Muret. L'any 1226 Lluís VIII de França, a pretext de combatre el catarisme, emprèn una altra croada contra Tolosa, Foix i Besiers. Llavors Jaume I, obedient als dictats del Pontífex, no sols no socorrerà els occitans, sinó que prohibirà als seus propis súbdits de donar acollida ni cap ajut a aquells heretges; els trobadors aleshores el feren objecte de tota mena de sarcasmes i d'insults.

Abandonat de tothom, el comte de Tolosa Ramon VII hagué de cedir, l'any 1229, part dels seus dominis al rei de França, Lluís IX, el futur sant, i de casar la seva filla i hereva amb un germà del monarca francès. Poc després, el 1234, sant Lluís rei de França, s'apodera de Carcassona. Fracassaren unes complicades maniobres diplomàtiques de resistència del comte de Provença Ramon Berenguer V, cosí de Jaume I, i el 1245, en morir aquell, la seva pubilla fou casada amb un altre germà de sant Lluís.

Jaume I hagué, de renunciar doncs, al somni d'expansió ultrapirinenca dels seus avantpassats, vincles dinàstics refermats per forts lligams eco-

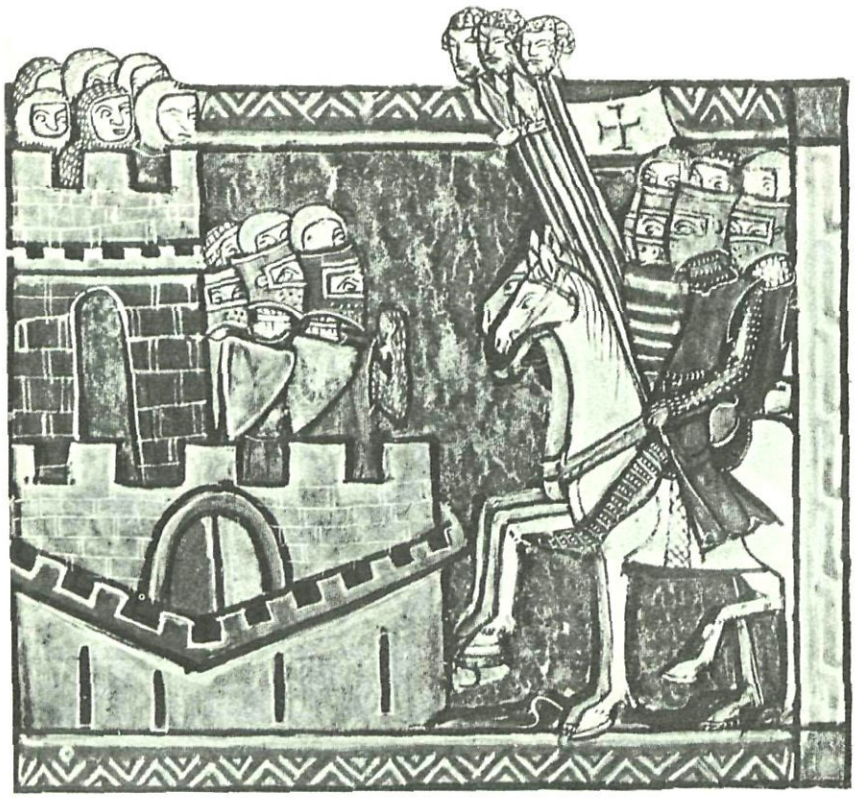

Cavallers Templers. L'orde dels Templers, monjos-soldats, fou fundada a Jerusalem el 1119 amb la missió de protegir els pelegrins cristians de Palestina. La infantesa de Jaume I transcorregué a Montsó, sota la protecció del Temple. "E acordaren-se tots que ens nodrís lo maestre del Temple en Montsó: e son nom d'aquell Maestre era En Guillem de Mont-redon, qui era natural d'Osona, e maestre del Temple en Aragò e en Catalunya."

La cimera del rei En Jaume, conservada a l'Arxiu Reial de Madrid, és igual a la que figura en els segells del rei Pere el Cerimoniós. És del final del segle XIV, ja en temps de Martí l'Humà, i és la que es feia servir a la festa de l'Estendard, el darrer dia de l'any, per a commemorar la presa de la ciutat de Mallorca pel rei En Jaume. Per això se'n diu "casc o cimera del rei En Jaume", tot i ésser d'època posterior. (Foto Arxiu Mas)

nómico-culturals i afectius. Pel Tractat de Corbell cedí Jaume I els seus valuosos drets als territoris de dellà el Pirineu, a favor del rei de França, a canvi de l'extinció del vassallatge nominal que devien els comtes de Barcelona al monarca francès com a hereu de Carlemany.

UNA AVENTURA ARRISCADA I FELIÇ: MALLORCA

L'ocàs de l'Islam dins la península

EN el segle X el Califat de Còrdova havia estat la primera potència militar i cultural de tot l'Occident, però en el segle XI es desintegrà en els regnes de Taifa. Mentrestant l'Europa cristiana anava constituint-se i passava a l'ofensiva amb les Croades. Les invasions dels almoràvits i almohades nord-africans, foren la contraofensiva de l'Islam, però cap de les dues no reeixí a consolidar-se. La desfeta dels almohades a las Navas de Tolosa el 1212 pels monarques hispànics coalitzats i croats ultrapirinencs, significà la pèrdua definitiva per l'Islam de les possibilitats de recuperar l'hegemonia dins al-Andalus o Península Ibèrica. Car dir que els catalans i els castellans, foren els pobles que millor saberen explotar la descomposició de l'Imperi almohade i eixamplaren considerablement llurs dominis.

Un rei jove per a un poble jove

La bel·licositat i la mística de croada de Jaume I, foren primerenques i permanents. Era un jovencell de disset anys, quan el 1225 fracassà en atacar la gairebé inexpugnable Peníscola. L'any següent, quan Lluís VIII mena la croada francesa contra el Llenguadoc, Jaume I que, com diu Ferran Soldevila, entre la causa d'Occitània i la de la Reconquesta, es decantarà sempre per la de la Reconquesta, se'n va a Terol, on pretén d'organitzar una expedició contra Abú Zayd, el rei almohade de València, però es veu desassistit per l'aristocràcia aragonesa.

En l'endemig a l'Occident, amb el desenvolupament del capitalisme acabava l'esquarterament feudal i es creaven els mercats nacionals. Llavors evolucionen les comunitats, les quals tornen nacions, i llur modalitat lingüística esdevé llengua nacional. El català vernacle s'emancipa més i més del provençal, el qual, cal dir-ho, mai no havia estat al sud del Pirineu, res més que llengua classista de la suprastructura aristocratitzant.

Per altra banda Catalunya deixava aleshores de ser un Estat pirinenc, i aviat es convertiria en un petit món mediterrani d'illes i terres litorals, i aconseguiria un gentilici propi. Anava així mateix transformant-se, de mica en mica, la mentalitat col·lectiva. La personalitat jurídica de la burguesía catalana havia estat reconeguda l'any 1201 amb els acords de Pau i Treva pel rei Pere el Católic. Els burguesos amb llurs operacions comercials van adquirint poder econòmic a les poblacions i, sobretot, consciència de classe.
Aquell poble feudal, camperol i romànic de la Catalunya comtal, ha esdevingut una societat brillant, expansiva, mercantil i colonitzadora. Les energies acumulades, barrada la possibilitat d'expandiment ultrapirinenc, forçosament havien de projectar-se cap a Mallorca o/i a València.

La primacia del mar

En el segle XII el mar havia tornat a ser una fructífera ruta comercial. L'adopció del timó i de la brúixola feren possible la navegació d'altura. D'Itàlia n'aprengueren la tècnica els altres pobles mediterranis i els catalans consideraren que pel mateix camí que seguien les naus italianes cap a Egipte i Síria, també podien anar-hi les llurs. Des del segle IX havia predominat Venècia, però en el XIII Gènova adquirí una primacia que aviat li disputaria Barcelona.

La pirateria dels sarraïns de Mallorca dificultava greument el comerç català amb l'Orient mediterrani. Per això Pere Martell, un còmit de galeres, en un banquet a Tarragona el 1228, incità Jaume I a conquerir Mallorca. Es pregunta Pierre Vilar si seria que el rei En Jaume hauria trobat només a les ciutats mercantils catalanes, els mitjans materials –naus i diners– per a aquella tasca tan excitant per a un jove monarca somiador, o si al contrari fou que entre els burgesos catalans n'hi hagué de prou hàbils per a engrescar-lo en la temerària empresa de conquerir un regne dins la mar. No cal dir que consideracions religioses, polítiques, feudals i econòmiques, s'hi trobaven imbricades.

Sant Lluís, rei de França, amb la seva esposa. El monarca francès fou signatari, amb Jaume I, del Tractat de Corbell.

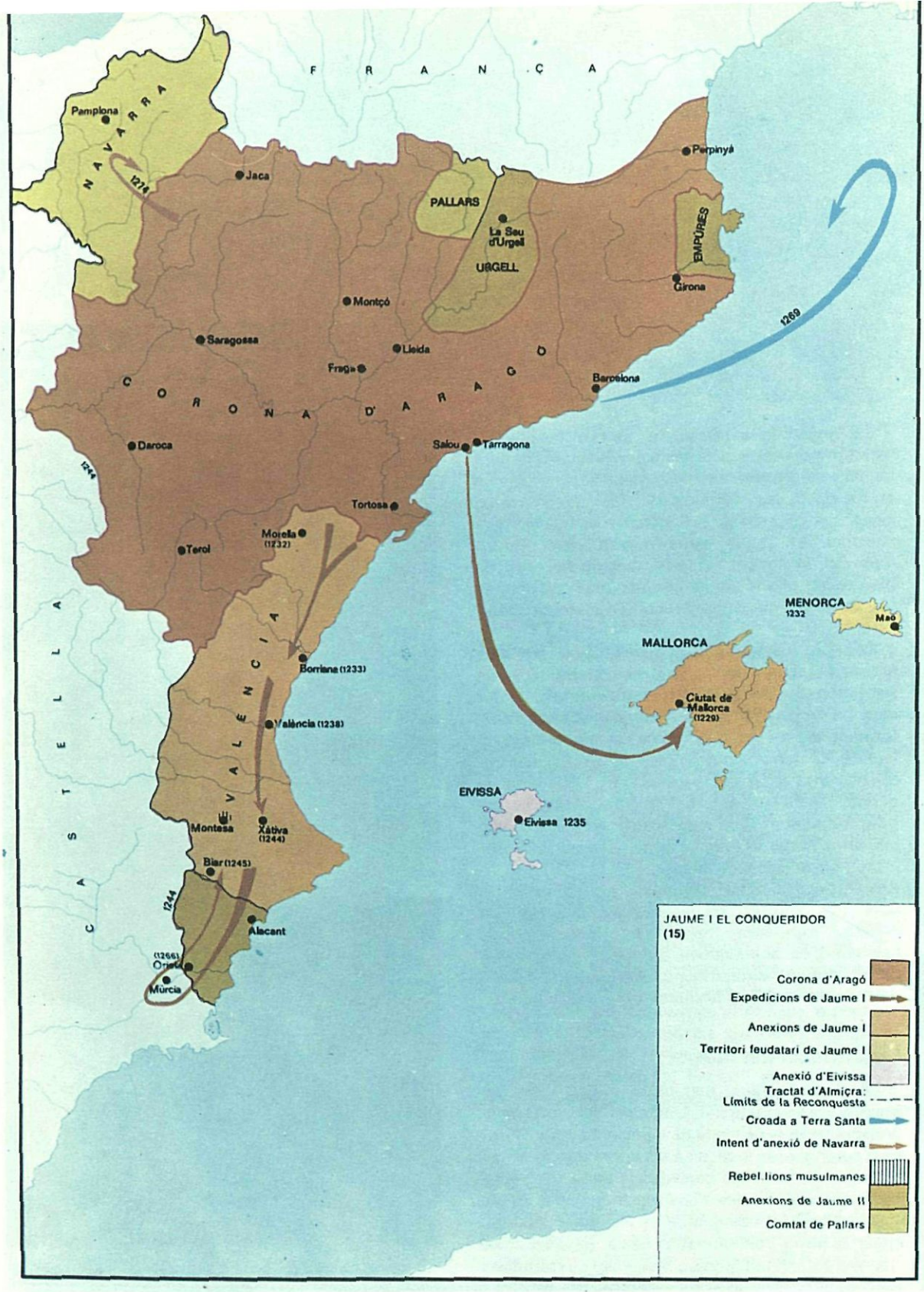

Jaume el Conqueridor (1208-1276) va aconseguir el vell somni de la conquesta de Mallorca (1229-1230). Menorca va restar com a feudatària en poder dels musulmans fins a l'any 1286. Eivissa fou conquerida pels nobles catalans sense la intervenció reial (1235). El 1235 Blas d'Alagó conquerí Morella i l'any següent el rei Jaume va continuar la conquesta valenciana amb el setge de Borriana. La ciutat de València no va rendir-se a Jaume I fins l'any 1238. La conquesta en direcció sud va continuar amb la presa de Xàtiva i Biar (1244-1245). El veïnatge amb els castellans donà lloc a la firma del tractat d'Almiçra (1244), però Jaume I va ajudar Alfons el Savi a conquerir Múrcia (1266). La continuïtat de la presència d'una massa de població musulmana després de la conquesta obligà Jaume el Conqueridor a combatre rebel·lions fins a la seva mort i no foren acabades fins el regnat de Pere el Gran (1277). Jaume I intentà d'incorporar el comtat d'Urgell a la corona (1231), però això no es va aconseguir fins el regnat de Jaume II (1314). Aquest rei va incorporar també el comtat d'Empúries (1325). El comtat de Pallars no va ser unit a la corona fins el 1503. (De l'Atlas de Catalunya geogràfic, econòmic i històric, Diàfora, Barcelona, 1974. Llibre editat dins les commemoracions del 500 Aniversari del primer llibre imprès en català)

Una bella expedició naval

L'expedició a Mallorca fou un gran éxit i donà a Jaume I molta anomenada internacional. Un estol de cent cinquanta-cinc naus salpà de Salou el 5 de setembre de 1229: *"Tota la mar semblava blanca de les veles,* "diu el **Llibre dels Feyts.** Els moros mallorquins eren molt febles i no reberen cap ajuda exterior. La campanya militar, tot i estar poc planificada, no durà ni quatre mesos. No fou evitat l'assalt a Ciutat el 31 de desembre, amb el desori subsegüent.

L'ocupació de la resta de l'Illa s'allargà només un parell d'anys, i el 1232 fou enllestit el Repartiment de les terres entre els conqueridors. Segons observa Cabestany i Fort, foren afavorits els petits propietaris agrícoles: la meitat de la propietat territorial de Mallorca fou al·lodial, amb plens drets per part dels posseïdors, la majoria dels quals procedien de la burguesia. Eivissa es sotmeté el 1235 fàcilment.

Per tal d'estimular el repoblament, Jaume I atorgà el 1230 la Carta de Franquesa, inspirada en el dret romà que en el segle XII havien fet renàixer els glossadors de Bolònia.

A diferència del que hom feu a la Catalunya Nova i del que hom feu a València, sembla que en la població de Mallorca l'element prejaumí no tingué gaire importància. Mentre que a l'Illa la minoria jueva ha tingut sempre gran relleu econòmic i cultural, mai no hi hagué cap moreria organitzada políticament religiosa, com les de Lleida, Tortosa, València, etc.; fins i tot, quan a la primeria del segle XVII foren expulsats els moriscos de València, nombrosos pagesos mallorquins pogueren anar a repoblar les comarques valencianes meridionals. Arran de la Conquesta fou gairebé general l'emigració a Menorca i a Barbaria dels sarraïns mallorquins, i els altres, els qui no pogueren fugir, foren immolats o venuts com a esclaus.

Sembla també que els mossàrabs o cristians indígenes sotmesos a l'Islam, s'havien extingit a Mallorca abans del segle XII, puix que no n'hi trobaren cap rastre els pisans que, comandats pel comte barceloní Ramon Berenguer III, ocuparen Mallorca transitòriament el 1114.

Mallorques: un regne individuat

Mallorca fou organitzada ja de bell antuvi com un regne autònom, amb clara preponderància de l'estament ciutadà sobre els pagesos forans. Des del 1249 tingué els seus jurats i després el Gran i general Consell que la regia. El Regne de Mallorques no tingué, però, corts pròpies, puix que els seus monarques eren vassalls del rei d'Aragó, assistien els representants mallorquins a les Corts generals de Catalunya.

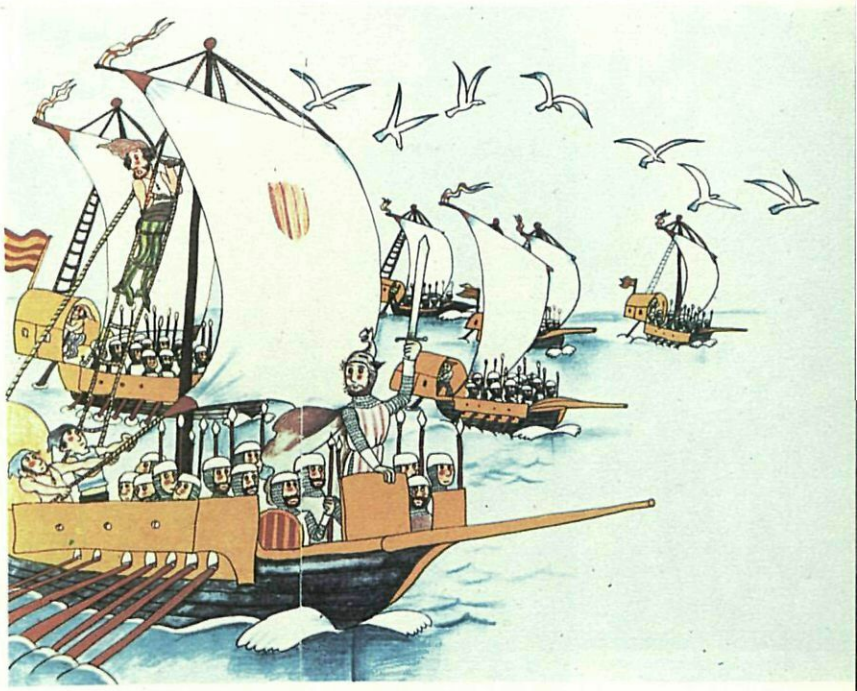

"E, quan viren los de Tarragona e els de Cambrils que l'estol movia de Salou, feren vela, e feia-ho bell veer a aquells que romanien en terra e a nós, que tota la mar semblava blanca de les veles, tan era gran l'estol." Així descriu el Llibre dels Feits la *partida de les naus a la conquesta de Mallorca. (Dibuix de Pilarín Bayés,* Història de Catalunya, *Martín Casanovas Editor, Barcelona 1973)*

Hom admet que els repobladors de les Illes Balears procedien en general dels sectors costencs de la Catalunya Vella, l'Empordà principalment. De fet alguns trets del dialecte oriental de l'Empordà i la Selva, avui perduts o molt caducs en el català continental, presenten plena vitalitat en els parlars baleàrics. Podem esmentar-ne: l'article *es* < ipse *(es pa, sa mà),* i la distinció entre *y* consonant resultant de l + iod i aplecs similars (*paia*/palla, *ui*/ull) i *ll* procedent de la geminada ll o de l–inicial llatines *(pell, olla, llop).*

Com que la condició insular afavoreix l'arcaisme, el tret diferencial més típic del dialecte balear és la conservació del fonema de la vocal mixta (centro-anterior semioberta no labialitzada) tònica –que arbitràriament representarem ací amb el signe */ê/–*, procedent de e llarga llatina *(sêda, parêt, pêl),* vocal que ha evolucionat a */è/*oberta en el català oriental, i, en general, a */é/*tancada en el català occidental i valencià.

El comerç era el fonament de la grandesa de Barcelona. Els productes manufacturats en constituïen la base i els monarques el protegien constantment. Jaume I prohibí a les naus estrangeres de prendre càrrega per a Síria, Egipte i Barbaria, al port de Barcelona, mentre hi hagués naus nacionals disposades a emprendre aquelles rutes (1227); la conquesta de Mallorca, amb la concessió als barcelonins de franquesa de comerç per mar i terra per totes les Balears; les conquestes de València i Múrcia... van donar un gran impuls a la puixança comercial i naval barcelonina. És l'enlairament de la burgesia, la progressió del menestral, l'aparició d'un capitalisme primitiu, amb mètodes en retard respecte a Gènova i Marsella, però tanmateix emprenedor i eficaç.

L'expedició a Mallorca no interessà els aristòcrates aragonesos, i només uns pocs van participar-hi, a títol personal. La financiació d'aquesta campanya –com més tard les de les conquestes de València i de Múrcia– fou a base del bovatge, un tribut que gravava els parells de bous llaurança, que havia estat imposat pel comte Ramon Berenguer III (1118).

UNA ALTRA OPCIÓ INVIABLE: NAVARRA

Els nuclis pirinencs de Reconquista

AMB el pròposit de crear una Marca Hispànica del seu Imperi al llarg de toda la serralada del Pirineus, Carlemany conquerí Pamplona i atacà Saragossa, però el seu exèrcit fou desfet a Roncesvalls. Aquest fracàs impedí la formació d'un gran regne pirinenc que hauria accelerat la Reconquesta. A diversos indrets del Pirineu central no trepitjats pels moros, sorgiren nuclis reconqueridors. Navarra els inclogué a la primeria del segle XI sota Sanç Garcès III el Major, que en morir repartí entre els seus fills els seus estats: Navarra i Vascònia, Castella, Sobrarbe i Ribagorça, i Aragó.

La funesta separació de Navarra i Aragó

Per defensar-se de Castella, qui li havia pres la Rioja, Navarra s'uní al regne d'Aragó el 1076. Però en morir sense sucessió el rei aragonès Alfons el Bataller, els navarresos rebutjaren Ramir el Monjo, germà d'Alfons, el qual unia Aragó i Catalunya, i l'any 1134 separaren definitivament Navarra d'Aragó. S'esvaïa així una altra vegada la possibilitat de constituir un gran regne sudpirinenc. Aquesta separació serà funesta per a Navarra, que haurà de fer front tota sola a les cobejances de les monarquies veïnes.

L'any 1231 el rei de Navarra Sanç VII el Fort, que havia perdut Guipúscoa i Alaba i era un vell de 78 anys i sense fills, concertà amb Jaume I d'Aragó, jove de 22 anys i ple de glòria per la recent conquesta de Mallorca, un pacte d'afillament mutu, segons el qual el que morís primerament seria heretat per l'altre. Jaume I s'obligava a defensar Navarra contra les apetències dels castellans.

Navarra cau dins l'òrbita francesa

Sanç VII el Fort morí el 1234, quan Jaume I estava enfeinat amb la conquesta del regne moro de València. Els navarresos desestimaren els drets de Jaume I a aquell tron, i proclamaren el rei francès Tibald, comte de Xampanya, fill d'una germana del rei Sanç, que tenia el suport del rei de França. Jaume I s'apoderà de diversos castells navarresos, però acabà signant treves. Així es frustrava per tercera vegada la possibilitat de crear un poderós regne sud-pirinenc amb tota la conca de l'Ebre. Jaume I, però, quedava amb les mans lliures per a conquerir València, la qual abellia també els castellans.

El 1274, en morir el nou rei de Navarra Enric de Xampanya, la seva filla i hereva fou promesa al delfí de França, el futur Felip el Bell. Debades l'infant Pere d'Aragó s'hi oposaria en nom de son pare el rei En Jaume, ja molt vell. De llavors ençà Navarra es mouria durant molt de temps dins l'òrbita francesa.

Triomfal entrada del Conqueridor a València, el dia 28 de setembre de 1238. Oli de F. Richart. (Foto Arxiu Mas)

Relleu barroc al·lusiu a la fundació de l'orde de la Mercè, on apareixen Jaume I, sant Ramon de Penyafort sant Pere Nolasc. Catedral de Barcelona. (Foto Arxiu Mas)

UN REGNE AJUSTADÍS: VALÈNCIA

Els moros valencians contra els almohades nord-africans

ALES darreries de l'Imperi almohade, València i Múrcia eren governades autònomament pel príncep Abú Zayd, besnét del fundador de la dinastia.

L'any 1225 tropes castellanes havien ja fet una incursió per terres de Múrcia i derrotat severament els sarraïns a Asp (prop d'Elx). Impressionat Abú Zayd oferí vassallatge al rei de Castella Ferran III el Sant. Reaccionà vivament Jaume I, a qui pels tractats delimitadors de la Reconquesta (Tudilèn 1151 i Caçola 1179) pertocava de reconquerir València, i prepararà a Terol una expedició contra Abú Zayd, que, esporuguit, frisà a declarar-se tributari seu. El 1226 foren con-

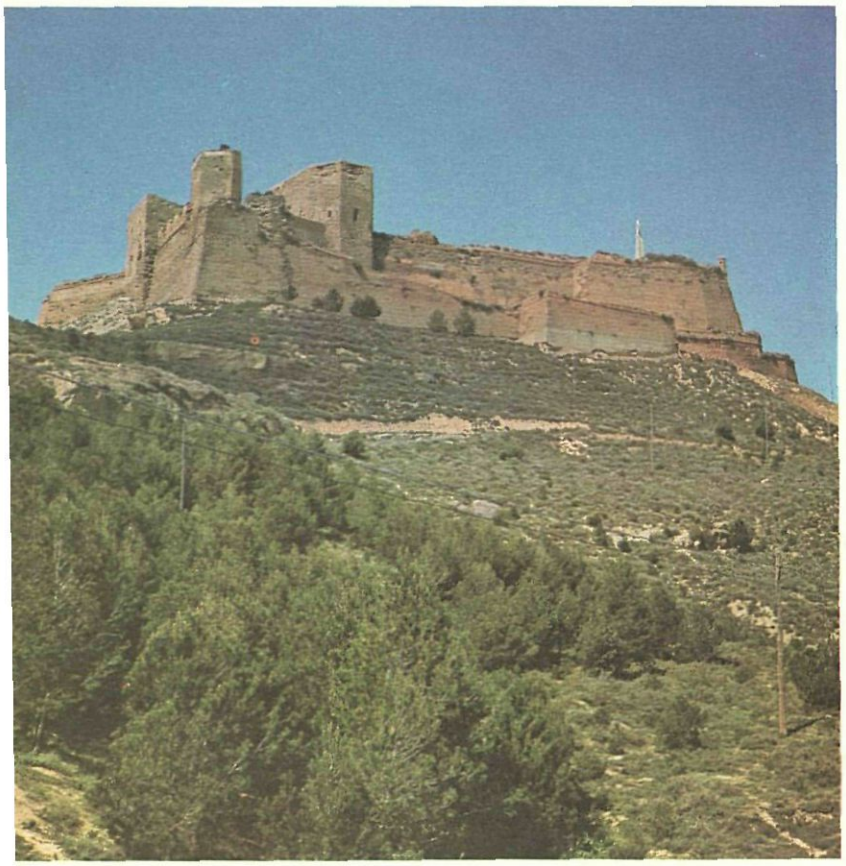

"E el maestre llevà'ns a Montsó e esteguem aquí dos anys e mig a un tinent. E tota la renda que nostre pare havia en Aragó e en Catalunya era empenyorada tro als jueus e als sarraïns, e encara les honors, que eren set-centes cavalleries en aquell temps, e nostre pare lo rei don Pere havia-les totes donades, e venudes de cent trenta enfora. E no haviam a un dia, quan nós entram en Montsó, què menjar, si era la terra destroïda e empenyorada!" Castell de Montsó. (Foto Pere Català)

certats els pactes, i d'aleshores ençà Abú Zayd mai no deixà de ser un titella al servei de Jaume el Conqueridor.

L'Imperi almohade es trobava en plena descomposició i Ibn Hud, un cabdill indígena plebeu, es revoltà a Múrcia el 1228 i arribà a dominar gran part d'Andalusia i la regió meridional de València fins Alzira. Ibn Hud era valent i tenia el suport de l'estament popular, però no pogué evitar que els castellans prenguessin Còrdova el 1236 i també hagué de declarar-se tributari de sant Ferran.

Abú Zayd dominava encara el centre i el nord de la regió de València, però un aristòcrata valentino-àrab, Zayyan, el desposseí de la capital el 1229. Abú Zayd fugí a Sogorb i signà una onerosa aliança amb Jaume I, llavors molt aqueferat preparant l'expedició a Mallorca.

La reconquesta valenciana tasca llarga i feixuga

A Alcanyís estant el gener del 1233, dos cavallers, Hug de Forcalquer, mestre dels Hospitalers, i Blasco d'Alagó, assabentaren el rei, tot cofoi pel guany de Malloca, de les excel·lències de València, *"la mellor terra e la pus bella del món"*, tot i incitant-lo a conquerir-la. Jaume I erigit en protector del destronat Abú Zayd, la campanya seria teòricament presentada com una intervenció en una contesa civil dels musulmans.

Cal dir que la reconquesta –més d'una desena d'anys– i la repoblació de València, foren molt més llargues i complexes que no pas les de Mallorca. Mentre que la conquesta de l'illa de Mallorca l'havien propugnada els mercaders catalans amb criteri defensiu, la del regne sarraí de València la conceberen els aristòcrates aragonesos amb propòsit expansiu, per bé que Jaume I reeixí a maniobrar, i foren a la fi el rei i la burguesia catalana els que se'n beneficiaren principalment.

Conquesta i repoblació del Maestrat

Jaime I conquerí Borriana l'agost del 1233, i llavors se li lliuraren tots els castells de més al nord. Els sarraïns evacuaren totalment aquelles terres que constituirien el Maestrat, puix que foren donades als cavallers de l'orde militar del Temple (després Montesa) en règim de latifundi; altres latifundis septentrionals foren la Tinença de l'abat de Benifassà, i Morella, guanyada i poseïda per Blasco d'Alagó.

En aquelles comarques d'economia ramadera, s'establiren escassos repobladors que, com que la majoria procedien de la Catalunya Nova, hi du-

gueren el dialecte català occidental, tot i que la major part de les cartes de població atorgades per a aquest sector, ho foren a fur de Saragossa, i que els aristòcrates aragonesos pretenien que aquelles terres conquerides esdevinguessin un simple apèndix senyorial i latifundista de llur regne, una mena d'Andalusia de la Corona d'Aragó, segons l'expressió de Joan Reglà.

Els dialectòlegs solen incloure el Maestrat dins l'àrea del dialecte català occidental, puix que molts dels seus trets arriben fins a Llucena, Vilafamés, les Coves de Vinromà i Alcalà de Xivert, com la desinència *–o* de la 1.ª pers. sing. del present d'indicatiu *(jo ploro/jo plore),* la caiguda de la *–r* final que el valencià conserva *(doló/dolor),* l'articulació bilabial i no labiodental de la *v* la qual és pròpia del valencià no apitxat *(bi/vi, coba/cova),* l'article masculí *lo, los,* en comptes d'*el, els (lo pare, los bous),* etc.

Acceleració de la campanya

L'any 1236 el rei de Castella sant Ferran s'apoderà de Còrdova. Llavors Jaume I convocà corts a Montsó a posta per a accelerar la conquesta sistemàtica de València; el papa Gregori IX atorgà la butlla de Croada. Aleshores començà Jaume I usar el títol de rei de València, i sembla que el primer dels documents en què l'ostentà n'és un datat a Tarassona el 30 de setembre de 1236. La immensa majoria de les donacions de terres a València d'aquesta època, van datades segons el sistema aragonès de l'era hispànica i no pel sistema català de l'any del Senyor, de la qual cosa dedueix Ubieto que la conquesta de València era llavors considerada com una empresa aragonesa.

La decisiva batalla del Puig

Convocats a Terol per a la Pasqua del 1237, els croats que s'hi aplegaren no foren gaire i en llur majoria aragonesos. Menada pel rei l'host ocupà temeràriament el Puig, a 15 qm al nord de la ciutat de València, posició que Zayyan havia desmantellat. Jaume I hi deixà una petita guarnició comandada pel montpellerí Bernat Guillem d'Entença, oncle seu. El Puig, com el topònim indica, és una elevació, l'unica enmig de l'Horta septentrional, i la seva importància estratègica havia quedat ben palesa en les guerres del Cid. Els àrabs l'anomenaren Djubayla, diminutiu de *djabal,* mot que també significa muntanya, i els mossàrabs, per etimologia popular, digueren Cebolla per Djubayla. Hom sol identificar el Puig amb el topònim pre-romà Enesa, emprat també pels geògrafs àrabs.

Zayyan, penedit de la seva imprudència, aple-

El santuari de Santa Maria del Puig, construït al mateix indret on s'alçà el castell, domina l'Horta "e era prop dues llegües de València". Aquí tingué lloc la decisiva batalla que obrí pas franc als catalans per a la conquesta total del regne de València. "E dixem-li com lo castell estava en puig, e era bo, e fort, e ben obrat, e que li dariem conduit a un any, e que tot l'hivern tengués frontera aquí; e, quan venria a l'estiu, que nós que hi seriem e que talariem València, e ab la mal que hauriem pres de les cavalcades, e ab la tala que nós los fariem, que aixi la madurariem com fruita qui la vol menjar".

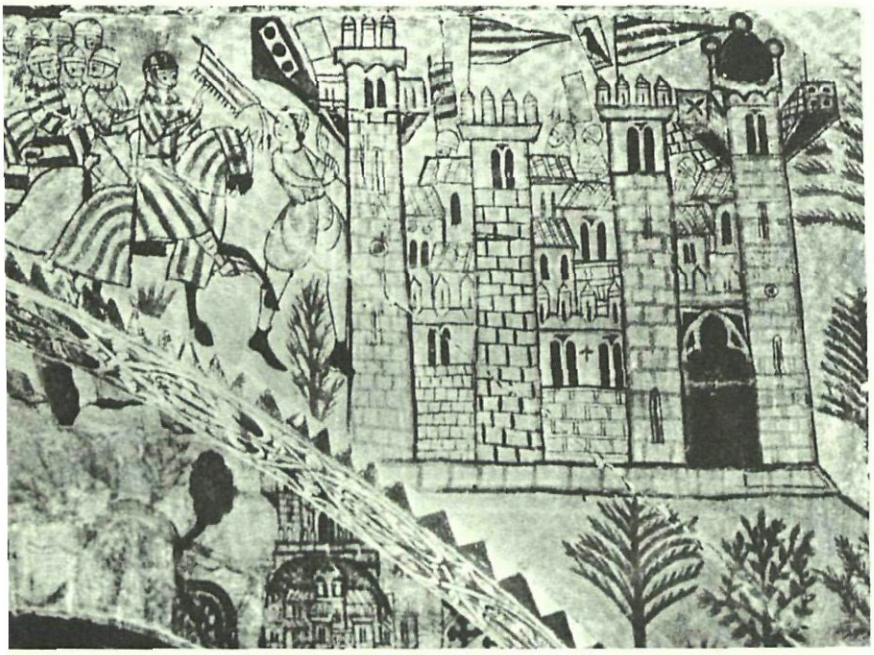

Alcanyís. Pintures al fresc, segle XIV, d'estil franco-gòtic, pertanyents a la torre de l'homenatge del castell. D'aquí sortí el Conqueridor per emprendre la conquesta del reialme valencià. Hi foren celebrades Corts el 1250 i en altres ocasions. El 16 de juny de 1262, Jaume I confirmava la propietat d'aquest castell i de la vila annexa a l'orde de Calatrava, segons manuscrit que es conserva a l'Arxiu de la Corona d'Aragó. (Foto Pere Català)

gà un gran exèrcit per tal de reconquerir el Puig. Fou vençut, però, el 20 d'agost de 1237, en una batalla que resultà decisiva. El rei Jaume I, que no hi participà, frisà a acudir en socors d'aquella posició avançada que els cavallers volien evacuar. Ubietto pretén que el topònim Enesa correspon a un lloc no identificat de Peníscola, localització que significaria un desplaçament important d'aquella batalla.

La repoblació de la Plana

Durant la Quaresma del 1238 es rendiren per capitulacions els castells de la Plana i la vall d'Uixó. La repoblació cristiana de la Plana fou molt més activa, densa i de tipus diferent que no la del Maestrat. La Plana, comarca de rica economia agrícola, fou donada en petites parcel·les a individus concrets, principalment catalans, igual que els repobladors de les viles traslladades de la muntanya al pla, com Castelló (1251) i Nules, o de nova fundació, com Vila-real (1274).

Al contrari, la vall d'Uixó i la serra d'Espadà, romangueren poblades exclusivament per musulmans, tot i constituint-hi un món tancat, fins al segle XVII. També eren serraïns els habitants de l'Alt Millars, on s'havien refugiat els moros expulsats del Maestrat. L'Alt Millars s'havía mantingut fidel a Abú Zayd, el destronat rei almohade de València, el qual s'havía convertit al cristianisme i figurava entre els cavallers aragonesos de Jaume I. Abú Zayd féu donació al bisbe de Sogorb de l'Alt Millars i també de les terres seranes de l'Alt Túria que se li rendirien (1236).

Els aragonesos a les comarques ponentines

En totes aquestes comarques de l'antiga diòcesi de Sogorb es parla castellà, per tal com encara que estaven molt majoritàriament poblades per musulmans, hi foren establits petits nuclis de cristians aragonesos: a Malefa o Villahermosa (1242) i a Arenós a l'Alt Millars, a Xèrica (1249) i Begís (1276) a l'Alt Palància, a Ademús (1212) i Xelva (1370). També foren aragonesos els repobladors del sector central ponentí de la diòcesi de València: el Vilar (1323), Xulilla (1340), Xestalcamp (1320), etc., però sembla que l'expansió aragonesa directa i exclusiva, no ultrapassà les moles del Caroig, una altra comarca tancada i íntegrament serraïna, puix que Aiora i Énguera ja foren repoblades amb castellans. La repoblació del segle XIII determinà la frontera lingüística dins el Regne de València, la qual només fou alterada a l'extrem meridional per l'expulsió dels moriscos el 1609.

Conquista de la ciutat i constitució del regne

Jaume I posà setge a la ciutat de València el 22 d'abril de 1238. Dotze naus de socors trameses pel rei de Tunísia, no pogueren desembarcar-hi, i Zayyan es rendí el 28 de setembre. Els cavallers se sentiren despagats puix que la capitulació havia impedit el saqueig de la ciutat.

El rei En Jaume, sempre en pugna amb els nobles aragonesos, per tal de limitar llurs ambicions feudals, creà de dret el Regne de València en atorgar, l'abril o el maig del 1239, la Costum, codi legal que l'any següent, amb addicions, es convertiria en els **Furs de València,** els quals, per bé que admeten elements del dret consuetudinari– *"segons era e acostumat en temps dels sarraïns"* és la fórmula esterotipada–, es fonamenten sobretot en el dret romà; igual havia esdevingut abans amb la creació del Regne de Mallorca.

El 1245 foren instituïts el municipi i els Jurats, i les Corts valencianes del 1281 determinarien la constitució del Consell de la Ciutat. Martínez Aloy considera que una reunió parlamentària de nobles, clergues i ciutadans en el 1261, fou l'origen de les Corts generals del Regne de València. La moneda jaquesa, pròpia del Regne d'Aragó, que havia circulat de primer antuvi, fou substituïda el 1247 pels "reals de València", moneda particular del nou regne valencià.

Havien sorgit així, per decisió sobirana de Jaume I, dos regnes nous i autònoms, el de Mallorca i el de València, on per bé que s'hi mantenia el caràcter patrimonial de la monarquia, l'autoritat del rei estava subjecta a les lleis, i hi era evitada la ingerència d'aristòcrates i clergues en el govern, puix que eren domini de la burguesia amb clara preponderància de l'urbs comercial sobre el camp senyorial. Segons sintetitza Martí Domínguez, el Regne de València, amb corts i moneda pròpies, des del bressol era històricament fill, però políticament germà del Principat, i un germà no *fadristern* sinó *hereu,* en el mateix grau, dins la Corona d'Aragó, que la mateixa Catalunya.

Una ciutat hanseàtica

A l'Occident europeu, des de la darreria del segle XII, amb la revitalització de l'economia monetària, sorgien noves ciutats i la burguesia hi venia adquirint els seus perfils característics. Això explica per què a les zones de repoblació catalana, ter res de reialenc, es produí aviat un floriment indus-

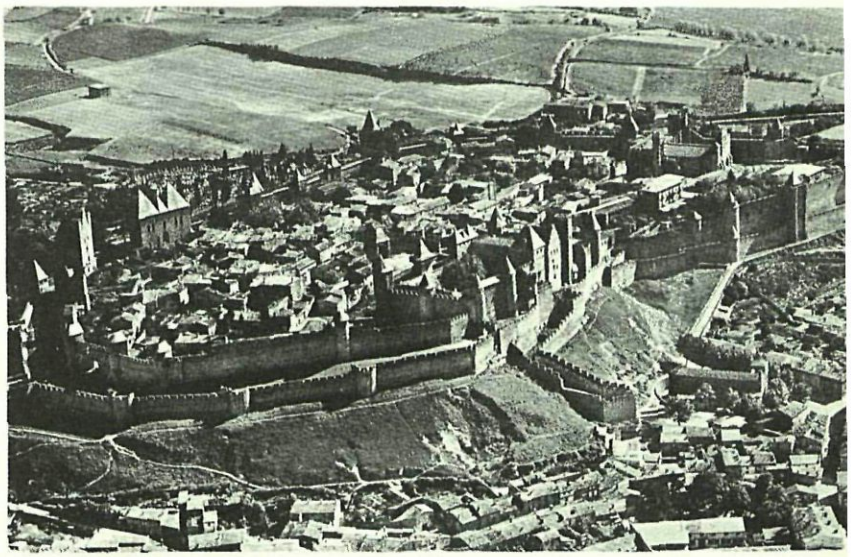

Les muralles encerclen les ciutats. Així el rei, essent a Montsó en circumstàncies difícils, pot ordenar: "–Pregam e manam-vos que guardets la vila, e que tanquets totes les portes, e que hi tingats porters e hòmens armats, e que no hi lleixets entrar negun ric-hom ni cavaller de dia ne de nit, menys que no ho façats saber a nós." Al gravat: Carcassona.

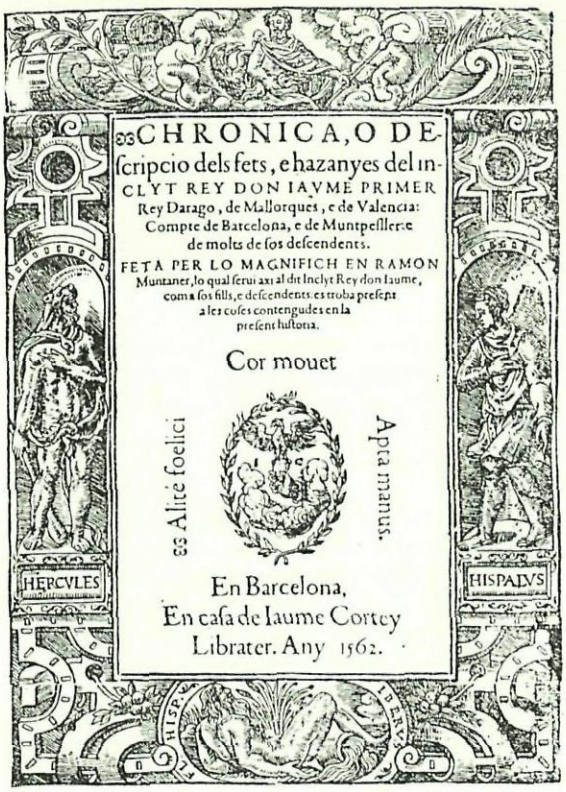

Crònica *de Ramon Muntaner, edició barcelonina del 1562.*

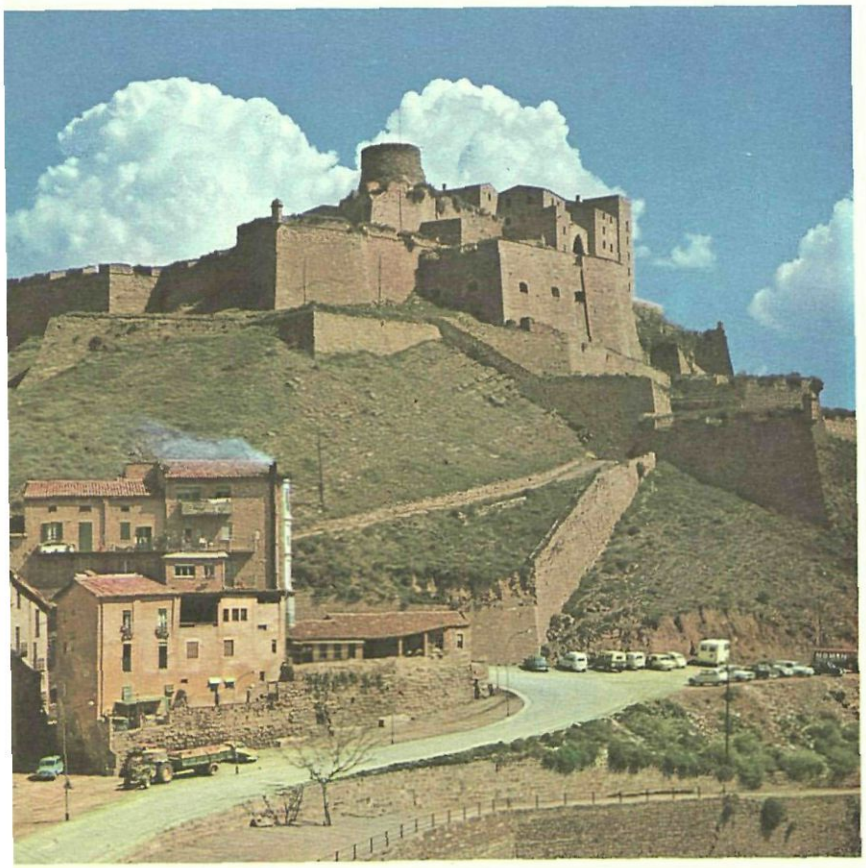

El castell de Cardona, bastió inexpugnable de la poderosa família catalana del mateix nom. (Foto Pere Català)

trial i mercantil, que neutralitzà la mentalitat feudal de la noblesa aragonesa. La Ciutat unificà el seu entorn, i de la permanent existència del nucli urbà poderós, resultà la continuïtat sociològica del Regne. Els reis foren estenent la territorialitat dels Furs de València, originàriament codi municipal, malgrat l'antagonisme de l'aristocràcia rural que manifestà oficialment la seva oposició en les corts de Saragossa el 1264, on Jaume I hagué de defensar l'autonomia jurídica del nou Regne de València.

Aviat València esdevindria un empori, amb una funció mercantil semblant a les ciutats de la Hansa, la lliga comercial de l'Alemanya septentrional per això Perales la qualificà de ciutat hanseàtica, feliç expressió ressuscitada per Joan Fuster.

València i el seu entorn, nucli del regne

La repoblació cristiana fou molt intensa i primerenca a la zona central del Regne de València, entre els rius Palància i Xúquer, la qual fou repartida a petites jovades entre catalans i aragonesos. Cal dir, però, que els repobladors aragonesos, o d'altra ascendència, aviat s'integraren culturalment i idiomàtica dins la comunitat valenciana de motlle català; el fenomen ha anat repetint-se constantment a València fins al segle XX. Dins l'Horta valenciana havia subsistit d'antuvi la població sarraïna, però en ser que fou dominada la sublevació d'al-Azraq (1249), els musulmans foren foragitats de totes les poblacions importants, com Morvedre, Llíria, Torgent i Torís, i hagueren de recloure's als llogarrets perifèrics.

Malgrat llur heterogeneïtat inicial, els pobladors d'aquesta zona valenciana central, ràpidament adquiriren coherència, en el segle XIV ja estaven tots catalanitzats idiomàticament, i constituïren el nucli essencial des d'on irradià la colonització de gairebé tota la resta del Regne de València, i encara transcendí a Múrcia. En aquest sector litoral central es produí, doncs, una colonització pobladora, mentre que les terres de les zones ponentina i meridional del Regne de València, continuaren conreades pels moros de l'anterior població **fel·làh,** havent-hi rònegament, per tant, una colonització només explotadora.

Una organització agrària prou equilibrada

Segons diu Pierre Vilar, la instal·lació primitiva de l'hàbitat i la seva reinstal·lació per la Reconquesta, són l'origen d'una estructura agrària, les combinacions de la qual amb les modalitats de producció –tècnica i econòmica– i les relacions de producció –organització de la senyoria– deixarien uns vestigis i plantejarien certs problemes en la formació de la societat. La València cristiana havia heretat directament el sistema de cultiu i de reguiu perfeccionat pels sarraïns i llurs unitats equilibrades d'explotació agrícola, els rafals

i les alqueries. Els repobladors hi dugueren l'esperit democràtic de les comunitats agràries de la Catalunya Nova, establertes segons cartes de població.

Vicens Vives comenta com foren de diferents els coetanis repartiments de la terra a Andalusia i a València, puix que allí Ferran III la distribuí en règim latifundista entre uns nobles castellans avesats a una explotació només pastoril. També les montuoses terres interiors valencianes dels senyors aragonesos, eren transitades pels ramats transhumants i les caravanes llaneres cap al Mediterrani.

La modalitat lingüística valenciana

El valencià, com és sabut, s'agrupa dialectalment amb el català occidental de Lleida i Tortosa, del sistema vocàlic del qual participa, per bé que en el consonàntic en difereix una mica, per tal com posseeix el fonema /v/ labiodental, articula *–r* final, manca del palatal sonor fricatiu /j/ que identifica amb l'aficat /tj/, etcètera.

Els filòlegs s'han estranyat de la configuració allargassada que presenta el grup de dialectes occidentals, i Pere Barnils es preguntava si l'absència del dialecte oriental dins el País Valencià, podia haver obeït al fet que els catalans centrals no haurien participat en la repoblació cristiana de València el segle XIII. Hi ha, fet, una antiga tradició replegada pel cronista valencià Beuter (1538) que atribueix a unes donzelles de Lleida, que per manament de Jaume I foren dutes a València per tal de fomentar-ne el repoblament, la propagació de la llengua catalana, per tal com, segons explica a tal efecte el tortosí Despuig (1557) *"les criatures més aprenen de les mares que no dels pares"*.

Tanmateix els documents no confirmen tal suposat predomini de catalans occidentals en la repoblació, i vaig provar d'explicar l'afinitat dialectal del País Valencià amb la Catalunya occidental per una paritat de substrat pre-romà –els edetans de València, els ilercavons de Tortosa i els illergetes de Lleida eren pobles ibèrics, però ja no ho eren

"E el lloc on nós estàvem lladoncs era allí on nos tenia al braç l'arquebisbe N'Espàrec, que era del llinatge de la Barca e era nostre parent, sus el palau de volta qui ara és, e llaores era de fust, a la finestra on ara és la cuina, per on dóna hom a menjar a aquells qui mengen en lo palau."
La Suda de Lleida, antiga fortificació musulmana reformada pels cristians. Aquí degueren tenir lloc les Corts de Lleida del 1214, reunides per a jurar fidelitat al rei En Jaume, encara un infant d'onze anys.
(Foto Pere Català)

Aureum opus regalium priuilegiorum ciuita
tis et regni Valentie cum hystoria cristianissi
mi Regis Jacobi ipsius primi conquistatoris

Gravat de l'edició fragmentària de la Crònica *de Jaume I* (Aureum Opus). *València, 1515. (Reproduït per A. Rovira i Virgili a la* Història Nacional de Catalunya. *Barcelona, 1922).*

els cossetans de Tarragona, els laietans de Barcelona, etc–; tal substrat ibèric comú hauria influït idènticament sobre el llatí vulgar d'aquelles terres abans ibèriques, damunt el qual es desenvolupà el parlar romànic dels mossàrabs, que molts segles més tard operaria com a factor modificatiu de la llengua dels conqueridors. Aqueixa teoria, fonamentada en bona part en dades de Bosch Gimpera, ha tingut bastant acceptació.

Però Alarcos Llorach considera que la població valenciana prejaumina, intensament arabitzada ja en el segle XIII, era incapaç de poder imposar tal hipotètica supervivència lingüística als arrogants conqueridors. Alarcos prefereix explicar el predomini dels trets occidentals a València com un fenomen d'anivellament fonològic entre diversos estrats lingüístics simultanis. A València, en el període constituent del nou Regne cristià, convivien els catalans orientals, que pronunciaven */ê/* mixta < ē i */é/* tancada < ĕ, amb els catalans occidentals que feien */é/* tancada < ē, */é/*tancada < e i casos especials de */è/* oberta < ē-o e, i amb aragonesos que tenien */e/* < ē i diftong */ie/* < e. Calia fer-hi un procés d'igualació en el qual serien abandonades les articulacions emprades només per un dels tres grups, això és la */è/* mixta del català oriental i el diftong */ie/*de l'aragonès. amb les vocals àtones, i així la igualació en */è/* mixta de */a/* i */e/* àtones del català oriental, fou refusada en benefici de llur pronunciació distinta pròpia del català occidental i de l'aragonès. El triomf del català occidental a València seria, doncs, degut al fet que venia a representar un tipus intermedi entre l'aragonès i el català oriental. Aquesta enginyosa teoria d'Alarcos no explica, però, el fet del català occidental a Tortosa –on no hi hagué repoblació aragonesa–, en comptes del dialecte oriental de la contigua Tarragona.

Els mossàrabs valencians

S'ha fantasiejat molt sobre la pervivència fins al moment de la Reconquesta dels mossàrabs valencians i de llur parlar romànic, el qual, segons demostren els estudis dels tècnics, era molt diferent del valencià actual: (**Moraira**/morera, **Ficaira**/figuera, **Muro**/mur, **Campello**/campell. **Gorgos**/gorgs, **Faios**/faigs, **Petrer**/pedrer, **Montitxelvo**/montcerf, **Xella**/cella, **Carxe**/càrcer, **colombaire**/colomer, **Llombo**/llom, etc.).

Tenim testimonis que els mossàrabs valencians en el segle XI constituïen encara una minoria ètnico-religiosa important, però en el segle següent foren extingits gairebé per les dues emigracions col·lectives (1102 i 1126) i sobretot per les deportacions massives dels intolerants almoràvits. Ubieto considera que el temple mossàrab de sant Vicent de la Roqueta documentat a València el 1232, era una església sense fidels.

En tot cas cal no oblidar que, ètnicament no menys que culturalment els antecessors dels valencians actuals són els cristians vencedors el 1238, i no pas els moros vençuts aleshores, els descendents dels quals foren expulsats del País el 1609.

Homogeneïtat lingüística dels repobladors del sud del Xúquer.

En clara contravenció del Tractat de Caçola (1179) que atribuïa la reconquesta de Xàtiva als reis d'Aragó l'any 1243, Alfons X de Castella, aleshores encara infant, subornà l'alcaid sarraí de Xàtiva, que li cedí els castells de Moixent i d'Énguera. Reaccionà amb irritació Jaume I i trencà les hostilitats amb el seu gendre, el futur rei Alfons X el Savi. S'evità, però, la guerra i pel tractat d'Almiçra (1244) foren adjudicades definitivament Xàtiva i Énguera al Regne de València. Tanmateix Énguera havia estat ja poblada amb castellans, i per això el parlar enguerí es un arcaic dialecte castellà de transició; més al nord, a l'aspre muntanyam del Caroig, només hi havia moros.

Ja ha estat dit que en ser repoblada la zona central del nou Regne, entorn de la capital, la nova societat valenciana havia assolit coherència, i per això tota la repoblació cristiana al sud del riu Xúquer, fou monolingüe. Hi hagué la susdita intromissió de castellans a Énguera, però al sud d'aquesta localitat, a la vall de Montesa, el domini lingüístic català s'eixampla cap a l'oest, puix que foren repoblades amb cristians catalans Montesa i Vallada (1289), Moixent (1303 i la Font de la Figuera (1301), per tal com els monarques volien assegurar-se la ruta natural cap a la Manxa.

Tanmateix, en aquelles terres valencianes de dellà el Xúquer, subsistiren importants contingents de població sarraïna a la Valldigna, la Costera de Ranes, la vall d'Albaida, l'Horta de Gandia, la Marina i el muntanyam alcoià, segons manifesta encara avui la profusió de llogarrets. No gensmenys, segons fa observar Camarena Maniques, a les viles i als nuclis comarcals fou establerta població cristiana la qual, malgrat la seva heterogeneïtat, fou comunitàriament de llengua catalana. La frontera meridional concertada a Almiçra, que en l'ordre eclesiàstic ha estat vigent fins al 1960, passava pel sud de Biar, Castalla, Xixona, Relleu, Polop i Altea.

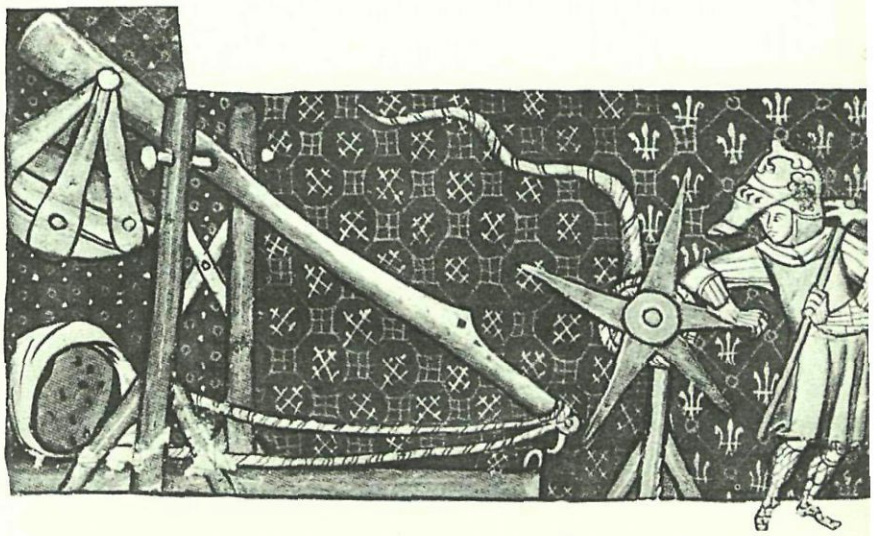

Catapulta o fonèvol. Arma de setge que llançava grans pedres i que fou precursora de l'artilleria (Del llibre Le Moyen Age. *Lausanne, 1972)*

Portada de la Història de València, *obra de Pere Antoni Beuter, impresa per Alfin l'any 1538. (Foto Cuyàs)*

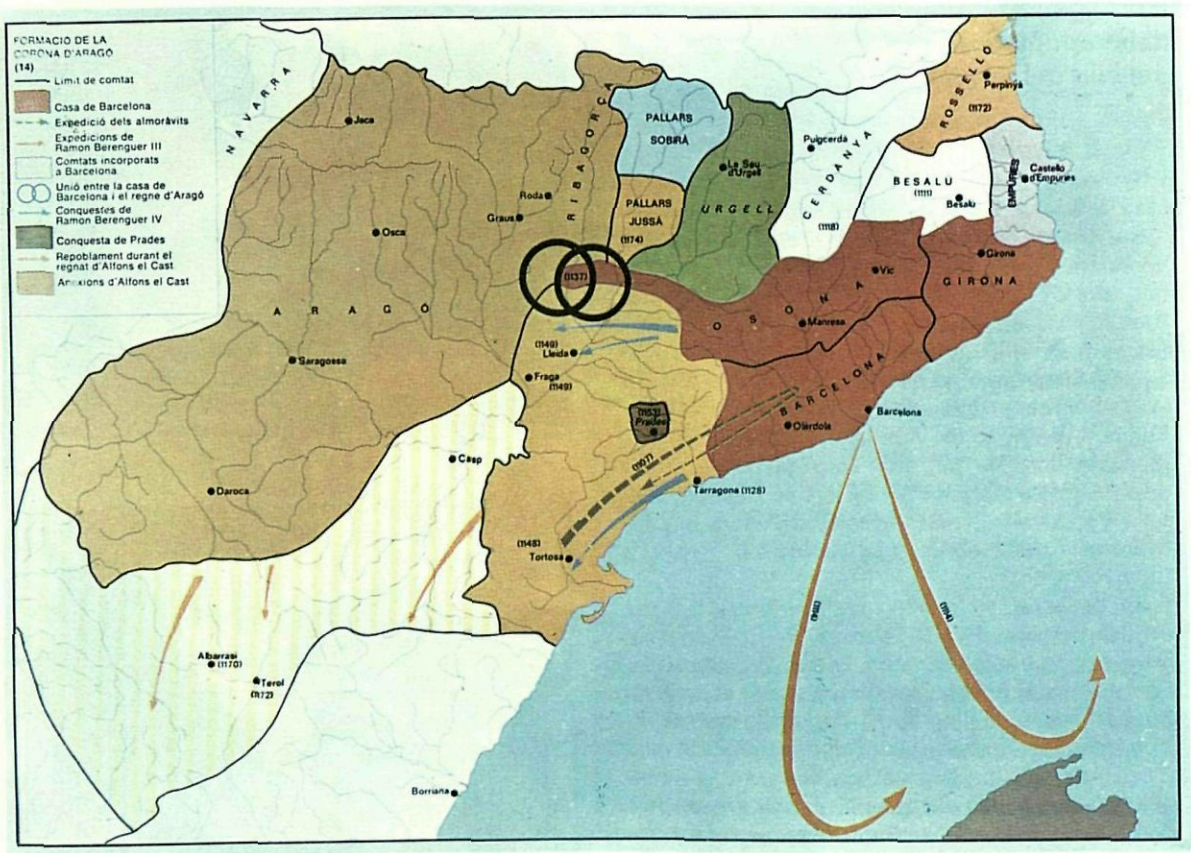

Mapa de la formació de la Corona d'Aragó. (De l'Atlas de Catalunya, geogràfic, econòmic i històric, *Barcelona, 1974)*

UN PAÍS CATALÀ FRUSTAT? MÚRCIA

Marca mediterrània de Castella

DEPRÉS de la mort d'Ibn Hud, els sarraïns murcians, insatisfets dels seus successors, cridaren per regir-los Zayyan, el reietó musulmà de València que havia estat desposseït per Jaume I; Zayyan només governà Múrcia nou mesos (1239), puix que hi fou restaurada la dinastia hudí.

No cessà, però, el desgavell, i el 1243 els sarraïns murcians acceptaren el protectorat del rei de Castella. L'infant Alfons, el futur rei Savi, prengué possessió de Múrcia, per bé que li calgué sotmetre per la força diversos castells. Els problemes de delimitació amb el Regne cristià de València, foren resolts pel tractat d'Almiçra, segons ha estat dit. *El tractat de Tudilén (1151) entre el comte de* Barcelona i príncep d'Aragó Ramon Berenguer IV i l'emperador de Castella-Lleó Alfons VII, havia adjudicat la reconquesta de Múrcia als reis d'Aragó, però tal atribució fou canviada pel tractat de Caçola (1179), entre els reis d'Aragó-Catalunya Alfons el Cast i de Castella Alfons VIII, on fou assignada aqueixa empresa als monarques castellans. El regne de Múrcia fou constituït, doncs, com una Marca mediterrània de Castella, la qual ensems que atenyia un cobejat accés a la

mar, impossibilitava així l'expansió litoral de la Corona d'Aragó.

El domini d'Alfons el Savi mera ocupació militar

Durant la primera etapa de la reconquesta de Múrcia el domini castellà fou una simple ocupació militar sense a penes repoblació. Alfons el Savi instal·là alguns nuclis de cristians a Alacant i a Oriola el 1252, però gairebé tot el territori continuà conreat pels musulmans, i fou repartit pel rei sant Ferran en grans latifundis, a la manera castellana; el de l'infant don Manuel, per exemple, comprenia tota la comarca del Vinalopó, des d'Elx a Villena i encara Aiora. Tanmateix, la majoria dels cavallers heretats a les terres alacantines i murcianes, no se'n feren càrrec i preferiren anar-se'n a les campanyes de Jaén i de Sevilla, que oferien bones possibilitats de guanys.

El tracte dur i l'absentisme dels senyors castellans, provocaren la sublevació general dels moros murcians, la qual era atiada pel rei musulmà de Granada al-Ahmar. Aleshores Alfons el Savi demanà socors al seu sogre Jaume I (1264), el qual no fou gens ajudat per la noblesa aragonesa, ressentida pel migrat profit que havia tret de la reconquesta valenciana, i el refermaren llavors només catalans i valencians. La campanya fou breu, i Jaume I el Conqueridor, respectuós amb els tractats, retornà generosament al seu gendre les terres alacantines i murcianes, sense obtenir-ne res a canvi.

La repoblació catalana de Múrcia per Jaume I

Llavors, el 1266, sí que hi hagué una veritable repoblació del territori amb els soldats de l'host jaumina. Segons referix el rei en la seva **Crònica**: *"De mantinent retem la ciutat de Múrcia a don Alfonso (García e ell prés possessió de l'alcàsser e més-hi ses guaites... E sobre açò, poblam-hi bé deu milia hòmens d'armes de nostra terra e d'altres, e que ells romanguessen aquí"*; aleshores la

"E la crida anà en la host que anassen combatre: e armaren-se, e moc-se la batalla; e combatien-los, los de la host, a escut e a llança; e tot los ballesters de la host que hi eren." Fragments de les pintures murals del Tinell, del segle XIII. Hi veiem representats els ballesters i els llancers dels quals parla la Crònica.
(Foto Ernest Esteve)

L'estàtua de Jaume I el Conqueridor (obra de Josep Bover) que flanqueja la porta d'entrada a l'Ajuntament de Barcelona. (Foto Arxiu Mas)

fragmentació de les heretats fou, potser, excessiva. De la ciutat de Múrcia diu la **Crònica** de Muntaner, que Jaume I, després partir-la entre musulmans i cristians, *"poblà-la tota de catalans"*, i així mateix, la **Crònica** d'Alfons el Savi reconeix que com que ell *"non podia haver gentes de la su tierra que la poblassen vinieron-y e poblaron muchos catalanes de los que eran venidos a poblar en el Reyno de Valencia"*. En efecte, els castellans, absorbits pel poblament de Sevilla, no podien participar gaire en el Múrcia.

En repartir el territori murcià, el nombre d'hisendats catalans fou considerable. Gual Camarena n'ha fet el recompte: dels 2.385 que figuren en el Repartiment, 1.108 són catalans estrictes i altres 175 de la Corona d'Aragó; els catalanòfons sembla que ultrapassen el 45 %. Lluís Rubio ha fet veure com en la documentació murciana dels anys 1248-1295, són catalans més de la meitat dels llinatges que hi figuren, els dels notaris inclosos. Encara avui són catalans molts dels cognoms murcians, per bé que més o menys desfigurats ortogràficament: Reche, Puche, Pujalte, Bienvingud, Rabaza, Campoy, Capmany, Cerdan, Palao, Olcina, etc.; Rosselló Verger considera que llur proporció ultrapassa el 20 %.

L'ocupació de Jaume I ben acceptada

Quan unes dècades més tard el rei d'Aragó Jaume II, en guerra amb el de Castella Ferran IV, tornà a ocupar Múrcia, fou acceptat de grat pels habitants, puix que, segons conta el cronista murcià, Cascales (1621): *"era recibido de todos con grande fiesta, y reconocido por señor. Tuvo gran facilidad el rey en el rendimiento de Murcia, porque los pobladores, como dicho habemos, eran los más, catalanes y aragoneses, y en tan poco tiempo como había passado de la población acà, no había perdido la vasija el sabor de lo que recibió primero."*

A Jaume I no li pertocava d'organitzar l'explotació agrària a Múrcia, i censurà el criteri minifundista amb què l'havia feta el seu gendre, Alfons X de Castella, que havia caigut en els dos extrems. En els famosos consells que li donà a Burgos el 1269, criticava que als repobladors de Múrcia *"daven-lurs vint tafulles o trenta, o al qui més en daven, daven-ne cinquanta, e que cinquanta tafulles no eren sinó dues jovades de València, que no fan sinó dotze cafices de sembradura"*, quantitat insuficient perquè un noble hi fos ben heretat, segons refereix el **Llibre dels Feyts.**

Costums, lleis i mots catalans

La preponderància dels catalans en la veritable conquesta i repoblació de Múrcia, anava a significar que s'hi establirien costums, usos i fins i tot lleis, aliens als castellans, i també, cal dir-ho, la llengua catalana, la varietat de la qual parlada llavors en aquelles terres, la qualificà cordialment Ramon Muntaner com *"lo pus bell catalanesc del món"*.

Els residus catalans en la toponímia murciana són abundants, principalment al litoral: Cabo Roig, Cabo Negrete, Isla Grossa, Portmán, Calblanque, Calnegre, Calarreona, etc., i farallones, golas, etc. Garcia Soriano, autor del millor vocabulari murcià publicat, reconeix que gairebé la meitat del lèxic peculiar de la regió és d'origen català, però encara fa curt, puix que molts dels mots murcians que ell considera aragonesismes, de fet són també catalanismes.

Infaustes conseqüències del tractat de Caçola

Els historiadors valencians han criticat unànimement el tractat de Caçola (1179), que tancava les possibilitats d'expansió peninsular d'aragonesos, catalans i valencians. El sereníssim Regne de Múrcia hauria pogut esdevenir un altre dels estats autònoms de la Corona d'Aragó, la qual, amb una frontera amb el regne musulmà de Granada, hauria tingut encara noves possibilitats de Reconquesta. Posteriorment Jaume II ja emprengué una política en tal sentit, segons ha comentat Dufourcq.

En canvi, molts dels moderns historiadors murcians i, no cal dir-ho, els polítics, minimitzen el rerafons català de Múrcia, ben palès en la seva història, lèxic, etnografia, etc. El geògraf Rosselló Verger ha posat en relleu la catalanitat residual de Múrcia, en un bell assaig el títol del qual hem apropiat com a epígraf d'aquest capítol, que, com ell, voldríem que no fos interpretat com cap pretensió d'imperialisme o d'irredentisme, sinó simplement com un afany de comprensió fraterna.

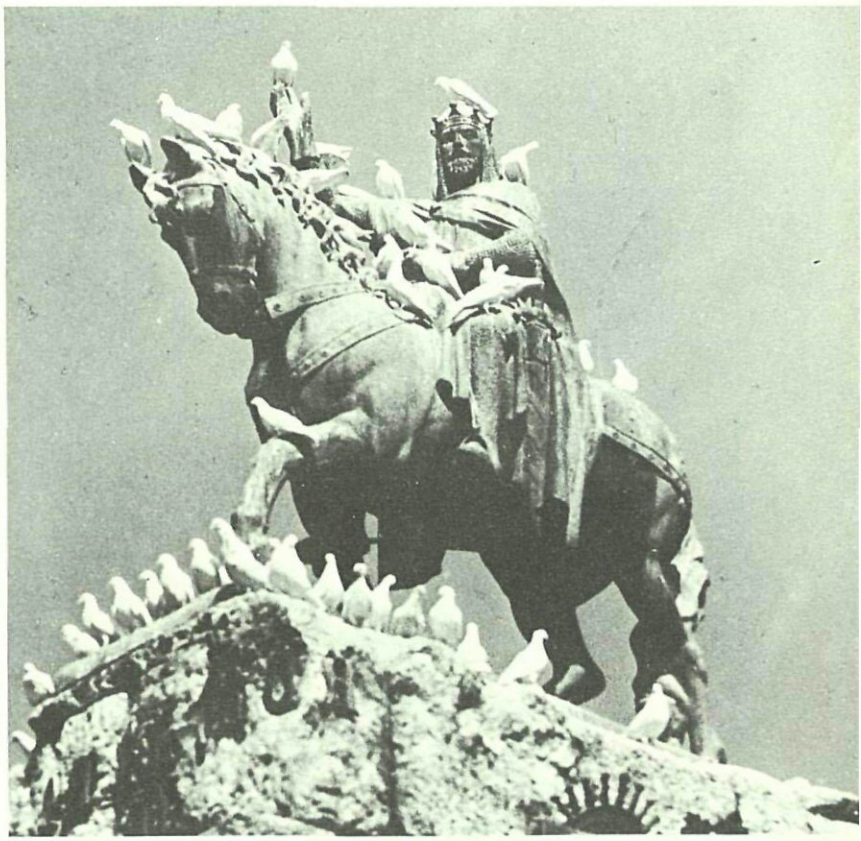

Monument a Jaume I a Palma de Mallorca. "...e plaer-vos ha, e tindrem per bo que vós aquella illa conquirats." (Foto Cuyàs)

"E aquell dia, en lo qual nostra Cort haviem manada, fom en Barcelona nós e l'arquebisbe, e els bisbes, e els rics-hòmens altambé." *Fragment de la pintura mural del Palau Aguilar de Barcelona, on és representada la reunió de les Corts que decidiren la conquesta de Mallorca. (Foto Ernest Esteve)*

BALANÇ I SEQÜELES

El desafortunat repartiment testamentari dels regnes

La nostra època és molt aficionada a les desmitificacions i és ben notori que la nostra gent rebutja les apologies i prefereix la crítica. Però l'historiador, prou que ho sabem, no té dret a erigir-se en jutge i dictaminar quins personatges històrics són bons i quins dolents, sinó que ha d'esforçar-se per aclarir com es produïren realment els fets i intentar de comprendre per quins motius llurs protagonistes procediren d'aquella manera i no d'aquella altra, i provar de fer el balanç dels resultats de llur actitud i llur activitat.

Cal, prèviament, situar el personatge en la seva època, i la de Jaume I, segons comentava Nicolau d'Olwer, fou de grans canvis, de franca transició: la del traspàs de l'Estat patrimonial a la monarquia paccionada, i de l'homenatge feudal individual al jurament col·lectiu, amb l'aparició del tercer estat. Però el poder legislatiu encara el tenia tot el rei, el qual, amb consell o sense, prenia les decisions, dictava les lleis, i repartia els estats entre els seus fills.

Jaume I, que tant hagué de lluitar contra les pretensions feudals dels seus nobles, tingué sempre un concepte patrimonial de la monarquia, el qual aleshores ja començava a ser anacrònic; la Casa de França, per exemple, ja no repartia mai. En els seus repetits testaments Jaume I dividia sempre els seus estats en dos o tres lots, per tal de fer reis gairebé tots els seus fills mascles. És indubtable que Jaume I, si de cas arribà a tenir una concepció nacional del seu poble, la sacrificà decididament i reiterada a consideracions d'interès familiar. La partició testamentària provocà greus conflictes ja durant la seva vida, i a la seva mort, com esdevé gairebé sempre, resultà inviable.

"E convidà En Pere Martell, ciutadà de Barcelona, e que sabia molt de mar, a nós e a tots aquells nobles qui eren aquí ab nós. E sus quan nós haguem prop de menjat, llevaren-se paraules entre ells. E dixem: —Quina terra era Mallorques, ni quant té son regne? E demanaren-ho a En Pere Martell, per ço com era cònit de galees, e En Pere Martell dix-los que els en diria noves per ço car ja hi havia estat una vegada o dues, e afaiçonava que l'illa de Mallorques tenia trò a tres-centes milles que la volvien en torn: e Menorca era contra la part de Sardenya, contra aquella illa que era a la part de Grag: e Eivissa que era a la part de Garbi: e Mallorca era cap de les altres illes, e feien ço que el senyor de Mallorques los manava, e havia-hi una altra illa en què habitaven sarraïns, que havia nom la Formentera, e era prop d'Eivissa, e havia de freu de mar entre Eivissa e la Formentera una milla."

Miniatura del manuscrit del segle XIV, procedent del monestir de Poblet, avui a la Biblioteca Universitària de Barcelona, que conté la Crònica o Llibre del Feits *de Jaume el Conqueridor. Representa el banquet a casa de Pere Martell, a Tarragona, en què l'amfitrió, en fer una suggestiva descripció de les Balears infongué en l'ànim del rei i dels barons l'entusiasme per la futura conquesta de Mallorca.*
(Foto Ernest Esteve)

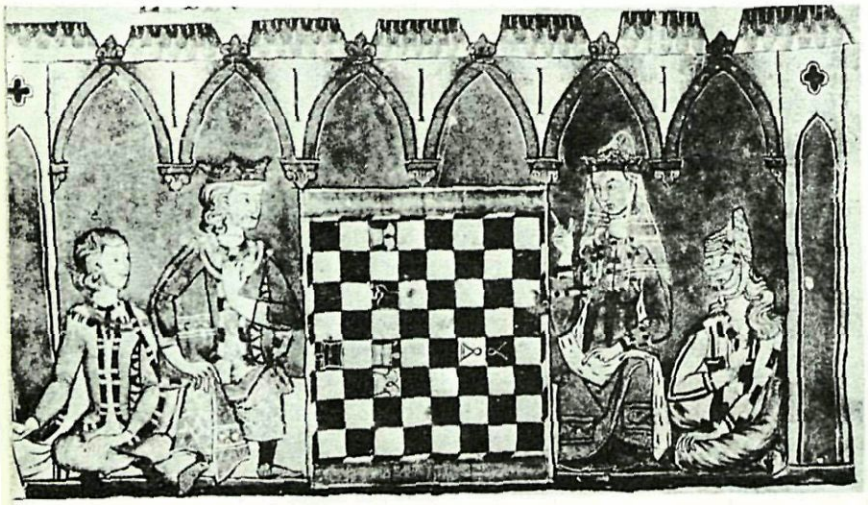

Els cavallers retrobaven en els escacs situacions semblants a les de la guerra. D'aquí que l'afecció a aquest joc, procedent de l'Orient s'estengués ràpidament. El rei Alfons X el Savi de Castella jugant una partida d'escacs amb la seva esposa Violant, filla de Jaume I.

Una política exterior discutible però fructífera

Diverses vegadas Jaume I hagué de prendre decisions difícils i, per tant discutibles. Obedient al papa, evità sempre la guerra amb els monarques cristians, política que, duta a ultrança, no sempre és profitosa. Abandonà Occitània perquè s'hi oposaven Castella i França i el Papat. Renuncià a Navarra perquè s'hi oposaven Castella i França. Sempre s'estimà més lluitar contra els moros, que eren dèbils, i guanyà així Mallorca i València, i també reconquerí Múrcia, la qual, magnànimament, cedí al seu gendre. Si a Occitània i a Navarra havia abdicat d'una molt favorable situació de dret, a Múrcia renunciava a una no menys avantatjosa situació de fet. En preferir la Reconquesta, Jaume I configurava el domini lingüístic català i contribuïa a l'emancipació de l'idioma de la tutela literària de la llengua d'oc, i podem creure, amb Ferran Soldevila, que els èxits obtinguts li donen la raó.

Lletra capitular, miniatura que representa Jaume I. Del llibre dels Privilegis dels Reis de Mallorca, *conservat a l'Arxiu Històric de Palma. (Foto Arxiu Mas)*

Jaume I amb la seva cort. L'espasa és el signe del poder del rei, quan el poder és adquirit per conquesta. Miniatura de la versió aragonesa del tractat Vidal Major. *(Foto del llibre* Ars Hispaniae, *de Joan Ainaud de Lasarte i Jesús Domingo. Madrid, 1958)*

ELS NADALS DEL REI JAUME I

ELS NADALS DEL REI JAUME I

Agustí Duran i Sanpere

Façana de l'església del monestir de Santes Creus, un dels cenobis protegits per la nostra casa reial i on hi ha les tombes de Pere el Gran (fill de Jaume I) i de Jaume II, el Just. (Foto Pere Català)

ACLARIMENT

És norma d'aquestes Nadales que tots els textos siguin originals i escrits exprofés per llurs autors. En cas contrari, són publicats en forma d'antologia.

Enguany, però, trenquem excepcionalment la dita norma amb aquest breu escrit d'Agustí Duran i Sanpere. Ho fem atenent el reconegut prestigi literari de l'il·lustre historiador i pel tema glossat, tan escaient en les festes amb motiu de les quals és editat aquest llibre.

GAIREBÉ seixanta anys durà el regnat del rei Jaume, que la Història coneix amb el dictat del Conqueridor. Durant aquest temps dilatat, el rei recorregué incessantment les terres heretades, les que ell mateix afegí al seu govern a força d'armes, i algunes que corresponien a d'altres sobirans, els seus parents.

Aquesta vida de continus viatges, règim habitual dels reis medievals, obligava els castells, les ciutats i àdhuc molts petits llocs, a tenir sempre disposats llurs palaus –com eren anomenades les residències reials, per humils que fossin– perquè el rei i el seu seguici s'hi poguessin aturar, fos de trànsit o de més o menys llarga permanència. Aquesta condició i la forçosa lentitud dels viatges expliquen el fet de trobar la cort en les poblacions més diverses amb motiu de festes familiars o religioses: noces, bateigs, quaresmes o pasqües. Tot i així, podem constatar la presència del rei Jaume a Barcelona en deu Nadals diferents, molt jove encara el primer, i a la fi del seu regnat el darrer. No tots deixaren empremta històrica de la mateixa profunditat. Alguns, potser els més feliços, degueren transcórrer en la intimitat de la cort o de la família, sense traslluir cap acte que meresqués honors de cronista. N'hi hagué d'altres, en canvi, singularment memorables.

El primer Nadal que, segons alguns autors, el rei Jaume passà a Barcelona correspon a l'any 1218, quan el rei tenia a penes deu anys. Les cròniques i els documents de l'època han deixat aquesta efemèride sumida en una densa penombra, enmig de la qual resulta difícil de precisar figures i actituds. Aquell any, el dia 10 d'agost, havia estat fundat a Barcelona, segons velles tradicions l'orde mercenari de redempció de captius, com a efecte immediat de la portentosa aparició de la Mare de Déu al rei, a sant Ramon de Penyafort, el seu confessor, i a sant Pere Nolasc. Però cal procedir amb cautela en voler precisar les dates i els fets inicials de la Mercè, perquè entre les dades incontrovertibles s'han infiltrat d'antic notícies dubtoses i asseveracions falses. Sembla

apòcrif, per exemple, el document citat per alguns autors segons el qual els afers de la fundació atenyeren dies molt avançats del mes de desembre d'aquell any, pròxims al Nadal. Concretament, es tracta del suposat privilegi donat des de Barcelona pel rei, a sant Pere Nolasc, per tal que pogués fundar un convent del nou orde a qualsevol lloc del regne.

L'any 1688 l'escultor Jaume Roig treballava en l'obra d'un retaule per a la catedral de Barcelona, on hi havia d'haver una representació en alt relleu de l'acte d'imposar sant Ramon de Penyafort l'hàbit mercenari a sant Pere Nolasc en presència del rei Jaume, del bisbe Berenguer de Palou i de molts altres personatges, mentre la Mare de Déu, duta per una nuvolada d'àngels, dominaria l'escena i presentaria l'escut que havia de distingir el nou orde. El retaule, totalment conservat, fa honor als corrents abarrocats de la fi del segle XVII; l'autor hi representà els personatges amb la indumentària i el caràcter de l'època de la pintura amb un realisme que, als nostres ulls, ara resulta pintoresc.

Cal suposar, tanmateix, que, amb documents fefaents o sense, el primer Nadal que el rei Jaume celebrava a Barcelona havia de tenir vives ressonàncies de la recent fundació, encara que el prodigi de la seva inspiració no hagués estat tan espectacularment miraculós com diu la pietosa tradició de l'orde.

Deu anys més tard, el rei passà el Nadal a Barcelona, aquesta vegada dedicat no als afers religiosos, als quals els esqueia la imprecisa nebulositat que hem comentat, sinó a l'organització de campanyes militars de projecció històrica clara i precisa. Es tractava d'una de les empreses més importants del regnat: la conquesta de Mallorca.

Ja el dia 21 de desembre de l'any 1228, el rei havia celebrat corts generals en el seu palau de Barcelona, per tal de rebre consell sobre l'agosarat projecte. Allí hi havia l'arquebisbe de Tarragona i els bisbes de Barcelona, de Vic i de Girona, a més del millor de la noblesa: els Montcada, Em-

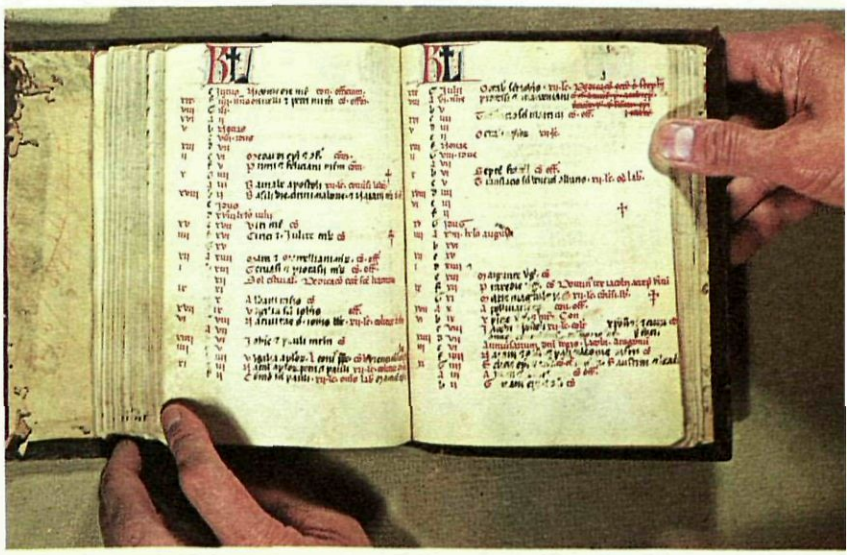

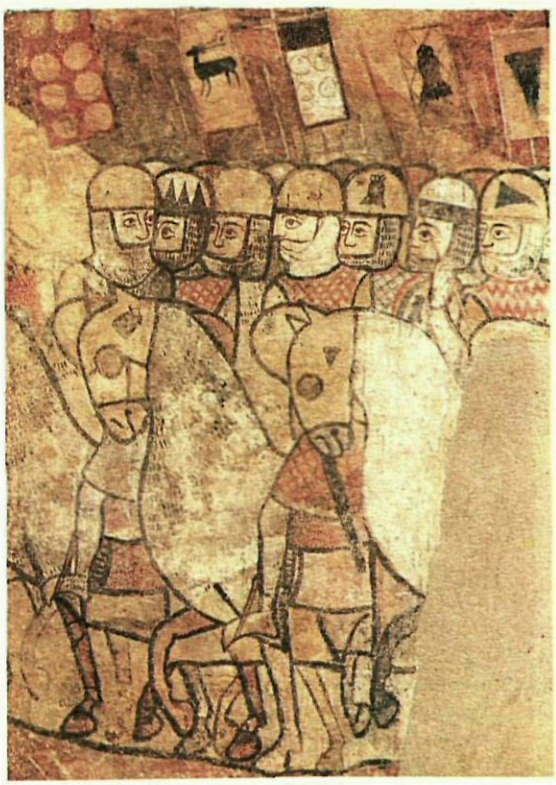

Breviari de Poblet, *manuscrit núm. 14. Foli del calendari en el qual consta la commemoració litúrgica de la data aniversari de la presa d'hàbit del rei Jaume com a monjo cistercenc de Poblet –pocs dies abans de morir–, i l'ofici funeral en la data aniversari de la seva mort. Com es pot veure, els monjos de darreries del segle XIV celebraven litúrgicament aquestes dues dates.*

La cavalleria catalana. "E quan fom pujat en la serra no eren ab nós pus que dotze cavallers: e venc la senyera de don Nuno, e Rotlan Lai, qui la tenia, e Siri Guilleumes, fill del rei de Navarra: e podien ésser tro a setanta cavallers e passaren denant nós."

Duel medieval entre cavallers. Miniatura del Llibre Verd, *conservat a l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona (Reproducció del llibre Ars Hispaniae)*

púries, Alemany, Mataplana, Cervelló, Bearn i Rocabertí. Només en anunciar aquesta sèrie de noms, sembla que prenen vida aquelles lleus pintures murals descobertes al Palau Reial de Barcelona, en les quals apareix un seguici militat en marxa, primer els cavallers, després els infants, uns i altres revestits d'armes amb els escuts d'aquells llinatges, escuts que també ostenten les banderes i els penons que segueixen al darrera. En són un testimoni encara més clar, les pintures murals, contemporànies o poc posteriors a la gesta, descobertes a la casa de Berenguer d'Aguilar, del carrer de Montcada, en les quals és representat el setge de la Ciutat de Mallorca.

Dos dies després quedà acordada en forma definitiva l'expedició a Mallorca i a les altres illes Balears per al mes de maig pròxim, i foren determinades la remuneració que calia donar als que hi participarien i la forma de fer el repartiment de les terres conquerides. El bisbe de Barcelona prometé d'acudir-hi amb cent cavallers; Nuno Sanç, amb altres cent; el comte d'Empúries, amb setanta; Hug de Mataplana i Guillem de Pinós, amb cinquanta. Desclot diu en la seva **Crònica** que la vigília de Nadal el rei vetllà tota la nit a la seu de Barcelona amb els seus cavallers, on oïren missa, i després menjaren tots junts i anaren a bornar, i feren molta festa.

La perspectiva del repartiment degué torbar la pau que les festes de Nadal requerien, en el Palau Reial i en els estatges de tants nobles inscrits. El darrer dia de l'any, encara són signats documents reials concedint terres i drets i, entre ells, la cessió a la seu barcelonina del govern eclesiàstic de les Illes.

Són diversos els Nadals que el rei Jaume celebrà acompanyat del seu gendre, el rei Alfons el Savi, de Castella. Per exemple, el de l'any 1268 a Toledo. Allí hi havia l'infant Sanç, fill del rei Jaume, aleshores ja arquebisbe, preparat a cantar la seva missa nova. Jaume I anà a Toledo per assistir a l'acte. Alfons X sortí a camí, a rebre el seu sogre, i ambdós entraren solemnement a la catedral. Aquell fou un Nadal *litúrgic*.

L'any següent, ambdós reis eren a Tarassona durant els dies de Nadal. I fou en aquesta ocasió quan Jaume I donà al seu gendre els memorables consells de bon govern que deixà consignats en la seva **Crónica** com a record d'aquell Nadal *polític*. El rei Jaume deia al seu gendre, el rei Savi de Castella, que meditès bé abans de prometre alguna cosa, perquè una vegada promesa no podria fer sinó honor a la seva paraula; que mantingués així mateix les concessions fetes; que s'esmercés a conservar la seva gent addicta i fidel; que si no podia conservar-los tots, s'assegurés, si més no, els eclesiàstics i les ciutats, mai tan fàcilment avalotats contra el rei com ho són els cavallers. I li recomanava encara, com a rei de més llarga expe-

riència, que no exercís justícia encobertament, sinó amb tota publicitat.

La darrera vegada que el Nadal sorprèn el rei Jaume a Barcelona és el 1274. Novament hi ha amb ell el rei Savi de Castella. Aquesta vegada vingué també la seva esposa, Violant, la filla del Conqueridor. Altre cop Alfons es refugia en l'experiència i el prestigi del seu sogre. En la quietud d'una estança del Palau Reial situada probablement, com les altres, a la part més alta, potser amb vistes al mar, com els abellia de tenir-les els successius ocupants del palau, ambdós reis parlen d'afers transcendentals. El castellà duia el pit ple de les velles pretensions a la corona imperial d'Alemanya. Ara volia visitar el papa. Per això havia sortit del seu regne i ja havia fet molt de camí.

El rei Savi parlà al rei Conqueridor dels seus sagrats drets a la corona imperial, i de la imminència de veure'ls reconeguts per tots, després que la mort del seu contrincant, Ricard de Cornualles, li havia deixat lliure el camí. Li parlà de les quantioses sumes que aquell plet li costava i de les adhesions de prínceps i ciutats, així com de les possibilitats de sumar-hi també la voluntat de poderoses repúbliques italianes. Li parlà, per fi, del seu propòsit de presentar-se al papa Gregori X, resident aleshores de Bellcaire, de Provença, per tal d'impetrar la seva protecció decisiva en la qüestió de l'Imperi. El rei Alfons de Castella preguntà al seu sogre, el rei Jaume de Catalunya-Aragó, quin era el seu parer respecte al projectat viatge, i la resposta que obtingué fou concisa, clara i tallant: *"Que per nulla res ell no hi anàs."*

Així acabà aquell Nadal *diplomàtic*. El rei de Castella no sabé aprofitar la visió real dels fets que encloïa el consell del rei català; anà a veure el papa i hagué de retornar apressadament a les seves terres, aclaparat per la feixuguesa del seu fracàs i cridat per acudir urgentment a combatre les insurreccions que s'havien produït en la seva absència.

El rei Jaume no havia de celebrar cap més Nadal al seu palau de Barcelona, i aquell fou el penúltim Nadal del rei. La mort, que ja el sotjava, només li atorgà una curta pròrroga de vida.

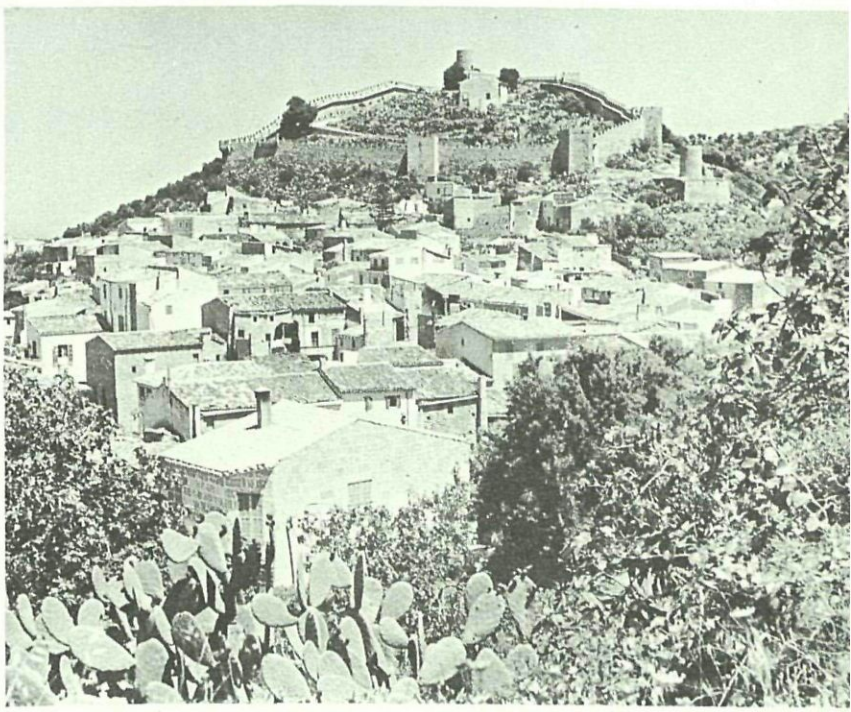

"Nós erem a Mallorques, al Cap de la Pera, quan Menorques se reté..." Castell de Capdepera, el punt més oriental de Mallorca.
(Foto Cuyàs)

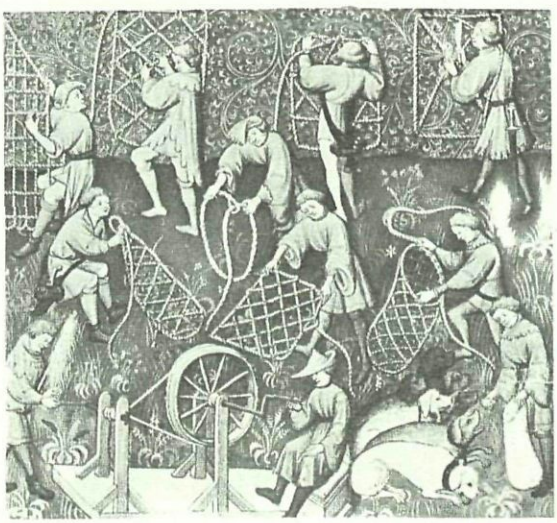

Tomba del rei Jaume I, al monestir de Poblet, restaurada per Frederic Marés. El monarca porta una dalmàtica. A l'altra banda d'aquesta tomba –que reproduïm a la portada d'aquest llibre– poden observar-se (per la diferència de color de la pedra) fragments conservats de l'escultura original, en la qual el rei va vestit de monjo i que fou destruïda l'any 1835. En l'una i l'altra figuració, el sobirà porta els atributs reials: corona i espasa.
(Foto Ernest Esteve)

"E segons que els sarrains nos contaren, deïen que viren entrar primer a cavall un cavaller blanc ab armes blanques; e açò deu ésser nostra creença que fos sent Jordi, car en estòries trobam que en altres batalles l'han vist de crestians e de sarrains moltes vegades." *Fragment de la taula de sant Jordi, obra de* Pere Nisart, segle XV, *Museu Diocesà de Palma.* *Hi és representat sant Jordi dalt d'un cavall blanc –a la ilustració apareix només el colze del sant-cavaller–, i al fons la ciutat de Mallorca, ocupada pels musulmans.* *(Foto Arxiu Mas)*

LA LLENGUA
COM A
VINCLE D'UNIÓ
ENTRE ELS
PAÏSOS CATALANS.

LA LLENGUA COM A VINCLE D'UNIÓ ENTRE ELS PAÏSOS CATALANS.

Francesc de B. Moll

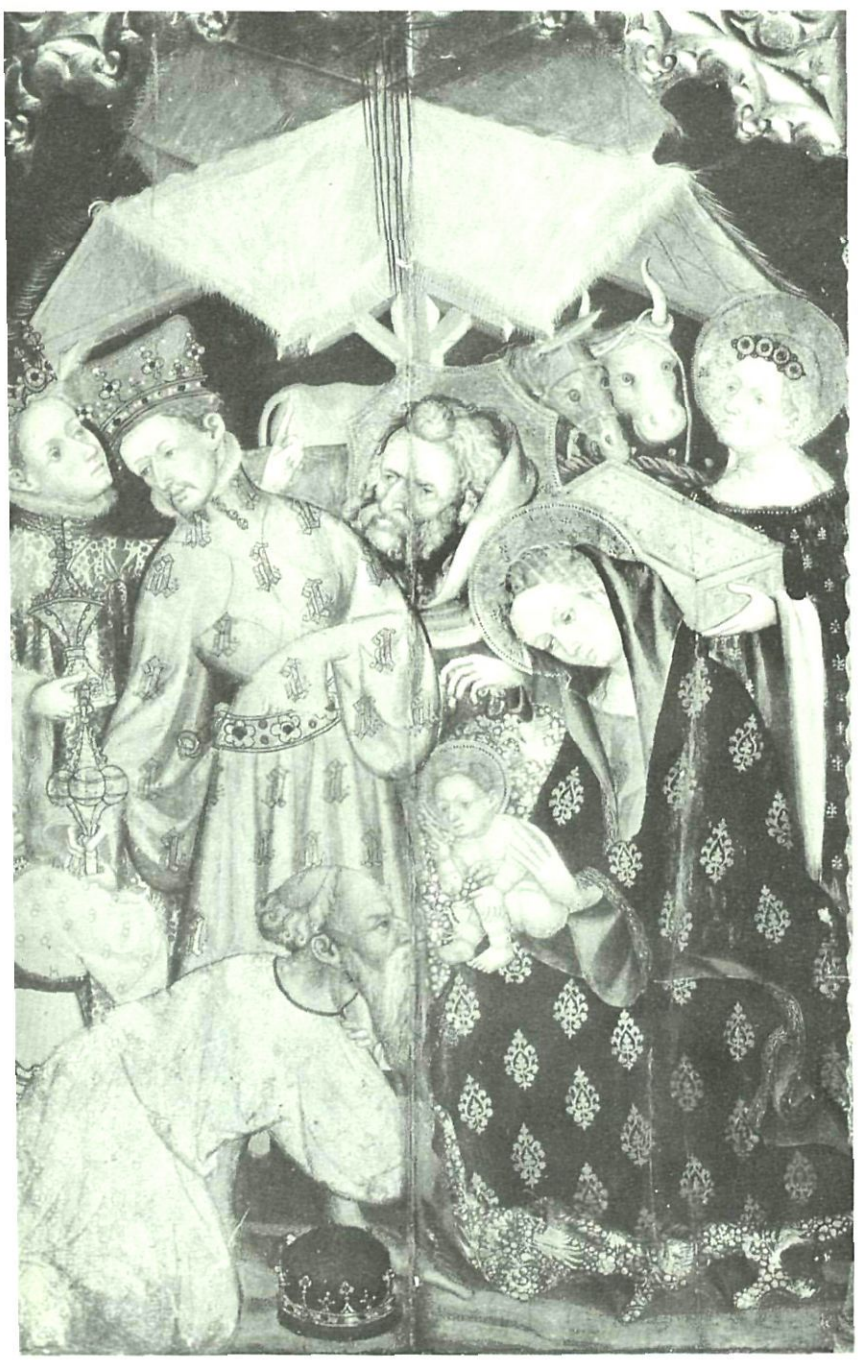

EN commemorar el setè centenari de la mort del rei En Jaume I, no podem deixar de fixar-nos en un detall important del seu darrer testament. En aquest document el gran rei divideix els seus estats en dues parts, corresponents als fills Pere i Jaume: al primer li adjudica Aragó, Cataluya i València; al segon, el Rosselló, la Cerdanya,Montpeller i les illes de Mallorca i Eivissa (amb el dret damunt Menorca com a sotmesa i tributària).

Aquesta partició, encaminada a satisfer tots dos fills, determinava una dualitat de domini per al conjunt de les terres on es parlava català: els comtats catalans i el Regne de València quedaven sota el rei d'Aragó, i les Illes i la regió transpirenaica esdevenien l'heretatge del rei de Mallorca.

Lluites entre germans

L'ampliació de territori obtinguda per Jaume I amb la onquesta de les Balears i de València havia determinat una transmigració de pobladors, quasi totalment catalans a les Illes, i barrejats de catalans i aragonesos en la repoblació de les terres del Sud. Era una dualitat de domini perillosa, com es va demostrar ben prest amb les lluites dels dos germans, que, continuades per llurs successors, culminaren en l'esfondrament del Regne de Mallorques sota l'acció militar de Pere el Cerimoniós (1349).

Amb aquesta desfeta, les Illes tornaven a integrar-se a la unitat amb Catalunya, d'on els havia vingut la llengua tan gloriosament conreada per Ramon Llull. Quedaven també vinculades políticament a València, on s'obria la flor de la literatura que en el segle següent havia de constituir el millor tresor del renaixement clàssic de l'Espanya oriental.

Aquestes terres –Catalunya, València, Rosselló i Mallorca– remanien entrelligades sota un ceptre únic, però deslligades administrativament per les autonomies respectives: Catalunya continuava

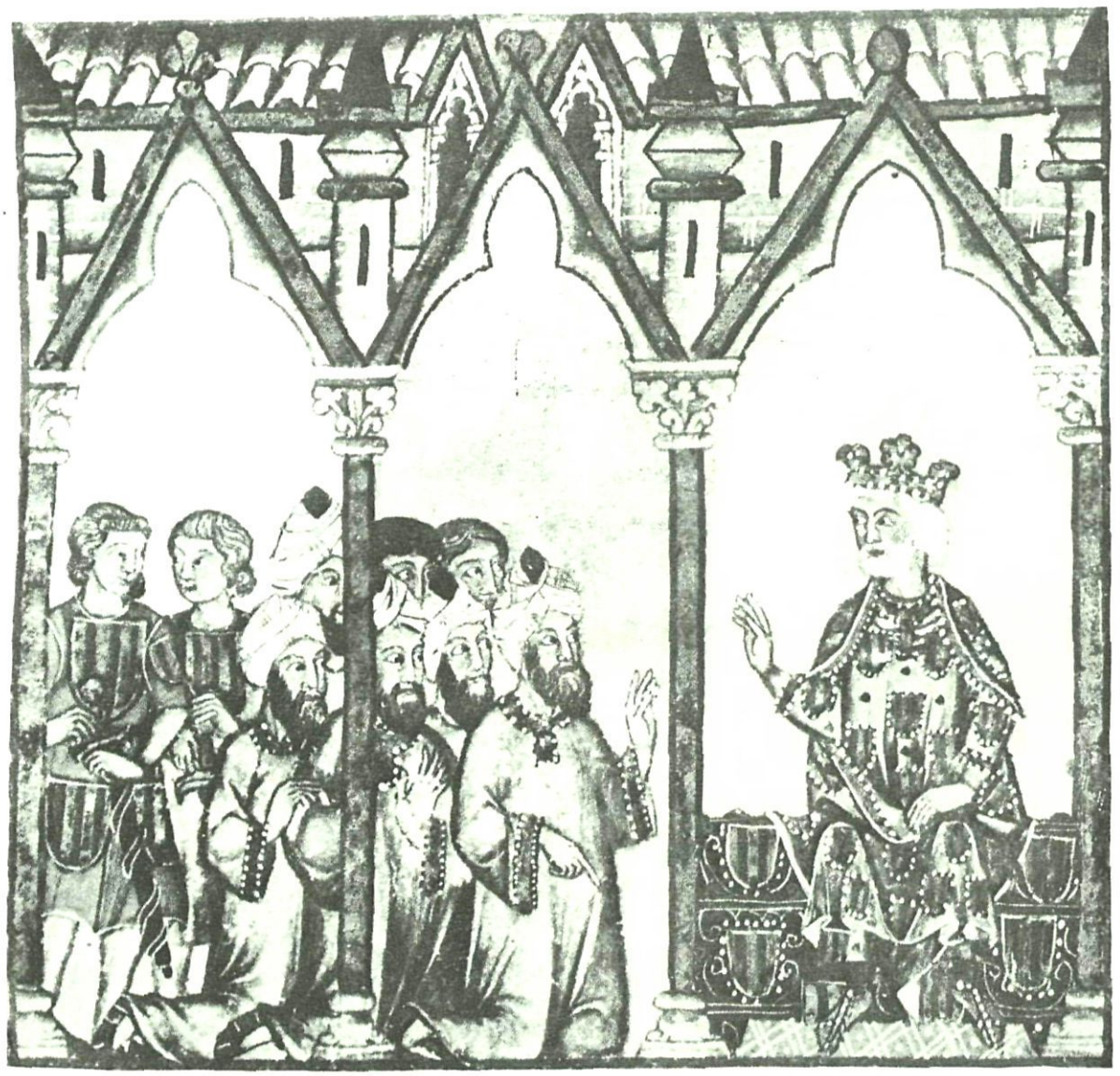

Jaume I, assegut, escolta els sarraïns murcians que li expliquen un miracle de la Verge.

L'únic retrat contemporani del rei és el reproduït a la pàgina miniada dedicada als miracles de la Verge de la Reixaca de les Cantigas de Santa Maria *escrites pel seu gendre Alfons el Savi de Castella. Biblioteca de El Escorial.*

essent un conjunt de comtats; València tenia el títol de "regne", i el mateix títol prenien les nostres illes, anomenades "regne de Mallorques".

Aquesta triple personalitat política, plasmada en tres legislacions diferents, implicava una independència efectiva entre els territoris: ja no serien tres regions d'un país; serien tres països, l'unic aglutinant dels quals era la corona posada sobre un sol cap.

Plenament catalans

En el primer segle de la conquesta, els valencians i els mallorquins se sentien plenament catalans: en gran majoria eren fills o néts de persones nascudes a Catalunya, i era natural que encara tinguessin consciència clara de llur radical catala-

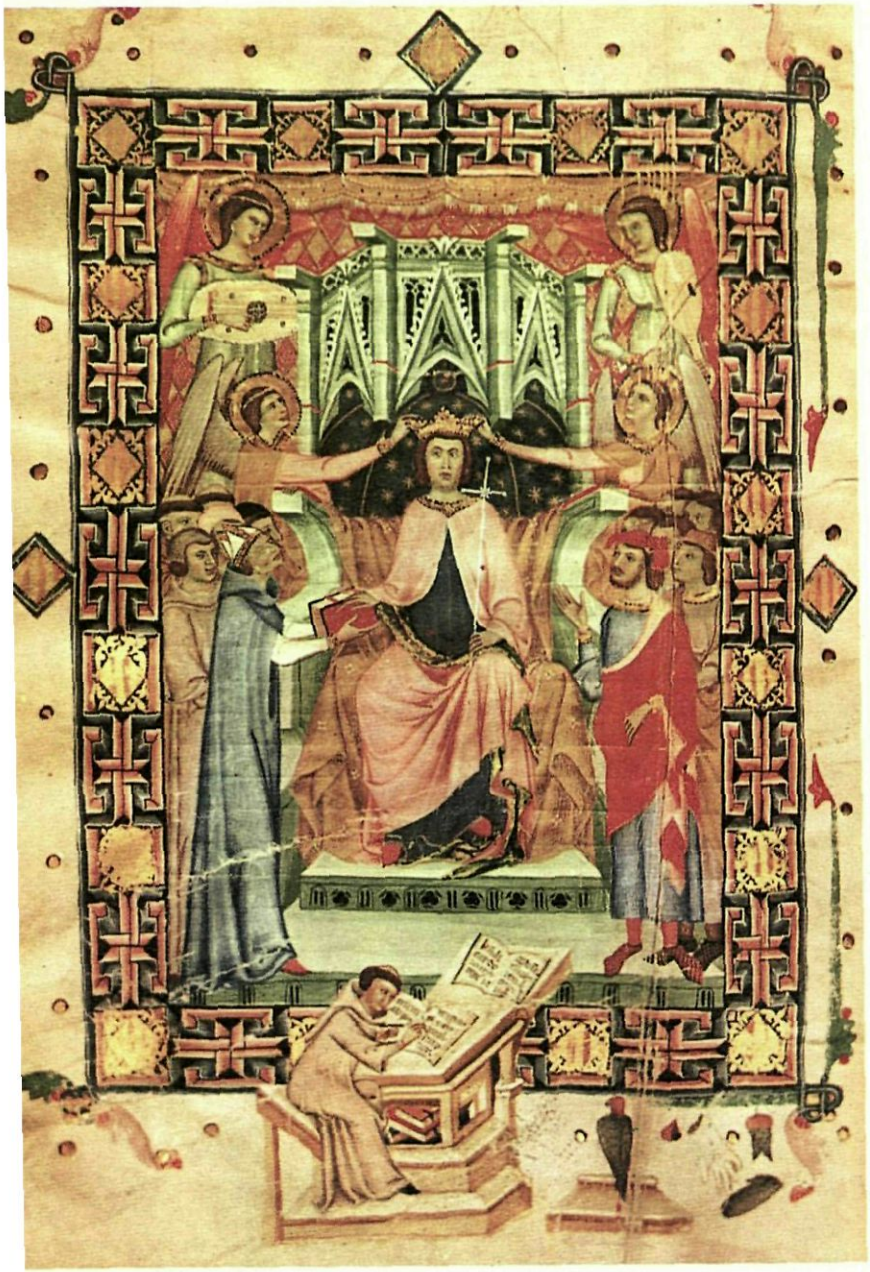

Portada del Llibre dels Privilegis de Mallorca, escrit el 1334, amb la figura del rei Jaume I coronat per dos àngels.

Al peu, el retrat del prevere i escrivà Romeu des Poal, assegut en el seu escriptori.

nitat. Però després de la tercera generació va anar debilitant-se cada vegada més el sentit genealògic dels repobladors d'aquestes terres marginals, i fent-se més fort el sentiment autonòmic de cadascuna, en el segle XV ja no hi havia gaire gent de València o de Mallorca que digués "som catalans"; deien "som valencians" o "som mallorquins".

Una mateixa llèngua

Això no era, però, tan simple en referir-se a la llengua que es parlava i s'escrivia en aquestes regions, i que indubtablement era la mateixa per a totes. És veritat que a les terres valencianes la manera de parlar diferia, en alguns detalls importants, de la de Barcelona i de la de Mallorca, però no perquè el parlar valencià hagués tingut una evolució pròpia molt divergent, sinó perquè era una prolongació del parlar de Lleida, que des de sempre havia constituït un dialecte ben caracteritzat enfront del català oriental. I el parlar de les Balears tenia també trets dialectals propis, sobretot per conservació de fenòmens que a les terres continentals havien esdevingut arcaismes.

Dos prejudicis contra la idea d'unitat

La llengua de tots els territoris que he anomenat era la catalana. Però contra la idea d'aquesta unitat conspiraven dos prejudicis: primer, la sobrevaloració de les diferències dialectals, principalment en la fonètica i en el lèxic, que eren ben perceptibles en la conversa entre un barceloní, un valencià i un mallorquí; i segon, la pruïja de posseir cada "regne" la seva pròpia llengua i sobretot de no anomenar-la catalana, perquè si València i les Illes "no eren Catalunya", llurs habitants "no eren catalans".

Per aquesta motivació política s'explica que ja en el segle XII comencés a prendre força un procés –mental o imaginatiu– de disgregació

lingüística de València i les Illes en relació a Catalunya. Aquella dita: *"Els arbres no deixen veure el bosc"*, es pot aplicar amb tota la raó a aqueix procés. La gent dels "regnes" s'adonava dels detalls diferencials de llur parlar i el del Principat, però no veien que, per damunt dels detalls, l'estructura de l'idioma es mantenia la mateixa per a les tres regions autònomes.

D'aquesta manca de perspectiva provenia que alguns escriptors adoptessin els noms de "llengua valenciana" i "llengua mallorquina". L'humanista Ferran Valentí, en el pròleg de la seva traducció de les **Paradoxa,** de Ciceró, deia: *"He posada e transferida aquesta petita obra de Tulli, gran en sentència, de lati en vulgar materno e malorquí,* **segons la ciutat on só nat e criat** *e nodrit".*

Un altre humanista, el valencià fra Antoni Canals, arribava a l'extrem d'establir diferència de tipus lingüístic entre la seva traducció de Valeri Màxim en llengua valenciana i la que altres havien fet en llengua catalana, quan diu: *"Desitjants que els hòmens qui no són gramàtics entenguen lo dit Valeri perfetament, lo qual és peregrí e poc comunicat per lo regne d'Aragó, e aço per lo estret estil que serva en sa ordinació: per què yo, a manament de vostra senyoria, he'l tret de lati en nostra volguda lengua materna valenciana, així breu com he pogut, jatse sia que altres l'hagen tret en lengua catalana; empero com lur estil sia fort larch e quasi confús..., consideri que, per tolre enuig e per satisfer en temps esdevenidor als enteniments de molts, tragués lo dit Valeri e'l comprengués en breu tractat..."*

Una de les pintures murals del segle XIII trobades al Palau Aguilar l'any 1961 representa la batalla de Portopi, a Mallorca, on trobaren la mort dos cavallers dels més apreciats per Jaume I: Guillem i Ramon de Montcada. (Foto Ernest Esteve)

Detall de les pintures murals descobertes a una casa barcelonina del carrer de Duran i Bas, amb la representació d'un cavaller català del segle XIII.

Diner de tern *de Jaume el Conqueridor. A l'anvers, la cara del rei. Al revers, la creu. Jaume I, per consell de sant Ramon de Penyafort i dels prohoms barcelonins, es comprometé solemnement a no alterar la proporció de plata d'aquesta moneda per a garantir-ne el poder adquisitiu.*

La Creu dels Montcada, a Portopi (illa de Mallorca), s'alça sobre el puig on, en el curs d'aquella batalla –i segons la descripció del Llibre dels Feits– *trobà la mort Guillem de Montcada. Poc abans havia perdut la vida el seu cosí Ramon. Jaume I plorà damunt els cossos d'aquells cavallers, els quals apreciava molt (Foto Pere Català).*

Sense característiques especials de llenguatge

Seria interessant conèixer el text de la traducció de Valeri Màxim *"en lengua catalana"*, al·ludit per Antoni Canals. Sé cert que no diferiria de la versió valenciana per gaires trets lingüístics, sinó per una major complicació estilística, que és el defecte que el frare valencià volia evitar en la seva traducció, segons es dedueix de les paraules suara transcrites. Dic això perquè no he trobat cap text escrit a València en els segles XIV i XV, que, comparat amb qualsevol text d'autor català, presenti característiques especials de llenguatge, fora d'alguns mots –simples detalls de lèxic– o del predomini de la forma en **–e** de la persona 1 del present d'indicatiu (la qual, per altra banda, es troba també usada per gent del Principat, encara que en un grau més reduït).

Això mateix apareix clarament en el **Liber Elegantiarum,** del notari valencià Joan Esteve, imprès a Venècia l'any 1489 i que cal considerar com un dels primers –si no el primer– diccionaris purament lexicals d'una llengua romànica. És un recull de mots i frases destinat a ensenyar llatí als estudiants compatricis de l'autor. Aquest diu, en l'èxplicit, que el seu llibre està escrit **"latina et valentiana lingua".** Ara bé, després d'estudiar minuciosament els materials lingüístics aportats per Joan Esteve, puc reafirmar que, llevat d'una dotzena de mots que avui són quasi exclusius dels dialectes valencians (com **despusdemà, grunzadora, legons, vesprada, xiquea**) i del predomini dels indicatius en **–e,** no es troba en el **Liber Elegantiarum** cap forma que no sigui usada normalment en les obres d'autors medievals nadius de Catalunya.

Comparant escrits dels prosistes i els poetes

La mateixa constatació podem fer en comparar els escrits dels poetes i prosistes valencians amb els dels mallorquins i catalans dels segles XIV

i XV. El resultat de l'examen comparatiu és comprovar que no hi havia diferències idiomàtiques, fos quina fos la regió natal de l'escriptor. Ausiàs March i Jordi de Sant Jordi, valencians, no escrivien de manera diferent de la d'Anselm Turmeda, mallorquí, ni dels Masdovelles, catalans del Principat. Entre les dues grans novel·les **Tirant lo Blanc** (d'autor valencià) **i Curial e Güelfa** (d'autor català), descobrim diferències estilístiques, però no lingüístiques. Per obra dels literats i dels oficials de la Cancelleria, la nostra llengua havia assolit un grau de maduresa que, en la forma escrita, superava les diferències purament dialectals de la parla col·loquial o quotidiana.

El "llemosí"

Durant alguns segles tingué molt d'ús el nom de **llemosí** aplicat a la llengua escrita antiga, sobretot a València i Mallorca, en record del prestigi que havien tingut alguns trobadors medievals de la regió de Limoges. Això tenia una certa justificació si es referia a la primera època de la poesia catalana, que s'escrivia en provençal a imitació dels trobadors occitans (com hi escrivien també els versaires italians de la mateixa època); però del moment que els poetes i prosistes de Catalunya, València i Mallorca es posen a escriure en l'idioma que es parlava en aquests països, no era raonable mantenir el nom de llemosí per a llur idioma. No obstant això, el "llemosinisme" continuà tenint adeptes, sobretot entre els valencians de la decadència, que veien en aquell nom un substitut oportunista per a evitar el nom de **català.**

Ara bé, això era fer-se il·lusions, perquè també hi havia gent de Catalunya que parlava del llemosí com de cosa pròpia. L'exemple més conegut és el d'Aribau, que usa repetidament aquell nom en la seva famosa Oda:

En llemosí sonà lo meu primer vagit
quan del mugró matern la dolça llet bevia;

Jaume II, descendent del Rei Conqueridor, presideix les Corts de Barcelona del 1291. Les Corts i el rei, conjuntament, feien les lleis catalanes. Miniatura del Llibre Verd, *Institut Municipal d'Història, Barcelona.*
(Foto Arxiu Mas)

L'assalt final a la Ciutat de Mallorca. Aquesta, és representada amb les seves cases i muralles i en el centre sobresurt el castell de l'Almudaina protegit per un doble recinte. El grup de moros que surt de la ciutat du una mena de turbants, mentre que els que apareixen dalt de la muralla o de les torres no duen res al cap. N'hi ha de tres races o tipus diferents: negres, blancs de color rogenc, segurament amb una intenció realista d'evocar la varietat ètnica de la població musulmana de les Balears. Dalt de la torre més propera al campament han pujat ja dos homes d'armes, un amb divisa de faixes i un altre del rei. El darrer enfonsa una daga en el cos d'un negre i enarbora una senyera reial molt semblant a la que encara es conserva a València i que segons una tradició molt fidedigna correspon al moment de la conquesta de la ciutat. Pintures del Palau Aguilar, Barcelona. (Foto Ernest Esteve)

"E quan viren los sarrains que mal se faia, davallaren de la torre." Fragment del mural del Palau Aguilar. Guerrers musulmans, a la batalla de Portopi. (Foto Ernest Esteve)

en llemosí al Senyor pregava cada dia
e càntics llemosins somiava cada nit.
Si quan me trobo sol parl amb mon esperit,
en llemosí li parl, que llengua altra no sent...

L'ús del nom de llemosí s'estengué entre literats i erudits, fins i tot castellans, i sovint es troba en catàlegs de biblioteques la indicació **"traducido del lemosín"** referida a obres catalanes antigues.

Un fet de decadència cultural

Si prescindim, doncs, del rigor històric i filològic, podem acceptar com un fet de decadència cultural la suposició de l'origen llemosí de la llengua de valencians i mallorquins; però cal reconèixer que aquesta atribució no estableix cap fet diferencial en relació a Catalunya, perquè també els escriptors del Principat, en aquella mateixa època, participaven del llemosinisme desorientador.

Els valencians que no creuen en la catalanitat de llur llengua i que han vist esfondrar-se la teo-

ria "llemosina", han inventat la teoria "mossaràbica". Ja que els fallava la solució des del Nord, han cercat de substituir-la per la del Sud: el valencià seria, bàsicament, la llengua dels mossàrabs que havien quedat en el país, barrejada amb la dels repobladors catalans o aragonesos. El que ningú no ha fet, per donar suport a aquesta teoria, és citar un bon esplet de mots i formes de llenguatge que siguin mossarabismes evidents inserits dins el llenguatge viu (o sigui, no fossilitzat en la toponímia), i sobretot demostrar que l'estructura interna del valencià –lleis fonètiques, morfologia nominal i verbal, etc.– difereixei de la del català. No han fet aquesta demostració perquè no és possible de fer-la.

Cap imposició tirànica de criteris

En les polèmiques periodístiques que aquests cinc anys darrers s'han promogut a Mallorca i a València sobre el tema de la llengua, els enemics de la tesi catalana han impugnat una suposada tirania exercida des de Barcelona en el sentit de substituir mots d'aquelles dues regions pels vocables respectius del Principat. Ara bé, jo procur fixar-me en la manera com escriuren els literats valencians i baleàrics i no veig enlloc el resultat d'una tal imposició tirànica de criteris. Em sembla que un Vicent Andrés Estellés, un Josep Maria Llompart o un Pau Faner escriuen amb absoluta llibertat. De la meva pròpia, en responc completament: ningú no m'ha impedit d'escriure d'acord amb el meu estil o segons el meu gust, ni jo ho toleraria.

Això no vol dir que no hi hagi algun català del Principat que es mostri en desacord o que impugni l'ús d'alguns mots de les nostres regions marginals. Aleshores el que cal és discutir. Aquell qui protesta, pot tenir raó, i caldrà reconèixer-la-hi; ara si no en té, cal tirar al dret: no en fem cabal, i tal dia farà un any. Al cap i a la fi, les disputes sobre qüestions de llengua literària han

Mort dels Montcada, els cosins Guillem i Ramon, a la batalla de Portopi. Fragment de les pintures murals del Palau Aguilar. (Foto Ernest Esteve)
"–Ah, sènyer, més havets perdut que no us cuidats, que En Guillem de Montcada e En Ramon són morts. –Com morts? –dixem nós. E presem-nos a plorar."

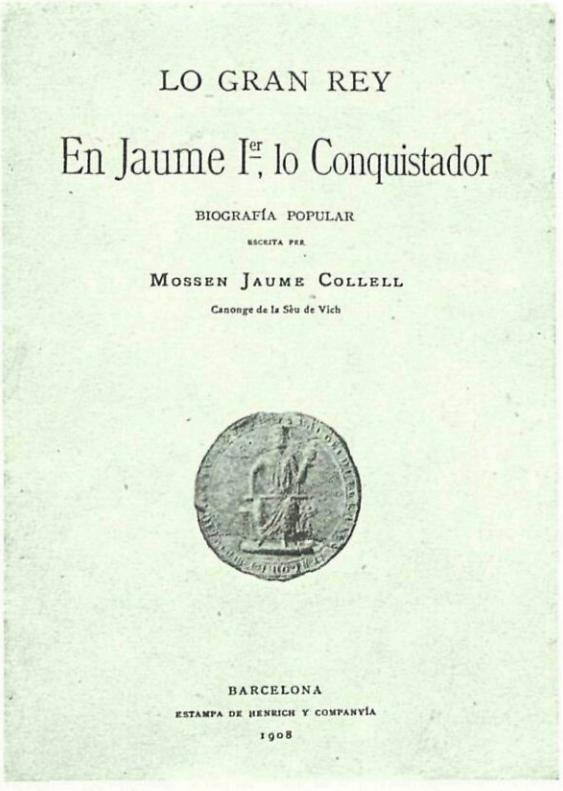
LO GRAN REY

En Jaume Ier, lo Conquistador

BIOGRAFÍA POPULAR

ESCRITA PER

MOSSEN JAUME COLLELL

Canonge de la Sèu de Vich

BARCELONA

ESTAMPA DE HENRICH Y COMPANYÍA

1908

Biografia del rei Conqueridor, per Jaume Collell. Edició de cent mil exemplars, publicada el 1908 per acord i a despeses de la Comissió municipal barcelonina del VII centenari del naixement del rei En Jaume I.

existit a tots els temps i llocs i no són cap perill per a l'existència ni per al conreu de l'idioma.

Çauses d'una repugnància

Podem estar segurs que la repugnància de molts valencians i mallorquins a identificar el seu parlar amb el de Catalunya prové de tres causes principals:

1.ª La condició de "regnes" atorgada a Mallorca i València, que posava aquests dos països en una situació d'igualtat i d'independència –i potser en un complex de superioritat– enfront de Catalunya.

2.ª La implicació de conflictes (guerres civils, lluites econòmiques, etc.) que sempre ocorren entre països veïns i lligats per interessos sovint en pugna, i que alimenten la discòrdia entre país i país.

3.ª L'acció forta, persistent i constrictiva del poder central hispànic, sovint instigadora i sempre fomentadora d'aquella discòrdia en benefici de la prepotència estatal.

Goigs de la Verge del Puig. Xilografia del segle XVI, amb les imatges de sant Jordi –a cavall– i del rei En Jaume, agenollat davant la Verge (Foto Pere Català).

L'essència "biològica" de la llengua

Però una cosa és la història social d'una llengua, i una altra cosa molt diferent la seva essència diguem-ne "biològica". En enfocar l'estudi en un sentit purament lingüístic, queden fora d'òrbita tots aquells factors polítics.

El dualisme polític del Canadà i de França no impedeix que el parlar de Montreal o de Quebec sigui tan francès com el de París; la tripartició política d'Alemanya, Àustria i alguns cantons suïssos no fa que el llenguatge d'aquests deixi d'esser tan alemany com el de Berlín o de Viena;

i la vintena d'Estats on es parla castellà no són cap obstacle per a la unitat de la llengua, tant si es diu castellana com espanyola.

Normalitat unitària en el conreu de la llèngua catalana

No sé com funcionarà en l'esdevenidor l'organització política dels Països Catalans. No tinc preparació adequada per a preveure-ho, i per això no em vull arriscar a fer pronòstics sobre aquest tema. Ara, si em demanen com veig, per al dia de demà, l'organització del conreu de l'idioma propi d'aquests països, puc contestar que la veig promoguda i realitzada en un pla de normalitat unitària com la que tenen les altres llengües europees de cultura: amb una normativa de coincidències màximes i de les divergències dialectals justes. Aquestes divergències o peculiaritats han d'admetre's en la llengua general quan són deixalles autèntiques de l'època clàssica o quan representen una solució més lògica i útil que les formes considerades "standard". Així, no es pot negar als valencians el dret a l'ús de combinacions prenominals tan clares i assenyades com **li la donen** (en lloc del **la hi donen** del català central). I si un mallorquí, escrivint literàriament, vol usar les combinacions **el me prenen, la me donen, les te daré...** (en lloc de **me'l, me la, te les**...), ¿per què oposar-s'hi, si són precisament el tipus de construcció més clàssic de l'edat d'or del català? (I que consti que diu això un que no és mallorquí ni ha emprat mai a dret seny aquelles formes, l'ús de les quals està reduït avui a Mallorca.)

Una incògnita que el temps ha de resoldre

El fet és que hi ha uns territoris que tenen com a llengua natural i pròpia la mateixa de Catalunya. Aquests territoris estan en una etapa de

L'Almudaina i la Catedral, a Palma de Mallorca.

"...quan nós fom a la porta de l'Almudaina trobam-ne bé tres-cents morts, que, quan se cuidaven recollir en l'Almudaina, los altres tancaven la porta: e venien los nostres crestians, e oceien-los. "...e nós tornam a la porta de l'Almudaina, e dixem-los que ens dessen ostatge, e que eixissen al mur vell, e que parlassen ab nós."

Jaume I i el rei moro de Mallorca. Relleu en guix del segle XIX Reial Acadèmia de Belles Arts de Sant Jordi, Barcelona.
(Foto Ernest Esteve)

"E mogueren-se de fer les caves de tres parts, la una dessús, e les altres dejús, tant tro que entraren sus la vall: e ells vengren a les caves e els altres defeneren-les, los uns qui eixien per les caves, e els altres dessús, tant tro que'ls gitaren del vall una vegada, e moltes, e passaren los cavadors ab pics e guarnits tro a les torres, e començaren de cavar a pesar dels sarraïns, qui no ho podien defendre."
Campament de la host de Jaume I a les portes de Ciutat de Mallorca. Podem observar a la part baixa les caves amb les quels els catalans intentaven d'obrir camí sota terra per tal de descalçar la muralla i fer-la caure. Pintures del Palau Aguilar (avui Museu Picasso), del segle XIII, descobertes l'any 1961. (Foto Ernest Esteve)

Abans de l'assalt a la Ciutat de Mallorca, el comte d'Empúries, en desacord amb el rei, no vol anar al consell que se celebra a la tenda reial. El Llibre dels Feits *ho comenta sense donar el nom de l'interlocutor que apareix a la pintura que reproduïm. Aquesta, fragment de les descobertes en 1961 al* Palau Aguilar *revelà als historiadores el nom del personatge: era Pero Maça, cavaller aragonès. (Foto Ernest Esteve).*

recuperació de l'autonomia polítiico-administrativa que havien perdut per l'obra absorbent del centralisme castellà. Són els formats per la Catalunya estricta, el Principat d'Andorra, la zona oriental d'Aragó, les cinc comarques del departament francès dels Pirineus Orientals, la part oriental del País Valencià i les Illes Balears. ¿Com es reconstruirà l'organització política i administrativa d'aquestes terres? És una incògnita. Depèn del grau i del sentit de la preparació que obtinguin els pobles per a decidir llur propi destí dins cada regió, si la decisió arriba a fer-se per via democràtica; i depèn de circumstàncies totalment imponderables si ha de fer-se des d'un poder centralitzat.

Sigui quina sigui, però, la manera com hagi de produir-se la reforma administrativa de les nacionalitats dins l'Estat espanyol, sembla obvi que una d'aquestes nacionalitats està, fonamentalment, constituïda per la comunitat dels Països Catalans. Formen aquesta comunitat tots els territoris suara esmentats, però no podran incloure-s'hi en tant que membres de l'Estat espanyol les comarques ultrapirinenques o Catalunya-Nord, que els separadors castellans van expulsar d'Espanya pel Tractat dels Pirineus. La resta dels Països Catalans podran optar per una o una altra situació –unitària o federada–, però sempre prenent com a base de llur estructura el fet lingüístic: el fet de parlar com a llengua natural el català, des d'Andorra fins a Guardamar i des de Fraga fins a Maó.

La llengua catalana és l'aglutinant històric i etnogràfic que justifica l'existència d'una entitat polítiico-administrativa anomenada **Països Catalans.**

Còdex dels Usatges *o* Costums de Catalunya entre senyors i vassalls, *de Pere Albert, conservat a l'Arxiu Municipal de la Paeria, de Lleida.*
(Foto Arxiu Mas)

CRONOLOGIA
DEL
REI JAUME I

CRONOLOGIA
DEL
REI JAUME I

Josep M. Ainaud de Lasarte

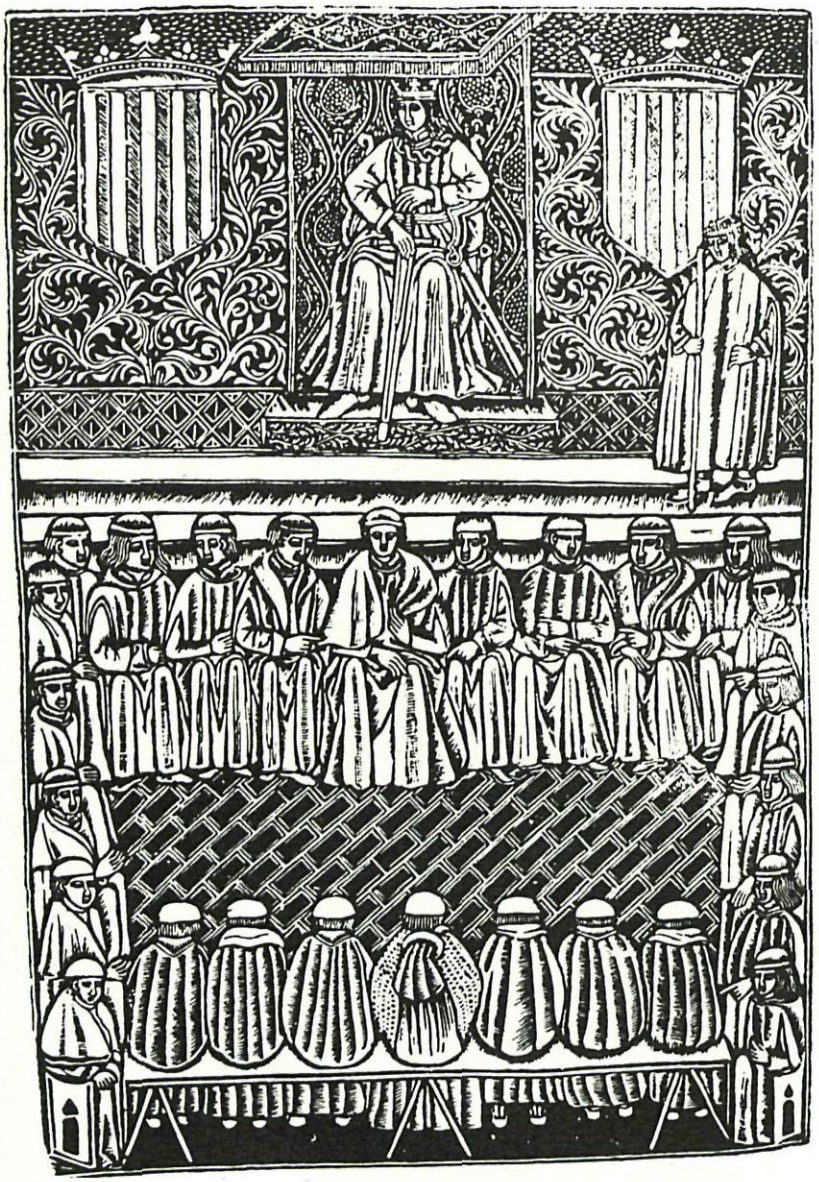

La primera edició impresa de les Constitucions *catalanes fou la datada a Barcelona el 1495. El gravat representa el rei Jaume I presidint una reunió de les primitives Corts de Catalunya.*

1208

Neix a Montpeller, el dia 1 de febrer. És fill del rei Pere d'Aragó –dit "el Catòlic"– i de la reina Maria de Montpeller.

1211

El rei Pere el Catòlic pacta amb Simó de Montfort el casament del seu fill Jaume amb la filla d'aquell, Amícia. Si bé el casament no es formalitzà mai, el petit Jaume és traslladat a Carcassona, sota la guarda de Simó de Montfort.

1213

El dia 20 d'abril mor la reina Maria, a Roma, on havia anat a veure el papa Innocenci III.

El dia 13 de setembre, mor a la batalla de Muret el rei Pere, vençut per Simó de Montfort i els seus croats.

"I aquí morí nostre pare, car així ho ha usat nostre llinatge tots temps, en les batalles que ells han fet i que Nos farem, de vèncer o morir".

1214

Jaume I, orfe de pare i de mare, és lliurat per Simó de Montfort, per ordre del papa, als nobles catalans reunits a Narbona. Acompanyat de Guillem de Montredon, mestre de l'Orde dels Templers, entra per primera vegada a Catalunya *"que és lo millor regne d'Espanya..."*

El mes d'agost, a la ciutat de Lleida, catalans i aragonesos juren el petit Jaume com a rei. El comte Sanç, besoncle de Jaume I, és proclamat procurador del Regne –regent– pel legat pontifici, Pere de Donay.

1215

Jaume I ingressa al castell de Montsó, amb el seu cosí Ramon Berenguer V comte de Provença, per a ésser educat pels Templers.

1216

El jove monarca pren el monestir de Poblet sota la seva protecció.

1217

És aprovada una Constitució de Pau i Treva per a tot el Regne d'Aragó per a una durada de deu anys.

Jaume I abandona el castell de Montsó. El dia 24 de juny visita la tomba del seu pare al monestir de Sixena.

Un exèrcit català marxa cap a Tolosa, assetjada per Simó de Montfort, per a auxiliar els occitans.

1218

El rei entra solemnialment a Saragossa: *"I fou la primera vegada que Nos fórem en Aragó".*

Simó de Montfort mor en intentar l'assalt de la ciutat de Tolosa.

El dia 1 de juliol, el comte Sanç cessa en el seu càrrec de Procurador del Regne d'Aragó.

Fundació –llegendària– de l'Orde de la Mercè, a Barcelona, per Jaume I, Ramon de Penyafort i Pere Nolasc, dedicada a la redempció de captius.

1219

El papa Honori III acull sota la seva protecció el rei Jaume I i les seves terres.

Els dominics s'estableixen a Barcelona, a la capella de Santa Caterina.

1220

Comencen les lluites a Aragó. El rei Jaume assetja i pren Albarrasí, on s'havia refugiat el noble rebel aragonès Rodrigo de Liçana.

1221

Matrimoni –a tretze anys– amb la infanta Elionor de Castella, filla del rei Alfons VIII "l'Emperador".

1223

Rebel·lió dels nobles a Catalunya. El rei castiga la desobediència de Guillem de Montcada ocupant un centenar de fortificacions i de castells que li pertanyien. Però fracassa en el setge contra el castell de Montcada, prop de Barcelona, per la deserció dels nobles que l'acompanyen, que fan causa comuna amb el rebel.

1225

Jaume I i la seva esposa Elionor són retinguts en el palau de Saragossa per una coalició de nobles aragonesos i catalans. Finalment, el rei cedeix a les imposicions feudals i econòmiques dels rebels.

Morella. El castell. "Lleixats l'anada d'Ares, que Morella és gran cosa..." "E moc-se temps de neu, car era ja passada la festa de sent Miquel, e feia'n molta, e venia ab pluja que null hom no es gosava descobrir la cara per paor que la neu no el tocàs, e els cavalls e les bèsties jaien en una fòvia que s'hi feia, e deçà, e dellà, on podien".)
(Foto Pere Català).

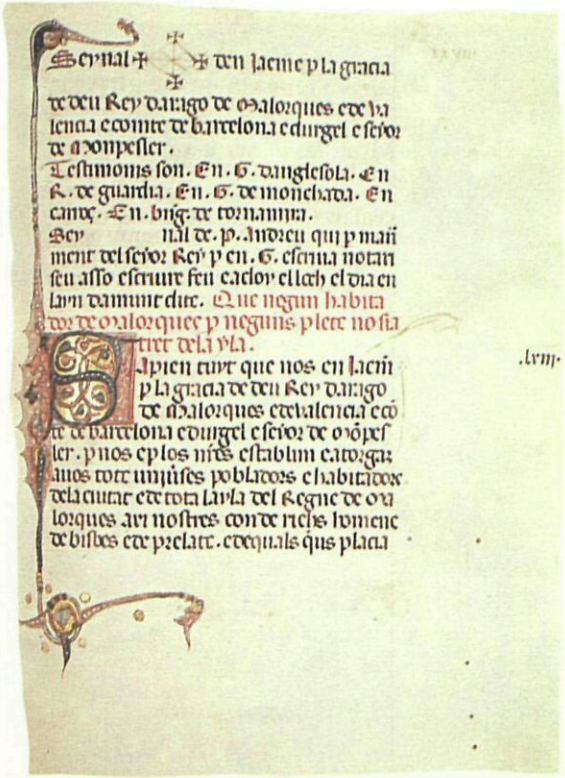

Franqueses de Mallorca, *amb la versió catalana dels* Usatges i Privilegis *de Jaume I de l'any 1249. Text de Bernat Blanquer i miniatures de Vidal Abraham. Porta la signatura o "senyal" del Conqueridor. Arxiu de la Corona d'Aragó, Barcelona. (Foto Ernest Esteve)*

Miniatura del Llibre Verd, *segle XIV, representant dos cavallers en lluita segons el procediment anomenat "duel judicial" o "batalla a ultrança", amb el qual els contrincants –només en el cas de ser acusats de traició– defensaven amb les armes llur dret i raó. Institut Municipal d'Història, Barcelona. (Foto Ernest Esteve)*

Una assemblea aplegada a Tortosa, el 28 d'abril, decideix la Croada contra els sarraïns valencians.

El Rei en persona inicia el setge de la plaça forta de Peníscola, però no aconsegueix de prendre-la.

1226

Noves disputes amb els nobles aragonesos. Don Pedro de Ahonés és matat pels partidaris del rei. Indignats per aquesta mort els nobles s'alien contra el rei. Comença la guerra civil a Aragó.
Mor Francesc d'Assís, fundador de l'orde franciscà.

1227

Amb la Pau d'Alcalà, se signa la concòrdia entre el monarca, els nobles i les viles aragoneses. Es clou el període de deu anys de lluites feudals que marcaren profundament l'adolescència del rei Jaume.

El rei Jaume I concedeix a la ciutat de Barcelona una **Acta de navegació** per la qual es prohibeix a tot vaixell estranger de carregar mercaderies al port de Barcelona si hi hagués vaixells catalans disponibles.

1228

La jove comtessa Aurembiaix reclama els seus drets sobre el comtat d'Urgell. El rei Jaume els hi reconeix públicament. Poc temps més tard, esdevé la seva amistançada.

Aurembiaix lliura al rei la ciutat de Lleida i rep el comtat d'Urgell en feu reial. El rei recupera, per la força, els castells que eren en poder d'altres nobles i els lliura a la comtessa.

A Tarragona, el ciutadà barceloní Pere Martell ofereix un banquet al rei i als nobles. Durant el dinar, elogia les riqueses i la bellesa de l'illa de Mallorca.

Pels volts de Nadal, el rei convoca Corts a Barcelona i proposa la conquesta del Regne de Mallorca.

1229

Signatura d'un tractat amb el rei valencià Abu-Zayd que prepara la futura conquesta del Regne de València.

El dia 29 d'abril, un legat pontifici aprova el

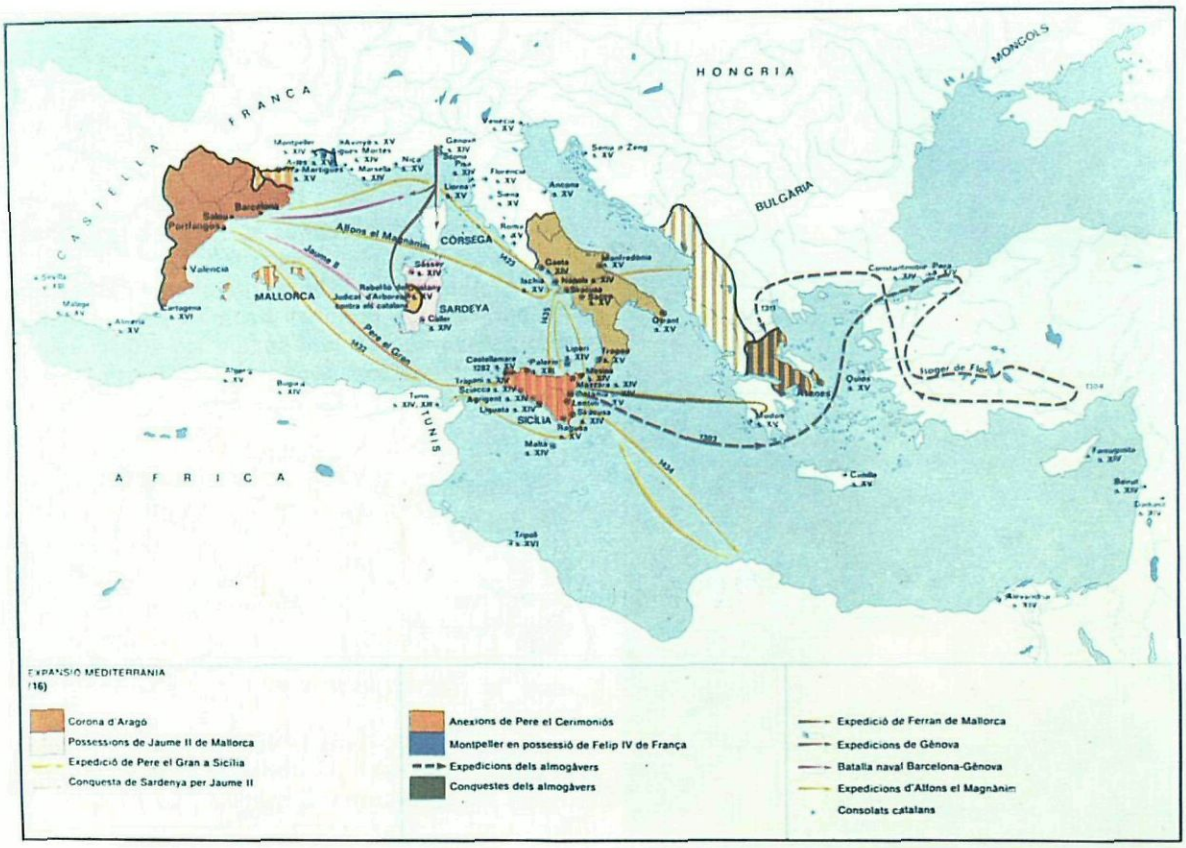

divorci de Jaume I i de la seva esposa, Elionor de Castella. El matrimoni se separa definitivament. El rei, però, legitima el seu fill, l'infant Alfons, el qual morirà sense regnar el 1260.

Durant l'estiu, es prepara l'expedició per a la conquesta de Mallorca. El dia 6 de setembre, la flota reial surt de Salou, cap a Mallorca, sota el comandament personal del rei En Jaume.

Tres dies després, desembarca a l'illa l'host reial. A la batalla de Portopí (12 de setembre), els sarraïns mallorquins són derrotats, Moren en el combat Guillem i Ramon de Montcada.

Comença el setge de la capital del Regne de Mallorca. El rei refusa les propostes de capitulació dels sarraïns i decideix la conquesta. El dia 31 de desembre, l'exèrcit reial assalta i pren la Ciutat de Mallorca. El seu rei, Abu-Yahia, és fet presoner per Jaume I. Una tradició, narrada pel mateix rei, afirma que Sant Jordi aparegué lluitant al costat dels cristians.

1230

Els béns dels sarraïns mallorquins són venuts en públic encant. El nucli més important de musulmans que resistia a les muntanyes de l'illa es rendeix després d'una dura lluita. El rei dóna per acabada la conquesta de Mallorca.

Se signa el Repartiment de l'illa entre els nobles, caballers i eclesiàstics que havien pres part a la conquista. El rei atorga la Carta de Franquesa als mallorquins.

El dia 31 d'octubre el rei torna a Catalunya i desembarca al port de Tarragona.

Concessió als barcelonins de plena llibertat de comerç amb Mallorca.

1231

Jaume I viatja a Navarra per a visitar el rei Sanç el Fort, i signar un pacte de mutu afillament, en virtut del qual aquell dels dos que premorís seria succeït per l'altre. Tot i ésser basat en el perill real que el rei de Castella volgués ocupar el Regne de Navarra, el tractat no arribà a bon fi, per desconfiança del rei Sanç i per les despeses que podía ocasionar als navarresos una guerra amb Castella.

1231

El rei Jaume viatja per segona vegada a Mallor-

Xàtiva, reconquerida el 1244, era una plaça forta important. El seu castell té dos cossos: el castell major, residència del rei moro, i el menor, residència de la reina. Aquí reposaren les despulles del darrer comte d'Urgell, Jaume el Dissortat (pàgina següent).

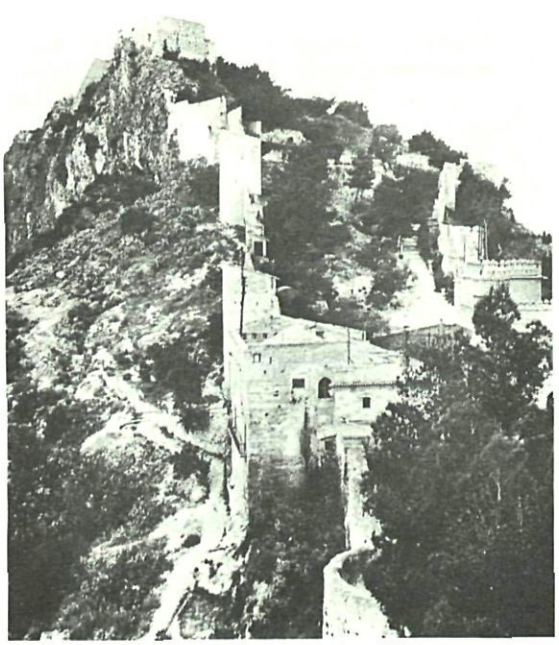

ca. L'illa de Menorca es declara feudatària de Jaume I.

Mor Aurembiaix d'Urgell, que s'havia casat amb l'infant Pere de Portugal. Jaume I permuta amb Pere el comtat d'Urgell per un feu vitalici sobre Mallorca i Eivissa, permutats més endavant per feus sobre terres valencianes.

1232

Davant les notícies que el rei de Tunis prepara una expedició contra Mallorca, Jaume I reuneix el seu exèrcit a Tarragona. Allí atorga el seu primer testament, el dia 6 de maig. Nomena hereu l'infant Alfons, i demana de ser enterrat al Monestir de Poblet.

Desembarca a Mallorca i comprova la falsa nova de l'expedició tunisenca. Visita l'illa de Menorca.

Es regulen els **Usos i costums de la mar** barcelonins, nucli del futur **Consolat de Mar.** Es concedeix als barcelonins la franquícia de l'impost de lleuda.

Reunits a Alcanyís, el rei Jaume I, el noble aragonès don Blasco d'Alagó i Hug de Forcalquer, Mestre de l'Hospital, acorden la conquesta del Regne de València:
"I és la millor terra i la més bella del Món", digué don Blasco.

Les hosts de don Blasco prenen Ares i Morella, a desgrat del Rei.

1233

A la primavera, comença el setge de Borriana, d'acord entre el rei i els nobles aragonesos. El dia 22 de juliol ja era presa.

Es rendeixen les viles de Peníscola, Castelló, Borriol, Coves de Vinromà, Vilafamès i Alcalaten. Les cavalcades de l'host reial arriben fins a l'Horta de València.

1234

Presa d'Almassora.
Carcassona és ocupada pels francesos.

1235

L'host reial es replega al campament de Borriana.

Jaume I es casa a Barcelona amb la princesa

Violant, filla del rei d'Hongria Andreu II.

Conquesta d'Eivissa.

1236

Corts de catalans i aragonesos, a Montsó. Hom tracta d'accelerar la conquesta de València.

1237

Ocupació del Puig d'Enesa –o de Cebolla–, abandonat pels sarraïns valencians. El rei decideix anomenar-lo Puig de Santa Maria.

Comandat pels reis de València i de Múrcia, un poderós exèrcit musulmà és vençut per les forces cristianes. Jaume I acudeix al Puig després de l'atac. Mor –de malaltia– Berenguer d'Entença home de confiança del rei en la defensa del Puig.

1238

Reunits els nobles al Puig de Santa María el Rei els promet solemnement la conquesta de València:

"Nos prometem aquí a Déu i en aquest altar, que és de la seva mare, que Nos no passarem Terol ni el riu de Tortosa fins que hàgem pres València".

El rei Jaume no accepta la proposta dels musulmans valencians de fer-se feudataris del monarca cristià.

Comença la campanya final de la conquesta valenciana. Presa d'Almenara, Uixó, Nules i Paterna.

El rei Zayyan pacta emb Jaume I la rendició de la ciutat de València. El dia 28 de setembre, la senyera reial oneja dalt de la torre de Bab al Sahar en senyal de submissió:

"I quan vérem la nostra senyera dalt de la torre, descavalcàrem del caball i endreçam-nos vers Orient i ploram dels nostres ulls i besam la terra per la gran mercè que Déu ens havia fet".

1239

El rei Jaume passa una temporada de descans a Montpeller, després de la conquesta de València.

1240

Continua la guerra a terres valencianes. Retorn de Jaume I i presa del castell de Baièn i de Cullera.

A la tomba llegim: "Hic yacet el molt alt Senyor En Jaume d'Aragó, disortat darrer Comte d'Urgell, fracassat hereu de la Corona del Reyalme aragonès; fallit en la presó d'Estat d'aquest Castell de Xátiva, 1 de juny del any MCCCCXXXIII". (Fotos Cuyàs)

Les muralles d'Alcúdia. L'origen de la ciutat actual es troba en la repoblació que seguí la conquesta de Jaume I i en el repartiment de 1229. (Foto Cuyàs)

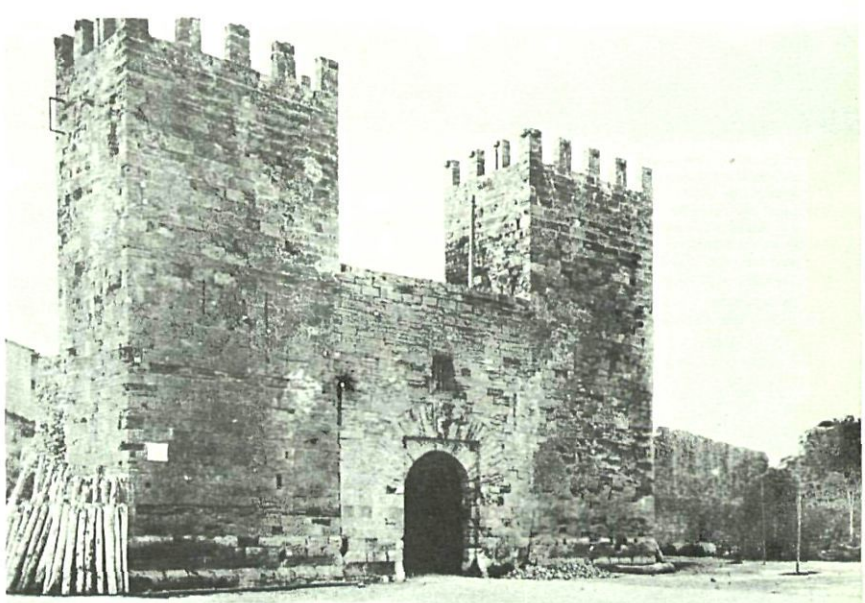

"...entram en mar, e estiguem tot aquell dia, e aquella nuit, et altre dia: e quan vinc al tercer dia a la mitja nuit, arribam a la Porrassa que és entre Tamarit e Tarragona, ab molt gran bonança." Castell de Tamarit, a la costa tarragonina. (Foto Pere Català)

Neix a València l'infant Pere, el futur Pere el Gran.

Concessió del Fur de València per a facilitar el repoblament:

"Els jutges en romanç diguin les sentències que donaran i donin aquelles sentències escrites a les parts que ho demanin".

1242

Presa d'Alzira.

Corts de Lleida.

1243

Construcció de les Reials Drassanes de Barcelona.

Neix a Montpeller l'infant Jaume, que serà Jaume II de Mallorca.

1244

Presa de Dènia i de Xàtiva.

Entrevista entre Jaume I i el rei Alfons X de Castella. El dia 26 de març signen el tractat d'Almiçra, fixant els límits de les conquestes castellanes i aragoneses per terres musulmanes.

1245

Mor el comte de Provença, Ramon Berenguer V, cosí del rei Jaume I i darrer comte provençal de la Casa de Barcelona.

Conquesta de Biar, darrera plaça forta del Regne de València.

1246

La infanta Violant, filla del rei Jaume I es casa amb l'infant Alfons de Castella.

1248

Concòrdia entre Jaume I i el seu gendre Alfons X de Castella, dit "el Savi".

1249

Mor el comte de Tolosa, Ramon VII. La Casa d'Anjou completa el seu domini sobre el Migdia de França.

Jaume I institueix un Consell de quatre prohoms –dits "paers"– per al govern de la ciutat de Barcelona. Institució dels Jurats de la ciudad de Mallorca.

Combat contra els serraïns que dona lloc al miracle llegendari dels "Corporals de Daroca". Revolta dels serraïns valencians dirigida pel capdill Al-Azraq.

1251

El dia 12 d'octubre mor la reina Violant d'Hongria, segona muller de Jaume I.

1252

Els mercaders catalans a Tunis obtenen alfòndec propi.

El rei Jaume I fa tallar la llengua al bisbe de Girona, Berenguer de Castellbisbal, per haver revelat un secret de confessió.

1257

El rei Jaume I atorga el castell de Flix a la dama Teresa Gil de Bidaurre, amb qui estava amistan-

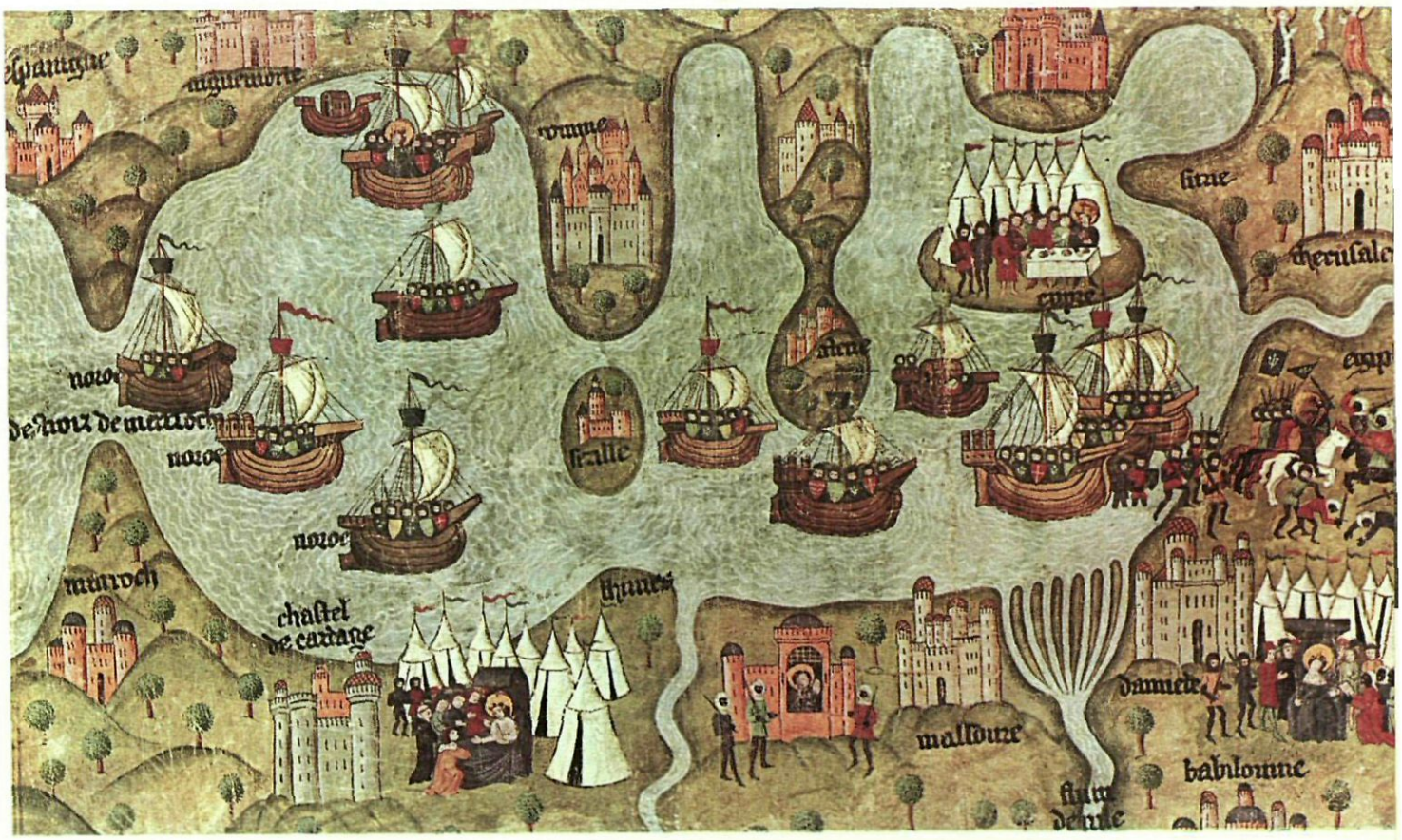

Croada a Terra Santa. Jaume I volia coronar les seves lluites contra els infidels rescatant el Sant Sepulcre. Va aparellar una croada que ell mateix volgué dirigir. Però les tempestats van dispersar el seu estol (1269). Mapa del Mediterrà oriental, segons un cartògraf francès del segle XV.

Segells de Jaume I. (Arxiu de la Corona d'Aragó)

Castell de Montesa, al País Valencià, "E hac-hi gran guerra: e aquells que no combatien ni els podien pendre eixien-se de la terra e anaven-se'n a Montesa tots". (Foto Cuyàs)

çat, i als seus comuns descendents. Revolta popular, a Barcelona, contra alguns mercaders.

1258

Esclata una nova revolta del cabdill sarraí Al-Azraq, en terres valencianes.

Jaume I promulga les **Ordinacions de Ribera** de Barcelona.

Signatura del Tractat de Corbell, entre Jaume I i el rei de França, Lluís IX, el dia 11 de maig. El rei d'Aragó renuncia a favor del de França tots els seus drets als territoris d'enllà del Pirineu, a excepció de la senyoria de Montpeller i dels comtats del Rosselló, Vallespir, Cerdanya i el Capsir. El rei de França renuncia a tots els drets que pogués tenir sobre el Principat de Catalunya, com a successor des monarques carolingis.

Jaume I renuncia a favor de Margarida de Provença, muller del rei Lluís de França, tots els seus drets damunt els territoris occitans.

1260

El circuit de muralles de la ciutat de Barcelona, construït per Jaume I, arriba fins a la Rambla. Mor l'infant Alfons, primogènit del rei en Jaume.

1261

Són reconegudes Corts generals a València.

1262

L'infant Pere d'Aragó, fill del rei Jaume I, es casa a Montpeller amb la princesa Constança de Hohenstauffen, filla del rei Manfred de Sicília.

El mercader Ramon de Concas, embaixador del rei Jaume prop del soldà d'Egipte.

1264

Guillemó de Montcada, primer cònsol de catalans a Alexandria d'Egipte.

Sublevació del sarraïns murcians.

1265

Comença la campanya contra el regne musulmà de Múrcia.

Ambaixada del rei Haitó d'Armènia a Jaume I.

Constitució del Consell de Cent barceloní, assemblea consultiva del govern municipal de Barcelona, formada per cent ciutadans.

Neix a Peralada el qui serà gran cronista català, Ramon Muntaner.

1266

Presa de la ciutat de Múrcia per Jaume I. D'acord amb el Tractat signat a Almiçra la lliura al seu gendre, el rei Alfons X de Castella. La part nord del regne és repoblada per catalans:

"Si que siats certs que tots aquells qui són en la ciutat de Múrcia i en els davants dits llocs, són vers catalans, e parlen del més bell catalanesc del món" afirma Ramon Muntaner.

1268

Jaume d'Alerig és nomenat ambaixador de Jaume I prop del Ca (Sha) de Pèrsia.

1269

Jaume I, per consell de Ramon de Penyafort i dels prohoms barcelonins, confirma solemnement el valor de la moneda de tern de Barcelona, i promet no alterar-ne la proporció de plata i coure.

Ambaixada de l'emperador de Constantinoble, Miquel VIII Paleòleg, a Jaume I.

Dos ambaixadors del Gran Mogol, Abakà, visiten Jaume I a València i li ofereixen ajut per a conquerir el Sant Sepulcre de Jerusalem.

El papa Climent IV anuncia la Croada per la recuperació de Terra Santa. El dia 4 de setembre, la flota reial, amb Jaume I, es fa a la mar des de Barcelona. La tempesta desfà l'estol i només unes poques naus arriben al port de Sant Joan d'Acre. El rei Jaume I desembarca a Aigües Mortes i retorna a Barcelona.

Entrevista a Burgos amb el seu gendre Alfons X de Castella, dit "el Savi".

1270

Revoltes feudals a Aragó, València i al comtat d'Urgell. Enemistat del rei Jaume amb el seu fill l'infant Pere, futur Pere el Gran.

El rei Lleó III d'Armènia atorga privilegis comercials als catalans.

Mor el rei Lluis IX de França –més tard, Sant Lluís– després de fracassar la seva darrera Croada contra els musulmans.

1272

El papa Gregori IX reitera la prohibició de co-

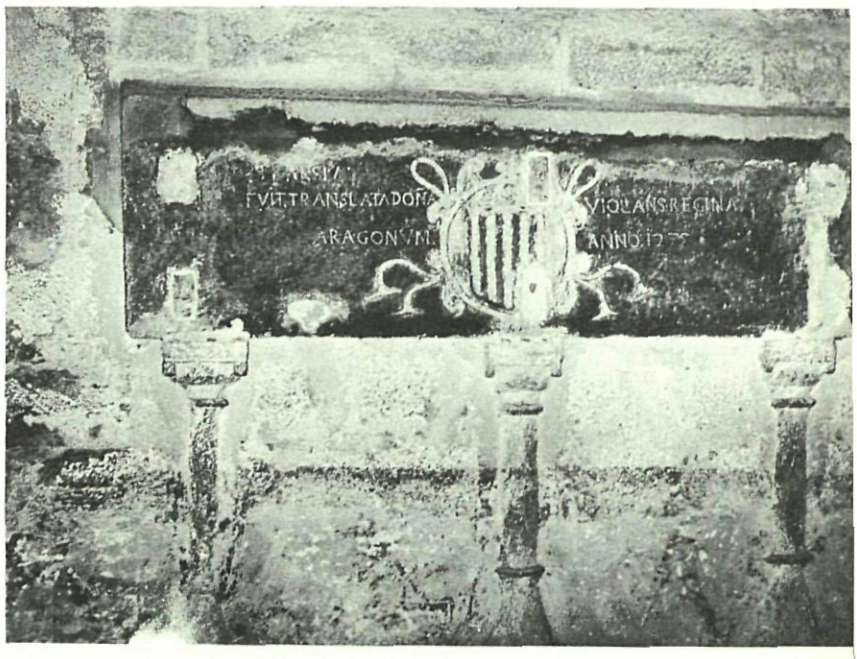

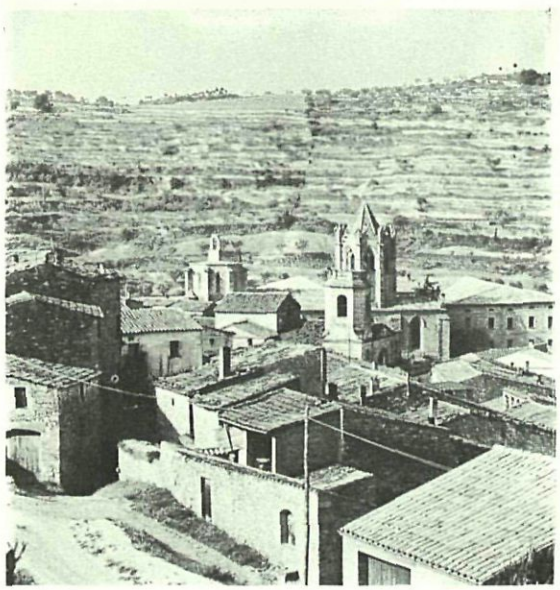

Vallbona de les Monges. Prop de Poblet, aquest monestir femení, que també pertany a l'orde del Cistell, guarda les despulles de la reina Violant d'Hongria, esposa del Conqueridor, i també les de llur filla Maria. "Nós no havem muller, e parlen-nos de la filla del rei d'Hongria, e del duc d'Hostalric (Àustria), e parla-ho l'Apostoli, e nós havem haüda filla de rei dels pus honrats del món: e jassia que ens vullen donar la filla del duc d'Hostalric, ab més haver no la pendrem, que més amam la filla del rei d'Hongria; que, quan nós no valiem tant, nos donaren la filla del rei de Castella don Alfonso, ben és raó que ara, quan valem més, que prengam filla de rei." "E quan fom en València venc-nos missatge que la infanta dona Maria era morta, que era nostra filla, e fo nostra volentat que hi anàssem, e que fos soterrada en Vallbona ab sa mare".

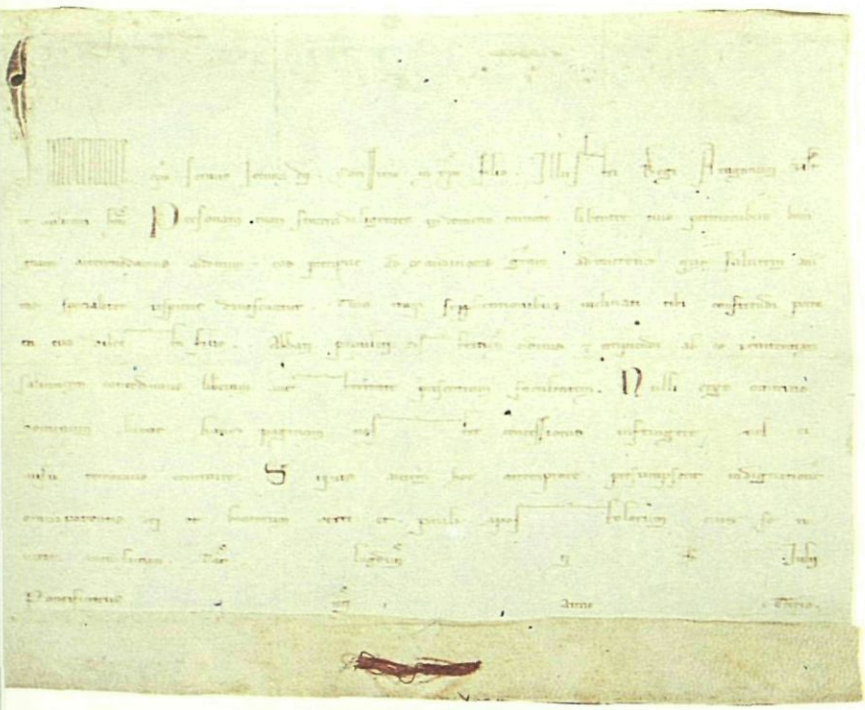

Des de ben jove, Jaume I manifestà la seva predilecció pel monestir de Poblet, on volgué passar com a monjo els darrers dies de la seva vida –propòsit no acomplert perquè morí mentre hi anava– i on demanà de ser-hi sepultat. El 14 de juliol de 1245, en pergamí datat a Lió, el papa Innocent IV faculta el rei En Jaume a prendre com a confessor l'abat del monestir de Poblet. Arxiu de la Corona d'Aragó, Barcelona (Foto Ernest Esteve)

Pintura sobre taula, valenciana, d'autor anònim, considerada tradicionalment com a retrat de Jaume I. (Foto Ernest Esteve)

merciar amb els musulmans.

Corts de Lleida. El rei Jaume I priva del càrrec de procurador general d'Aragó i Catalunya el seu fill Pere, per l'enemistat que manifesta envers l'infant Ferran Sanxis, fill natural del rei Jaume.

El rei atorga testament, dividint els seus regnes entre els seus dos fills Pere i Jaume.

1273

Reconciliació entre el rei Jaume i el seu fill Pere en el reunió que tenen a la ciutat de Xàtiva.

1274

El rei Jaume I assisteix al Concili de Lió, on és rebut pel papa Gregori X. Es projecta una nova Croada contra Terra Santa, però el rei renuncia a ser coronat pel papa, que li demana de declarar-se tributari de l'Església. És modificada la composició del Consell de Cent barceloní.

Mor a Barcelona Ramon de Penyafort, gran canonista i conseller del rei Jaume I.

Mor a París Tomàs d'Aquino, gran amic de Ramon de Penyafort.

1275

L'infant Sanç, arquebisbe de Toledo, fill de Jaume I, ésmatat pels musulmans que envaeixen el Regne de Jaén.

L'infant Ferran Sanxis, fill natural del rei Jaume, és matat per ordre del seu germanastre l'infant Pere, el futur Pere el Gran.

1276

El mes de març, esclata una revolta dels sarraïns al Regne de València. El rei Jaume, vell i malalt, es disposa a sortir a l'encontre de l'enemic però és l'infant Pere qui, al front de l'host reial, derrota els sublevats.

El rei Jaume abdica els seus regnes en els seus dos fills. Pere és nomenat rei d'Aragó, Catalunya i València. Jaume, rei de Mallorca i el Rosselló. En el codicil del seu testament, datat a Alzira el 20 de juliol, Jaume I nomena marmessors els seus dos fills Pere i Jaume i els dóna les recomanacions finals:

"Déu estima els reis que estimen els seus pobles".

Marxa cap a Poblet, on desitja professar de monjo i on demana de ser-hi enterrat.

Mor a la ciutat de València, el dia 27 de juliol.

"I els dols i els plors i els crits i els planys començaren per tota la ciutat", escriu el cronista fidel Ramon Muntaner.

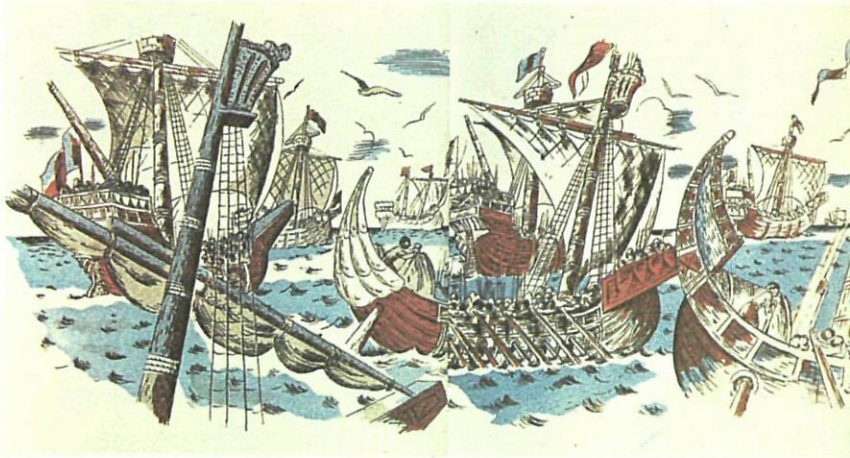

"E, passat açò, isquem-nos de Tortosa, si que ells no en saberen res, e vinguem-nos-en a Horta, qui és del Temple, e manam als rics-hòmens, per les honors que tenien per nós, que vinguessen a Terol, per ço car volíem entrar el regne de València per fer mal als moros."
La Suda de Tortosa.
(Foto Pere Català)

PRESÈNCIA I RECORD DEL REI JAUME I

"E fo pres sagrament de tots los nobles que el primer dia de maig fossen a Salou tots ab tot llur aparellament per passar a Malforques, e que no hi fallissen." Monument al Passeig de Mar, de Salou. *(Foto Cuyàs)*

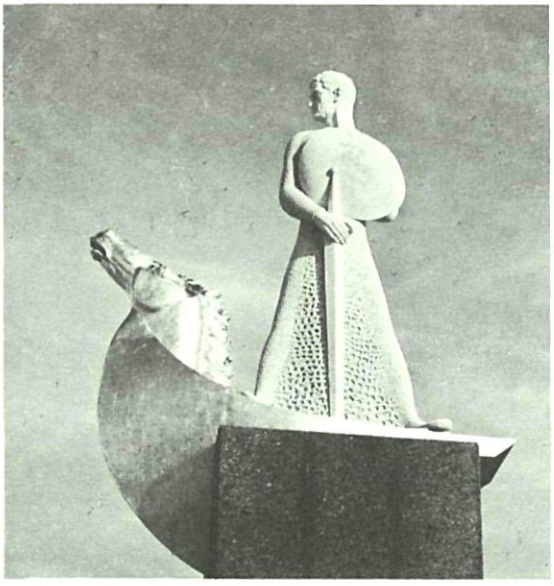

Arreu dels Països Catalans, hom ha servat amorosament el record del seu iniciador. Monuments a Vila-reial (fundada per Jaume I) i a Castelló de la Plana. (Fotos Cuyàs i Pere Català)

1276

Els trobadors Mateu de Quercy i Guillem de Cervera escriuen l'elogi fúnebre de Jaume I.

1277

Un escriptor, fins ara desconegut, escriu el pròleg i el final del **Llibre dels Feits** o **Crònica** de Jaume I. Possiblement devia ésser el bisbe d'Osca, Jaume Sarroca, familiar del monarca.

1278

Les restes de Jaume I són traslladades al Monestir de Poblet, per ordre del rei Pere el Gran.

El rei Jaume de Mallorca es reconeix vassall del seu germà, el rei Pere de Catalunya, Aragó i València.

1313

Fra Pere Marsili enllesteix el **Liber gestorum,** versió llatina de la **Crònica** de Jaume I.

1325

Ramon Muntaner comença a escriure la seva **Crònica,** en la qual detalla especialment la vida del rei Jaume I. Explica que ja en el seu temps, es feia processó general amb la senyera del rei a la Ciutat de Mallorca, el dia de Sant Silvestre (31 de desembre), aniversari de la Conquesta, i demana al rei Jaume II que es faci el mateix a la Ciutat de València el dia de Sant Miquel.

1343

L'abat de Poblet, Ponç de Copons, fa escriure per mà de Celestí Destorrents el bellíssim exemplar miniat de la **Crònica** del rei en Jaume. Avui es conserva a la Biblioteca Universitària de Barcelona.

1400

El Gran Mestre de l'Orde de Rodes, Juan Fernández de Heredia, tradueix a l'aragonès la **Crònica** del rei Jaume I, dins de la **Gran crònica de los conquistadores.**

1482

Edició valenciana dels **Furs de València.**

1484

Edició barcelonina del **Llibre del Consolat de Mar.**

El pintor Gaspar Bonet projecta una pintura per al Palau de la Generalitat de Barcelona, amb la representació del rei Jaume I i de Sant Jordi.

1515

Edició fragmentària de la **Crònica de Jaume I, a València,** anomenada **Aureum Opus** per les primeres paraules del llibre, il·lustrat amb magnífiques xilografies. Només comprèn la conquesta de València.

1538

Primera part de la **Història de València,** de Pere Anton Beuter.

1557

Edició en català de la **Crònica de Jaume I,** impresa a València per la vídua de Joan Mey.

1558

Edició en català de la **Crònica de Ramon Muntaner,** feta a València.

1562

Edició catalana de la **Crònica de Ramon Muntaner,** feta a Barcelona per Jaume Cortey, dedicada al rei Jaume I.

1582

Bernardino Gómez Miedes publica a València, en llatí, el **De vita et rebusgestis Jacobi I regis Aragonum.**

Lope de Vega en fa especial esment en la seva obra **Arcadia:**

"De los moros la arrogancia
sujeta a mis plantas vi:
tres reinas tienen por mi
Portugal, Castilla y Francia.
Gané a Mallorca y Valencia:
ganara la Casa Santa,
si el tiempo, con furia tanta,
no me hiciera resistencia".

1604

Edició en català de la segona part de la **Coronica General de España,** de Pere Anton Beuter, dedicada a la conquesta de Mallorca i de València, impresa a València.

1610

Edició valenciana de les **Décadas de la Historia de Valencia,** de Gaspar Escolano, amb especial atenció a la conquesta de la ciutat per Jaume I.

1613

Fra Francesc Diago publica a València els seus **Anales del Reyno de Valencia.**

1622

Juan Tornamira de Soto publica, a Pamplona, un **Sumario de la vida y hazañosos hechos del rey don Jaime el I de Aragón, llamado el Conquistador.**

1663

Edició mallorquina de les **Ordenacions i sumari del privilegis, consuetuds i bons usos del Regne de Mallorca.**

1666

Edició valenciana del **Sermó de le conquista de la molt insigne, noble, lleial i coronada ciutat de València,** per Gaspar Blai Arbiuxec.

1689

Construcció del retaule barroc de Sant Pere Nolasc –amb la representació de la fundació de l'Orde de la Mercè– per a la Seu de Barcelona.

Dins encara del segle XIII, però després de la mort del rei Jaume I es realitzaren a Barcelona dos grans cicles de pintures murals dedicades al rei, dels quals queden importants fragments. Els que aquí reproduïm es trobaren en el mur romànic situat darrera el costat nord de la sala dita del Tinell, en el palau reial major. Conté part d'una batalla entre cavallers catalans i musulmans. En els fragments situats més a l'esquerra apareix el rei, un bisbe, i el comte del Rosselló, Nuno Sanç (+1241), la presència del qual ens garanteix que el monarca és molt probablement Jaume I. Els acompanya una llarga sèrie de cavallers, amb els senyals heràldics de nobles famílies catalanes que, en una zona superior, té el seu paral·lel en una desfilada de tropes d'infanteria, amb ballesters i altres gents d'armes. (Fotos Ernest Esteve)

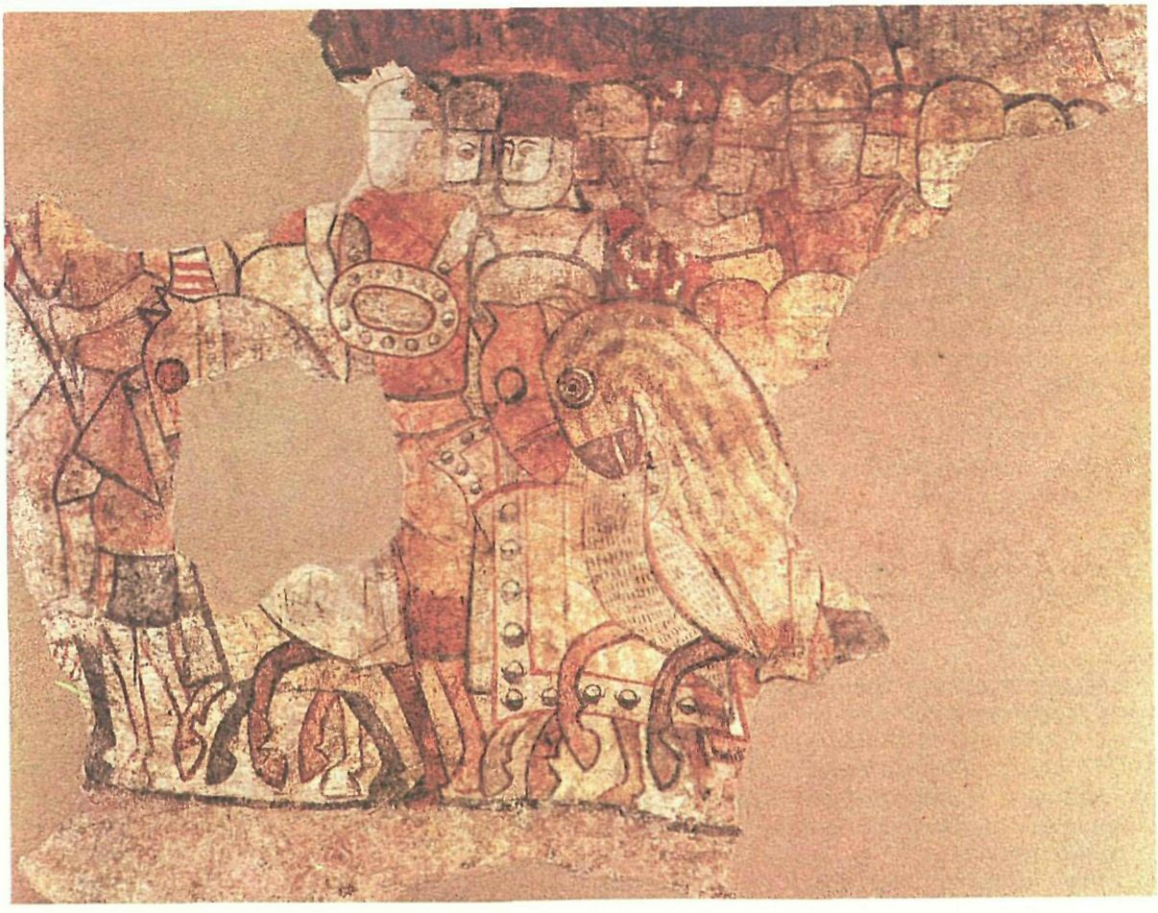

1792

L'escriptor mallorquí Miquel Bover i Ramonell publica a Barcelona una comèdia històrica, en castellà, titulada **La Conquista de Mallorca.**

1796

Edició valenciana de les **Trobes** atribuïdes a Mossèn Jaume Febrer, amb moltes al·lusions al rei En Jaume i als nobles que participaren en la Conquesta de València.

1835

El Monestir de Poblet és assaltat per les turbes, que profanen la tomba de Jaume I.

El rector de l'Espluga de Francolí, mossèn Antoni Serret, recull les restes reials i les trasllada a l'antiga parròquia de la població.

1841

Joaquim Rubió i Ors, **Lo Gayter del Llobregat,** publica en el seu volum **Poesies** el poema **Lo rey en Jaume.**

1844

És col·locada, a la nova façana de l'Ajuntament de Barcelona, una estàtua del rei Jaume I, obra de l'escultor Josep Bover (1790-1866).

1848

Versió castellana de la **Crònica** de Jaume I, editada per Marià Flotats i Antoni de Bofarull, a València.

1850

L'historiador mallorquí Josep Maria Quadrado

publica **La Conquista de Mallorca, a Palma de** Mallorca, que recull les versions de l'antiga crònica de fra Pere Marsili i oltres textos mediévals.

1854

Les restes de Jaume I, degudament identificades, són dipositades en una tomba provisional a la Catedral de Tarragona.

1856

Manuel Angelon estrena, a Barcelona, el drama històric **La Verge de les Mercès.**

1862

Antoni Altadill estrena, a Barcelona, el drama històric, en castellà, **Don Jaime el Conquistador.**

Frederic Soler, "Pitarra", en fa una paròdia en català titulada **Don Jaume el Conquistador,** procaç i xarona, que tot i representar-se només en privat obté una popularitat notòria i nombroses edicions més o menys autoritzades.

1863

Charles de Tourtoulon, baró de Tourtoulon, publica, a Montpeller, la primera biografía històrica del monarca: **Jacme I le Conquérant.**

1873

Marià Aguiló inicia la publicació de la **Crònica o Comentaris del rey En Jacme** (Barcelona, 1873-1905).

1878

Dàmas Calvet guanya l'Englantina als Jocs Florals de Barcelona amb el poema **Embarcament de l'exèrcit català per a la conquesta de Mallorca.**

1879

Constantí Llombart publica, a València, **Los fills de la Morta viva.**

1880

Mossèn Jacint Verdaguer publica, a Vic, el seu poema **Don Jaume en Sant Geroni.**

1883

L'historiador John Forster publica, a Londres, la versió anglesa de la **Crònica** de Jaume I.

1886

Dàmas Calvet edita, a Barcelona, el seu monumental poema **Mallorca cristiana.**

1887

Àngel Guimerà publica el poema **Poblet.**

1888

El Centre Escolar Catalanista convoca un certamen per a premiar el millor treball sobre **Don Jaume com a legislador.** El secretari del Jurat és Enric Prat de la Riba; el president, Antoni Rubió i Lluch.

1891

A València, solemne inauguració del monument

"...car pendre València era gran cosa, e voliem fer ço que anc hom de nostre llinatge no poc acabar..." Monument a la plaça d'Alfons el Magnànim ("el Parterre"), de València. (Foto Cuyàs)

eqüestre el rei Jaume I, obra de l'escultor Agapit Vallmitjana (1833-1905).

1892

El poeta mallorquí Pere d'A. Penya publica el poema **La colçada,** sobre la festa que cada any recorda la conquesta de Mallorca per Jaume I.

1894

A Oxford, l'historiador anglès J. Darwin Swift publica **The life and time of James the First, the Conqueror.**

1897

Inauguració del monument al rei Jaume I a Castelló de la Plana.

1900

Joan Maragall publica **L'estimada de Don Jaume.**

1904

Als Jocs Florals de Saragossa, el baró de Tourtoulon pronuncia un famós discurs sobre Jaume I, i proposa de rendir públic homenatge al gran rei.

1908

Memorable commemoració, científica i popular, del VII Centenari del naixement de Jaume el Conqueridor, arreu dels Països Catalans.

A Barcelona, l'Ajuntament publica una edició popular de 100.000 exemplars de la biografia popular del rei, feta per mossèn Jaume Collell: **Lo gran rey En Jaume I lo Conquistador.**

El poeta Joan Maragall pronuncia un memorable discurs sobre "El rei En Jaume", a la Lliga Regionalista.

L'arquitecte Gaudí projecta un monument dedicat al rei, resolt per Jujol amb una inscripció policroma monumental, a la muralla de la Capella Reial de Santa Àgata, avui desapareguda, amb un text de Maragall: "Al rei Jaume son poble MCMVII Relíquia i Penyora de Glòria".

El poeta Joan Alcover pronuncia un discurs sobre "Jaume I", en la vetllada commemorativa celebrada a l'Ajuntament de Palma de Mallorca.

Miquel Costa i Llobera dedica un sonet a la memòria del rei.

Se celebra a Barcelona el I Congrés d'Història de la Corona d'Aragó, dedicat al rei Jaume I i el seu temps, amb assistència de congressistes de tots els Països Catalans.

Mossèn Llorenç Riber predica el sermó commemoratiu de la Conquesta a la Seu de Mallorca.

1909

Es publiquen, a Barcelona, les ponències presentades al I Congrés d'Història de la Corona d'Aragó, notable conjunt de treballs històrics sobre el monarca i la seva època, en dos volums il·lustrats.

Gran certamen literari a Tarragona en memòria de Jaume I. Hi és premiat mossèn Llorenç Riber pel seu poema.

1910

El poeta Josep Carner publica el poema **Carlemany i el rei en Jaume.**

L'arquitecte Lluís Domènech i Montaner projecta una sumptuosa tomba per a Jaume I a la catedral de Tarragona, que mai no serà inaugurada ni utilitzada.

1914

Manuel de Montoliu publica una **Vida de Jaime I el Conquistador.**

1916

L'historiador Ambrosio Huici inicia la publicació de la **Colección diplomática de Jaime I** (València 1916-1922).

1918

L'Institut d'Estudis Catalans edita l'estudi de Joaquim Miret i Sans **Itinerari de Jaume I el Conqueridor.**

Glossa d'Eugeni d'Ors titulada: **El nostre Rei en Jaume, el Ben Plantat.**

1922

Manuel de Montoliu publica un article titulat **La cançó de gesta de Jaume I,** al **Butlletí de la Societat Arqueològica Tarraconense,** on exposa per primera vegada la teoria d'unes cançons de gesta contemporànies del rei, en llengua catalana.

1923

L'Associació Protectora de l'Ensenyança Catalana publica una breu biografía de Jaume I, feta per Manuel de Montoliu.

1926

Ferran Soldevila publica una breu biografia al rei: **Jaume I,** a la Col·lecció Popular Barcino.

A la mateixa col·lecció s'inicia la publicació de la **Crònica de Jaume I,** revisada per Josep Maria de Casacuberta i Miquel Coll i Alentorn, encarada amb una versió al català modern (Barcelona, 1926-1962)

1927

A Palma de Mallorca, solemne inauguració del monument eqüestre al rei Jaume I, obra de l'escultor Enric Clarasó (1857-1941). La primera pedra havia estat col·locada l'any 1913.

Editorial Barcino comença la publicació de la **Crònica de Ramon Muntaner** sota la direcció de Josep Maria de Casacuberta (1927-1951).

1933

El compositor català Robert Gerhard guanya, amb la seva **Cantata** per a cors, solistes i orquestra –composta sobre el poema de Josep Carner **L'alta naixença del Rei En Jaume**–, el primer premi del Concurs Internacional de la Hertzka-Stiftung, de Viena.

1934

El coronel mallorquí Miquel Ribas de Pina publica un estudi militar sobre **La conquesta de Mallorca pel Rei en Jaume I** (Col·lecció Les Illes d'Or, Palma de Mallorca).

1941

L'escultor català Frederic Marés comença la reconstrucció de les figures sepulcrals de les tombes reials de Poblet.

1948

Editorial Barcino publica la **Crònica** de Bernat Desclot, a cura de Miquel Coll i Alentorn.

1952

Les restes de Jaume I són traslladades al Monestir de Poblet, i col·locades a la tomba reial restaurada per l'escultor Frederic Marés.

1965

Inauguració del monument a Jaume I, al passeig marítim de Salou, obra de l'escultor Lluís Saumells i de l'arquitecte Salvador Ripoll.

1958

L'historiador Ferran Soldevilla publica la primera edició de la seva **Vida de Jaume I, el Conqueridor** (Editorial Aedos, Barcelona).

1972

Edicions Proa, de Barcelona, publiquen la biografia per a infants **Jaume el Conqueridor,** de Maria Novell, il·lustrada per Josep Granyer.

Manuel Sanchis Guarner publica **La Ciutat de València.**

1968

L'Institut d'Estudis Catalans edita **Els primers temps de Jaume I,** de Ferran Soldevila.

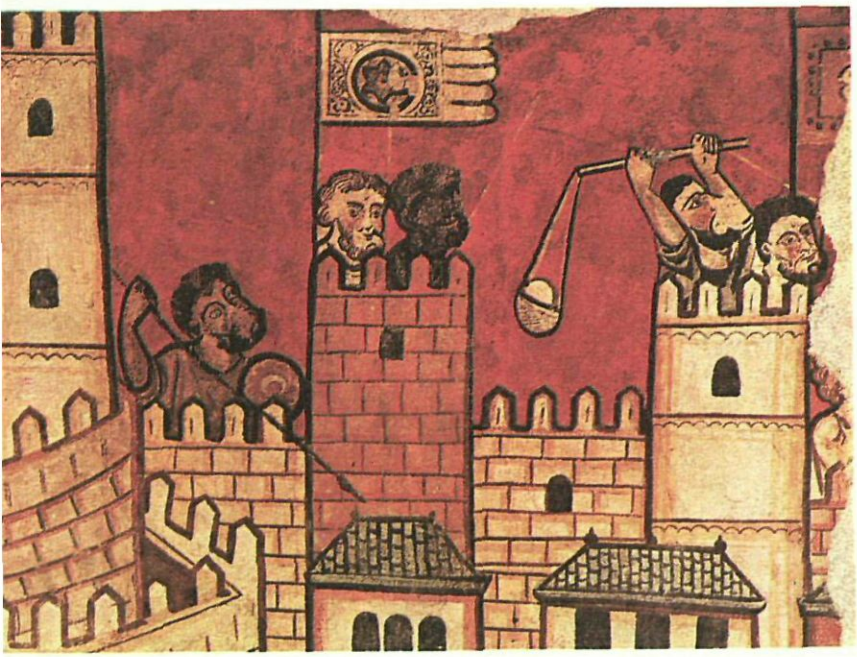

Fragment d'una de les pintures murals del Palau Aguilar. Observeu l'estendard musulmà i la presència de guerrers negres. (Foto Ernest Esteve)

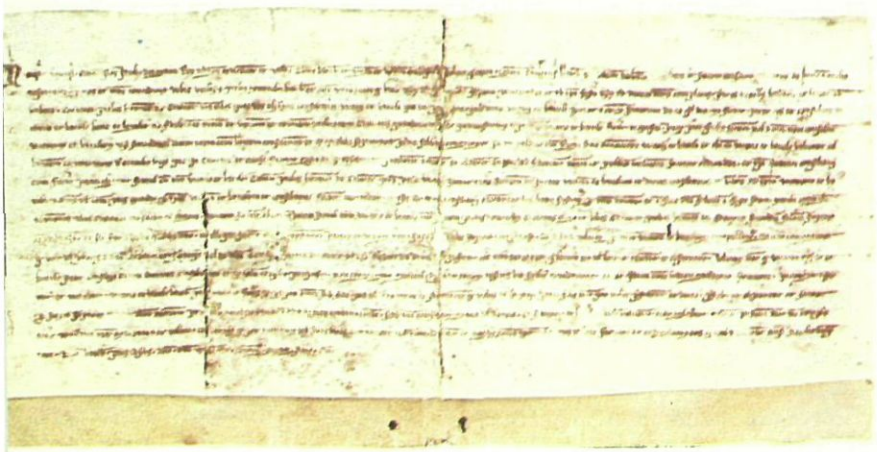

Privilegi de creació del Consell de Cent Jurats, del 13 d'abril de 1265. Pergamí conservat a l'Arxiu de la Corona d'Aragó. Jaume I va confirmar i ampliar l'organització del municipi barceloní. En la carta per ell concedida s'estatueix que el veguer i el batlle seran ajudats per un petit consell, i assessorats, quan sigui necessari, per un de gran. El nombre d'individus d'aquests dos consells va oscil.lar. En general, el primer, elegit del segon, fou format de cinc; i el segon, anomenat Consell de Cent, elegit per sufragi popular, de més d'un centenar. Format, al començament, per ciutadans opulents, es va anar democratitzant, i hi foren representats tots els estaments. El conseller primer s'anomenava Conseller en Cap.

1971

Editorial Selecta publica **Les Quatre Grans Cròniques** (Jaume I, Bernat Desclot, Ramon Muntaner, Pere III), a cura de Ferran Soldevila.

1970

Amb el volum primer dels **Furs de València,** a cura d'Arcadi Garcia i de Germà Colon, s'inicia el segon centenar dels volums de "Els Nostres Clàssics" d'Editorial Barcino, dirigits per Josep Maria de Casacuberta.

1972

La Universitat de Barcelona publica una edició facsímil del manuscrit de la **Crònica de Jaume I** de 1343, escrit a Poblet per indicació de l'abat Ponç de Copons.

Llibre dels Feyts del Rey en Jacme, amb una introducció de Martí de Riquer.

1976

La Festa de Maig de les Lletres Catalanes és dedicada a la memòria de Jaume I.

Conferència sobre el rei, per Miquel Coll i Alentorn.

La Fundació Carulla-Font crea el "Premi Jaume I", promou la pel·lícula **Jaume I,** de Joan Capdevila, que s'estrena durant la Festa, i dedica el 1976 al Conqueridor, l'habitual Nadala que ofrena als socis d'Òmnium Cultural.

Commemoració oficial del VII Centenari de la mort del rei Jaume I. Mancats de ressò popular, se celebren actes acadèmics i exposicions a València, Palma de Mallorca, Saragossa, Perpinyà, Montpeller i Barcelona.

Regata de velers Salou-Palma de Mallorca.

Inauguració, per Joan Carles I, d'un pedró commemoratiu a l'autopista de Calvià, a Mallorca.

El día 23 de setembre, és col·locada la placa que torna el seu nom en català al carrer de Jaume I, a Barcelona, pel president de l'Òmnium Cultural, senyor Pau Riera i Sala.

A Saragossa se celebra el X Congrés d'Història de la Corona d'Aragó, dedicat al rei Jaume I i al bimil·lenari de la ciutat de Saragossa.

Concert a Barcelona de música del temps de Jaume I, per Romà Escales.

Estrena de l'obra teatral d'Esteve Albert **Funeral i judici del bon rei en Jaume d'Aragó.**

Exposició "Jaume I i el seu temps", de documents i llibres, al Saló del Tinell de Barcelona.

L'Ajuntament de Barcelona publica una edició popular de l'estudi de Joan F. Cabestany sobre **Jaume I.**

El rei Joan Carles I i la reina Sofia presideixen al Monestir de Poblet un solemne funeral per a Jaume I i una sessió acadèmica a la seva memòria. En la seva primera visita oficial a Catalunya, el jove monarca havia pronunciat les primeres paraules que en català hagués dit mai un rei de la Casa de Borbó (16 de febrer de 1976, Sala del Tinell del Palau Reial Major, de Barcelona), on parlà com a successor de Jaume el Conqueridor.

El Casal de L'Espluga de Francolí construeix un bellísim "Jardí de Jaume I", anunciat amb aquest títol, per una làpida que descobreix Joan Carles I.

Constitucions de Pau i Treva *de 1225*. Llibre Verd Primer, *Institut Municipal d'Història, Barcelona. (Foto Ernest Esteve)*

L'ESCRIPTOR
JAUME I

JAUME I

Martí de Riquer

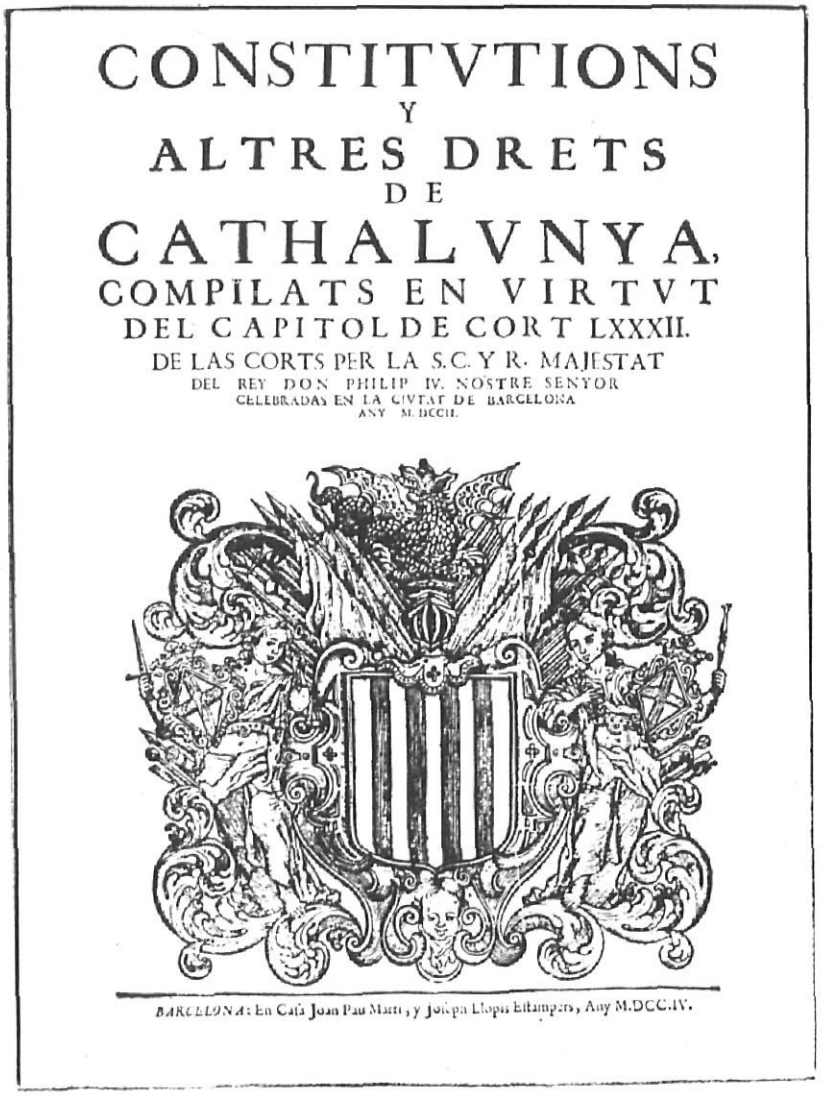

CONSTITVTIONS
Y
ALTRES DRETS
DE
CATHALVNYA,
COMPILATS EN VIRTVT
DEL CAPITOL DE CORT LXXXII.
DE LAS CORTS PER LA S.C.Y R. MAJESTAT
DEL REY DON PHILIP IV. NOSTRE SENYOR
CELEBRADAS EN LA CIVTAT DE BARCELONA
ANY M.DCCII.

BARCELONA: En Casa Joan Pau Marti, y Joseph Llopis Estampers, Any M.DCC.IV.

Darrera edició oficial de les Constitucions de Catalunya, *realitzada el 1704 per Felip V, primer rei de la Casa de Borbó, i el mateix que pocs anys després havia de promulgar el Decret de Nova Planta en virtut del qual Catalunya perdé tots els drets que de sempre havien estat pactats entre el poble i el sobirà i respectats –com els diversos documents que publiquem demostren– per tots els qui el precediren en el tron espanyol.*

ALES terres on va néixer, on va viure, on va governar, on va lluitar, i les va conquerir per les armes hom ha celebrat el setè centenari de la mort de Jaume el Conqueridor, i hom ha escrit i dissertat, de vagades eruditament, de vegades en to de divulgació, adés serenament, adés apassionadament, sobre el que aquest monarca representà des del punt de vista de la història política, social, militar, jurídica, etc., i hom ha assajat d'acostar-se a la seva vera fesomia. Si bé hom no ha oblidat mai el **Libre dels feyts,** font principal del seu regnat, és ben cert que no ha estat remarcat prou un fet molt important: el 1976 s'ha escaigut el setè centenari de la mort d'un dels més importants escriptors en llengua catalana i una figura cabdal en la història de les literatures romàntiques. A ningú no estranyaria que celebréssim el centenari de Ramon Muntaner, no pas precisament per la seva moguda vida militar ans exclusivament pel fet d'ésser l'autor de la seva magnífica **Crònica.** És just, doncs, que commemorem el centenari de Jaume I *escriptor.*

Aquesta llacuna commemorativa imagino que es deguda en part a una justificada prudència dels nostres erudits i homes de lletres. Amb raonaments no menyspreables hi ha actualment una certa tendència a escamotejar o a minimitzar la intervenció de Jaume I en la redacció del **Libre dels feyts.** Hom sosté que el text català que avui llegim podria ésser traducció del llatí o que és una refosa de materials avui perduts, i hom cerca col·laboradors del rei en la seva tasca literària per atribuir-los un gran marge d'autoria. Pel que fa a aquesta primera actitud res de segur no podrem concloure fins que no disposem de rigoroses edicions crítiques dels textos català i llatí de la crònica –el **Libre dels feyts** i el **Liber gestarum,** de Marsili–, tasca urgent que sens dubte permetrà de decidir les relacions entre l'un i l'altre.

És evident que Jaume I no escriví el **Libre dels feyts** si donem al verb *escriure* el sentit immediat de "traçar lletres sobre un suport, com el paper o el pergamí". Jaume I no el podem imaginar assegut davant un pupitre, amb una ploma a la mà i dibuixant lletres sobre un full, com Ramon Muntaner a la bella miniatura del manuscrit d'El Esco-

Ramon Muntaner. El cronista remarca que ell servi personalmente "a l'inclit Rei en Jaume I als seus fills e descendents i que es trobà present a les coses contingudes en la present història".

rial de la seva **Crònica.** Quan es tracta de llargues obres en prosa un personatge poderós no escriu materialment sinó que dicta a altres que fan de secretaris seus, i actualment aquesta tasca pot fer-la fins i tot en solitud davant un magnetòfon. I al món medieval s'esdevé el mateix, i en tenim un exemple ultrat i molt curiós. Wolfram von Eschenbach, al final del segon llibre del seu **Parzival,** obra plena de recargolada retòrica, d'exhibicions eruditas i de cultura llibresca, afirma que no coneix les lletres *("ich enkan deheinen buochstap"),* o sigui que no sap ni llegir ni escriure. Aquesta sorprenent afirmació és interpretada per alguns germanistes com un tret d'humor o una posa. Però si tenim en compte que Eschenbach era un poderòs senyor bavarès de darreries del segle XII i començaments del XIII i que als seus llampants versos els filòlegs troben abundoses arbitrarietats de llenguatge, una llibertat de construcció oposada a les lleis gramaticals, anacoluts, el.lipsis i altres trets similars, res no ens permet d'atorgar veritat a la seva sorprenent afirmació. Disposava de servidors capaços de llegir-li llibres i de copiar els versos narratius que ell anava improvisant. Oblidem massa, en la història de la literatura i de l'estilística, l'àmplia zona de literatura "dictada", que de vegades advertim en determinades seccions del **Tirant lo Blanch.**

El **Libre dels feyts** fa una clara impressió d'haver estat compost dictant, com s'adverteix en aquells tan sovintejats passatges on una lectura ràpida ens fa comprendre perfectament el sentit, però si analitzem gramaticalment les mateixes línies sobtem anormalitats sintàctiques, sobretot pel que fa a la concordança. La primera impres-

Precisament, en els darrers consells que, malalt de mort i essent a Alzira, donà el rei Jaume I al seu fill i hereu, l'infant En Pere, el 20 de juliol de 1276, li diu: "Amar i protegir tots els súbdits, no solament els clergues, barons i cavallers, sinó també els menestrals i el poble; fer regnar la justícia i vetllar perquè els grans no oprimeixin els xics; no imposar tributs sinó amb l'assentiment dels pobles, sense mai aixafar-los amb càrregues massa pesants. I per fi, recordeu-vos que Déu estima els reis que estimen llurs pobles. (Traducció del llatí del Codicil d'Alzira)

Primera pàgina de les Constitucions de Catalunya, *primera compilació oficial, feta l'any 1413 en el regnat de Ferran d'Antequera, primer rei de la Casa dels Trastàmara. És una mostra del reconeixement de les lleis pactades entre els sobirans i el poble, representat per les Corts. Arxiu de la Corona d'Aragó, Barcelona. (Foto Arxiu Mas)*

sió, la de la lectura ràpida i eficaç, és la bona, car els mots i les frases ens arriben tal com van eixir dels llavis del rei i que el "secretari", respectuós, ha reproduït fidelment. La viva i familiar prosa de Jaume I, amb el seu emotiu desgavell sintàctic i la seva lleugera tendència al popularisme, és l'extrem oposat a la marmòria i cerebral prosa del seu súbdit Ramon Llull, escriptor d'un cervell organitzat lògicament. S'ha observat moltes vegades que al **Llibre dels feyts,** on el rei parla en plural majestàtic *nós*, de tant en tant s'esmuny un *jo*, significatiu tret d'humana naturalitat. Aquest minúscul detall és una no menyspreable prova a favor de l'autoria reial de la crònica, car un secretari o conseller, vinculat a la cancelleria, mai no caurà en el despropòsit reverencial de fer parlar el rei en la primera persona singular.

El to directe, familiar i íntim del **Llibre dels feyts,** tan sovint assenyalat per tal com n'és una característica, revela que és degut a la creació literària del rei. Altrament, ¿qui hauria gosat, a les darreries del segle XIII, emprendre la gran ficció d'escriure les memòries polítiques de Jaume I, o qui s'hauria atrevit a refondre un llibre del monarca fins a l'extrem d'esborrar la intervenció reial? No oblidem que el **Llibre dels feyts** es conservava a la casa reial, era llegit pels successors de Jaume I i llibre de capçal de Pere el Cerimoniós, el qual seguí el seu exemple en redactar la Història del seu regnat. Prenent peu en les citacions bíbliques del **Llibre dels feyts** n'hi ha que arriben a la conclusió que aquesta obra fou redactada per un eclesiàstic. L'argument és pobre. En primer lloc a Jaume I sempre el voltaren bisbes, clergues i teòlegs, als quals li era avinent de demanar una acotació bíblicament sàvia per il·lustrar un moment del text, cosa que pot fer tot escriptor sense que això minvi la propietat intel·lectual del que està component. No res menys la cultura eclesiàstica que es manifesta al **Llibre dels feyts** era a l'abast de tot home medieval que escoltava sermons als oficis divins i més encara de qui, essent molt jove, havia conviscut amb els frares del Temple, mig guerrers mig sacerdots. El seu descendent Martí l'Humà, dit pels seus contemporanis "l'Ecclesiàstic", fa moltes més citacions escripturístiques als seus parlaments a les corts, tot i que alguns d'ells semblen

redactats amb l'ajuda de Bernat Metge, que no era precisament un teòleg. He insistit diverses vegades, i en això em va donar la raó Ferran Soldevila en un dels seus darrers treballs, en el fet que Jaume I, de jove, va viure a Montçó i en contacte constant amb aragonesos, la qual cosa explica els aragonesismes que hom troba al **Libre dels feyts** i, per tant, això és un argument més a favor de la seva personalíssima i directa intervenció en la redacció de l'obra. Jaume I és autor immediat del **Libre dels feyts** en mesura molt superior al seu gendre Alfons X de Castella en la redacció de les seves obres en prosa, i com és lògic és admès per tothom que el rei és l'autor de la **Crónica general,** la **Grande e general estoria,** etcètera.

Això és ben cert, però Alfons X tanca la història de Castella en el regnat de Ferran III i s'abstè de parlar del seu, cosa que en principi sembla molt natural i molt prudent. La gran innovació de Jaume I és, precisament, haver començat allí on el seu gendre acaba la seva tasca d'historiador. El **Libre dels feyts** ens és tan familiar i quotidià que correm el risc de no adonar-nos de la seva revolucionària novetat. *Per primera vegada un rei medieval*, o sigui un cap d'Estat i de les forces armades, un polític i governant, ha tingut la idea d'escriure en primera persona la història del seu regnat i la seva vida, la qual cosa fa que el llibre, més que una crònica en el sentit estricte, sigui una autobiografia i unes memòries ensems. Es un fet molt rar que un dirigent medieval escrigui les seves memòries i més encara si aquest dirigent és un rei. Llevat del cas del seu descendent Pere el Cerimoniós, que procedí imitant el Conqueridor, no recordo cap altre rei que hagués escrit un llibre sobre la història del propi regnat. Altrament, la primera persona –sia *nós,* sia *jo,* tant se val– al **Libre dels feyts** s'identifica amb el narrador, aspecte que, encara que reposa sobre la lògica intenció de l'obra, també és digne de consideració. Recordem que el *jo* del **Spill** reflecteix la ficció autobiogràfica del personatge imaginat i no pas l'autobiografia del metge Jacme Roig. Si cerquem antecedents a l'autobiografisme del **Libre dels feyts** potser farem bé de no oblidar un llibre conegut de tothom, les **Confessions,** de sant

L'Almudaina, alcàsser dels valis de Mallorca, a Ciutat de Mallorca, bastit damunt un esperó que domina la badia de Palma. Després de la conquesta de l'illa el 1229, l'edifici fou retocat i arranjat per tal de fer-ne una residència reial. Modernament, ha estat totalment restaurat. (Foto Pere Català)

Compendi de les Constitucions de Catalunya, *de Narcis de sant Dionís, segle xv. Arxiu de la Corona d'Aragó. (Foto Arxiu Mas)*

La casa Forra, d'Elx, contemporània de la conquesta i repoblació amb catalans realitzada per Jaume I. (Foto Pere Català)

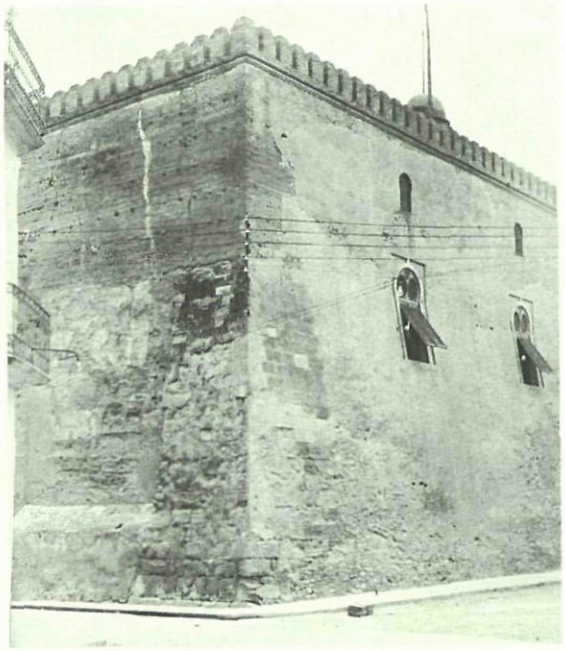

Agustí, car fóra il·lusori pensar en Xenofont i arriscat pensar en Cèsar.

Nascut a Montpeller, rei d'Aragó i comte de Barcelona, Jaume I evidentment parlava llengua d'oc, aragonès i català, idiomes dels seus vassalls, i podem assegurar que les seves coneixences de l'àrab eren molt migrades, car per aquesta llengua necessitava torsimany. Quan s'inicia el seu regnat la literatura en vers en llengua d'oc es troba en una situació privilegiada i porta una il.lustre tradició de més d'un segle pel que fa a l'espressió poètica; per bé que no ha donat mostres rellevants de prosa culta. Si el provençal hagués comptat amb una forta i madura tradició de prosa hauria estat possible que Jaume I hagués redactat el seu llibre en aquesta llengua, i a ningú no extranyaria que hagués escrit en la modalitat parlada al seu lloc de naixença i pròpia d'un petit sector del seus súbdits. Però això són elucubracions i fantasies, car, fet i fet, quan el rei va començar el seu regnat la prosa catalana no es trobava pas en una situació madura. Uns decennis abans s'havien redactat en català la versió del **Forum iudicum** i les **Homilies d'Organyà,** manifestacions incipients i funcionals d'un romanç en bolquers. Durant el seu regnat i aproximadament entre el 1266 i el 1268 s'inicia tímidament la historiografia en català amb un assaig d'història més o menys general, un altre d'història d'Espanya i una breu narració dels fets dels comtes de Barcelona, tot traduït del llatí. D'aquestes versions de l'arquebisbe de Toledo Rodrigo Ximénez Rada i dels **Gesta comitum** al **Libre dels feyts** hi ha un salt de gegant. Jaume el Conqueridor, en redactar la seva autobiografia, ens dóna una obra fabulosament moderna i que respon fins i tot al que prefereix el lector actual, tan inclinat a llegir memòries d'homes polítics. I quan acaba el regnat del nostre rei ja s'ha iniciat l'obra ingent de Ramon Llull, gràcies al qual el català ha esdevingut una llengua apta per a expressar-ho tot, fins la més subtil elucubració i la reflexió més abstracta, amb un léxic que no coneix límits.

Les **Homilies d'Organyà,** que representen l'estat de la nostra prosa abans del regnat del Conqueridor, ens poden atreure pel seu primitivisme, la ingenuïtat d'un romanç que comença a obrir-se pas

i la tendresa familiar. A les acaballes del regnat la prosa lul·liana, tan exempta de popularisme que sembla actual i d'esquena a tota ombra de pairalisme, és un gegantí esforç d'intel·ligència i de subtilesa. El català culte i modern apareix al regnat de Jaume I i al bell mig, entre les **Homilies** i Llull, el **Libre dels feyts** ha deixat palès que la llengua és apta per la narració diversa i variada, íntima i social, política i familiar.

El 1976 hem celebrat el setè centenari de la mort d'un gran escriptor.

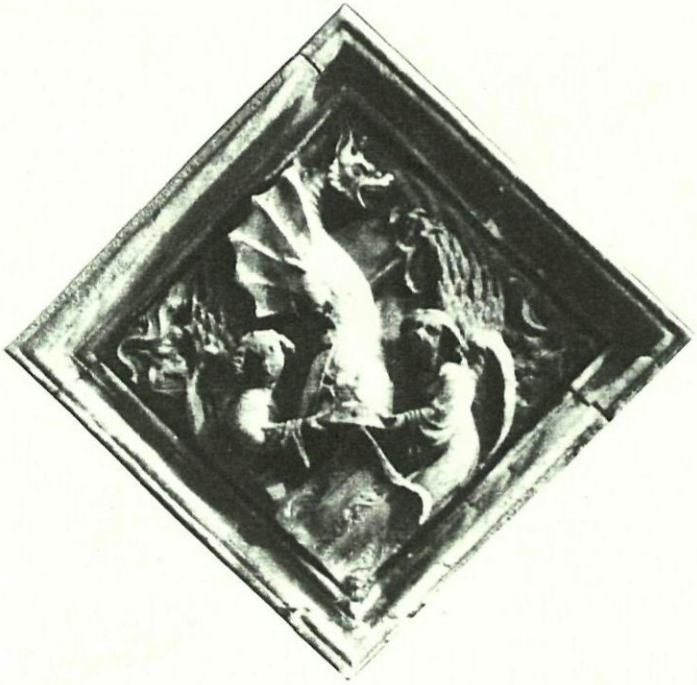

La cimera de Jaume I, relleu en pedra, a Poblet. El rei protegí el cenobi i procurà pel seu engrandiment. (Foto Cuyàs)
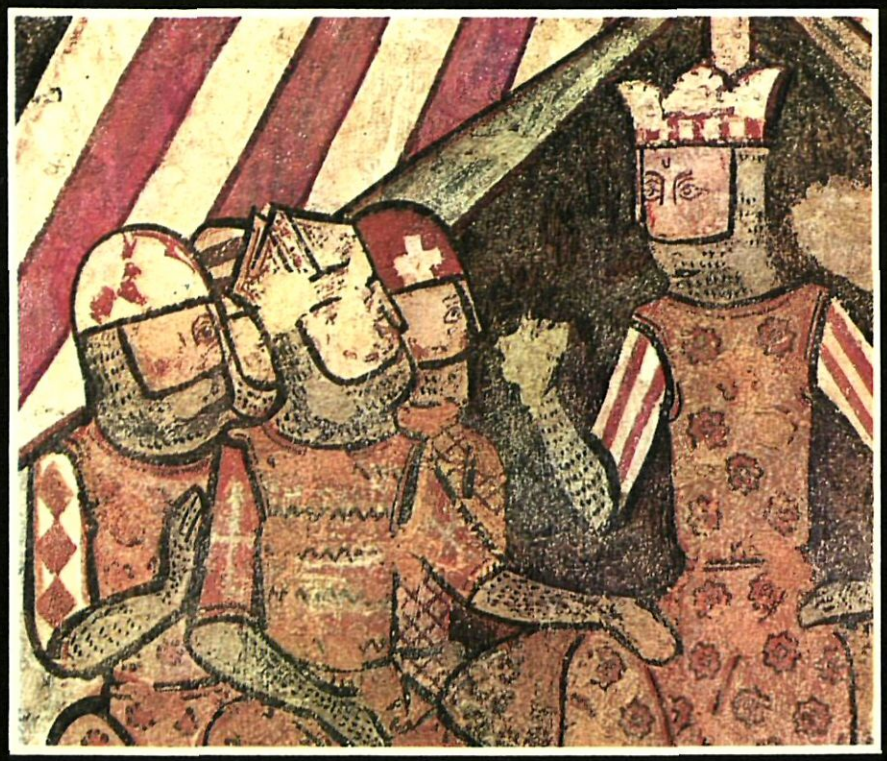
"E a en tant, per alguns dies, com nós haguéssem en cor d'anar a Poblet, e de servir la Mare de Déu en aquell llogar de Poblet, e fóssem ja partits d'Algezira, e fóssem en València, a nós cresquè la malaltia; e plac a Nostre Senyor que no complíssem lo dit viatge que hi voliem..."
(Foto Ernest Esteve)